

ВІДМОВА В ПРАВІ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗЛОЧИН ПІД ЧАС ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: КОНТЕКСТ, ПРАКТИКА, ПРАВО ТА ПЕРСПЕКТИВИ

УДК 341.322.5:341.231.14.03](477-651.2:470-651.1)»2022/...»=161.2

B53

Відмова в праві на справедливий суд як міжнародний злочин під час війни Росії проти України: контекст, практика, право та перспективи / Марчук І., Остаф С., Свиридова Д., Тимочко М.; Центр прав людини ZMINA, Медійна ініціатива за права людини. – Київ, 2025. – 160 С.

Фото на обкладинці: Українські військові батальйону «Азов», які потрапили в полон під час боїв за Маріуполь у травні 2022 року. Знято 26 березня 2025 року під час оголошення судового вироку в Південному окружному військовому суді в Ростові-на-Дону, Російська Федерація. Авторство: інтернет-видання Медіазона.

Дослідження аналізує аспекти наміру та розгортання Росією політики судового переслідування українських цивільних осіб та військовополонених. Наявні та проаналізовані матеріали свідчать, що така політика судового переслідування має ознаки воєнних злочинів (відмови в праві на справедливий суд) та переслідування як злочину проти людяності (у частині переслідування цивільних осіб). Результати дослідження можуть бути корисними українським правоохоронним органам та органам міжнародної кримінальної юстиції, правозахисникам, науковцям, медіаспільноті, а також міжнародним партнерам, які стежать за ситуацією щодо злочинів Росії внаслідок розгортання агресії проти України.

Дослідження ініційоване та підготовлене правозахисними організаціями: Центр прав людини ZMINA та Медійна ініціатива за права людини у співпраці з онлайн-виданням «Грати» та ГО «Кримський процес».

Ministry of Foreign Affairs

Проведення цього дослідження стало можливим завдяки підтримці Міністерства закордонних справ Нідерландів.

ISBN 978-966-8620-38-6

© Центр прав людини ZMINA

© Медійна ініціатива за права людини

ЗМІСТ

Перелік скорочень	5
Резюме дослідження	6
Методологія дослідження	10
Загальні висновки	15
Розділ I. Встановлення російського правового поля, розбудова судових та правоохоронних органів та їх вплив на політику судового переслідування	23
Поширення законодавства про кримінальну відповідальність	24
Формування судової системи на окупованих територіях	26
Загальний контекст	26
Створення судів на окупованих територіях	28
Відбір та призначення суддів	34
Початок функціонування сформованої судової системи	35
Розбудова та стан адвокатури на окупованих територіях	36
Розбудова системи “правоохоронних органів” на окупованих територіях	39
Роль судової системи РФ в утвердженні наративу та практики заперечення міжнародного збройного конфлікту з Україною	41
Роль Конституційного суду РФ	41
Визнання судами “терористичними” та заборона діяльності українських організацій, зокрема й військових формувань України	43
Використання конструкції “спеціальна військова операція”	44
Обмеження свободи слова задля заперечення наявності міжнародного збройного конфлікту	45
Інші прояви ігнорування статусу військовополонених в російських судах	49
Розділ II. Аналіз дотримання гарантій справедливого судового розгляду в справах щодо українських цивільних та військовополонених в РФ та на ТОТ України	51
Дані моніторингу права на справедливий судовий процес	51
Дані за результатами моніторингу окремих відібраних справ	53
Порушення гарантій права на справедливий судовий розгляд	57
Конкретні порушення права на справедливий судовий розгляд	60
Аналіз та ключові висновки	68
Розділ III. Прояви упередженості та дискримінації в практиці підконтрольних РФ судів щодо українських цивільних та військовополонених	73
Набір даних для аналізу	74
Зниження якості практики судів, підконтрольних Росії	77

Ознаки упередженості та дискримінації	82
Дискримінація через розбіжність між прокурорськими обвинуваченнями та судовими вироками	86
Розділ IV. Роль підконтрольних Росії засобів масової інформації в реалізації політики судового переслідування	91
Медіамережа	92
Адаптивні стратегії медіапропаганди	97
Економічні наслідки та відповідальність	104
Розділ V. Політика судового переслідування українських цивільних і військових: розробка, реалізація та відповідальність	108
Організація та реалізація політики судового переслідування	108
Випадки, що ілюструють реалізацію політики судового переслідування	113
Розділ VI. Правова оцінка політики судового переслідування	116
Порушення гарантій справедливого правосуддя	119
Відмова в праві на справедливий суд як злочин переслідування	126
Аспект переслідування у відмові в праві на справедливий суд до повномасштабного вторгнення Росії	128
Аспект переслідування у відмові в праві на справедливий суд після початку повномасштабного вторгнення Росії	129
Контекстуальні елементи	130
Основоположні складові злочину переслідування	132
Комплементарність	134
Додатки	139
Додаток 1. Інфографіка “Юрисдикція апеляційних та касаційних судів загальної юрисдикції РФ”, “Юрисдикція Південного окружного військового суду”	140
Додаток 2. Перелік українських організацій, зокрема й військових формувань України, визнаних терористичними за рішеннями російських судів	142
Додаток 3. Критерії аналізу судового рішення	143
Додаток 4. Інформація про досліджувані медіа	147
Додаток 5. Доповіді міжнародних організацій щодо судового переслідування українських цивільних та військовополонених в підконтрольних РФ судах	149

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

АРК	Автономна Республіка Крим
ВККС	Вища кваліфікаційна колегія суддів
“ДНР”	так звана “Донецька народна республіка”
ДП	Додатковий протокол
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЖК	Женевська конвенція
ЗМІ	засоби масової інформації
ЗС	Збройні сили
КК	Кримінальний кодекс
КоАП	Кодекс про адміністративні правопорушення
КПК	Кримінально-процесуальний кодекс
КС	Конституційний суд
“ЛНР”	так звана “Луганська народна республіка”
МГП	міжнародне гуманітарне право
МЗК	міжнародний збройний конфлікт
МІПЛ	Медійна ініціатива за права людини
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МКП	міжнародне кримінальне право
МТКЮ	Міжнародний трибунал для колишньої Югославії
НЗК	неміжнародний збройний конфлікт
РС	Римський статут Міжнародного кримінального суду
РФ	Російська Федерація
“СВО”	спеціальна військова операція
СК	Слідчий комітет
США	Сполучені Штати Америки
ТОТ	тимчасово окуповані території
УВКПЛ	Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй
ФСБ	Федеральна служба безпеки

РЕЗЮМЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із початку російської збройної агресії та окупації Кримського півострова та окремих частин Донецької та Луганської областей окупаційна влада запроваджувала системні практики переслідування громадян України, зокрема здебільшого цивільних осіб, які чинять спротив окупації, незгодні з окупацією або сприймаються РФ як такі. Одним із інструментів такого переслідування були ініційовані окупаційною владою проти українських цивільних та військовополонених сотні кримінальних справ за надуманими звинуваченнями.

Результати моніторингу й звітів українських правозахисних та дані міжнародних організацій свідчать про системні проблеми з порушенням права на справедливий суд у таких кримінальних справах. Водночас повномасштабне російське вторгнення в Україну в лютому 2022 року мало наслідком значний ріст кількості подібних справ та поширення цієї практики не лише на цивільних, а й на українських військовополонених. Імовірно, такі заходи з розгортання Росією політики судового переслідування¹ щодо українських громадян були продиктовані необхідністю придушення спротиву окупації та виправдання заявлених владою Російської Федерації цілей розгортання агресії проти України. Наразі правозахисні організації повідомляють про щонайменше 1 800 цивільних² та більше 6 000 військовополонених³, які утримуються Росією та до яких відповідно застосовується чи може бути застосовано переслідування в підконтрольних їй судах.

Команди правозахисних організацій, а саме – Медійна ініціатива за права людини (МІПЛ)⁴ та Центр прав людини ZMINA⁵, а також онлайн-видання “Грати”⁶ та ГО “Кримський процес”⁷, – поєднали зусилля для розгортання систематичного моніторингу, збору та оприлюднення інформації про такі незаконні судові переслідування українських цивільних та військовополонених у підконтрольних Росії судах, зокрема після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року. Ідеться про справи проти військовополонених — за фактичну участь у збройному конфлікті (участь у так званих терористичних організаціях чи незаконних збройних угрупованнях тощо); цивільних — за проукраїнську позицію, спротив окупації та співпрацю з Україною (звинувачені в шпигунстві, державній зраді, диверсії, зберіганні зброї тощо)⁸.

1 Політика судового переслідування тут та далі в тексті дослідження вживається в широкому значенні, що не збігається із юридичним поняттям злочину переслідування. – Примітка авторів дослідження тут і далі.

2 Станом на початок 2025 року Медійною ініціативою за права людини ідентифіковано 1 861 цивільного полоненого, затриманого з початку повномасштабного російського вторгнення, а також приблизно 300 осіб, які були незаконно затримані на ТОТ з початку агресії в 2014 році. Медійна ініціатива за права людини. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=652516850792525&rdid=Wt7r5YeJoPqCKbQQ>

3 На осінній сесії ПАРС відбувся захід про тортури та смерті українців у російському полоні. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.ua/event/na-osinnij-sesiji-parye-vidbuvsya-zahid-pro-tortury-ta-smerti-ukrayinciv-u-rosijskomu-poloni/>

4 Медійна ініціатива за права людини: веб-сайт. URL: <https://mipl.org.ua/>

5 Центр прав людини ZMINA: веб-сайт. URL: <https://zmina.ua/>

6 Онлайн-видання “Грати”: веб-сайт. URL: <https://graty.me/>

7 ГО “Кримський процес”: веб-сайт. URL: <https://crimean-process.org/>

8 Див. детальніше про критерії відбору справ, збір на аналіз даних, обмеження та методи проведення аналізу в Методологія дослідження.

Метою даного дослідження був збір доказів і вивчення різних аспектів імовірного наміру та розгортання Росією політики судового переслідування, зокрема відмови українським цивільним та військовополоненим у праві на справедливий суд, що має ознаки міжнародних злочинів.

Наразі відсутні аналогічні дослідження щодо розгортання та впровадження політики судового переслідування, зокрема з використанням міждисциплінарних підходів до його проведення (кількісний та якісний, правовий, економічний, дискурсний та ін.), включно з використанням можливостей штучного інтелекту.

Це дослідження є логічним продовженням роботи з моніторингу та аналізу дотримання стандартів справедливого правосуддя та використання судової системи, створеної в умовах російської окупації, як інструменту політично мотивованого переслідування, зокрема на прикладі судових справ на окупованому Кримському півострові у 2018 році, результатом якого тоді стала доповідь міжнародної групи експертів *“Кримський процес: проблеми дотримання стандартів справедливого правосуддя у політично мотивованих справах”*⁹.

Об’єкт дослідження. Для проведення цього дослідження було зібрано експертну групу, яка з початку 2024 року спільно з ініціаторами дослідження здійснила роботу з визначення методології дослідження та подальшої *систематизації та аналізу зібраних даних*: результатів моніторингу судових процесів на тимчасово окупованих територіях України (загалом ідентифіковано приблизно 600 справ відповідно до визначених критеріїв та відібрано 37 репрезентативних справ для детальнішого аналізу), окремих матеріалів українських кримінальних проваджень, матеріалів кримінальних справ та вироків судів РФ та судів на тимчасово окупованих територіях (загалом приблизно 46 документів), свідчень потерпілих, повідомлень у засобах масової інформації (загалом майже 150 публікацій за репрезентативно вибраними справами), відкритих даних із сайтів російських правоохоронних органів, підконтрольних РФ судів тощо. Також було проаналізовано міжнародне право та судова практика щодо позбавлення права на справедливий суд як порушення прав людини та міжнародний злочин, російське кримінальне та процесуальне законодавство, національні та міжнародні доповіді та звіти тощо.

Обмеження. Дослідження не мало завдання зібрати та проаналізувати наявні факти позасудових переслідувань (арештів, страт українських цивільних та військовополонених, у порушення норм міжнародного гуманітарного права, позбавляючи доступу до справедливого та звичайного суду¹⁰), що, очевидно, потребує окремого вивчення. Так само значним обмеженням дослідження була необхідність дотримуватися заходів безпеки як

9 Кримський процес: проблеми дотримання стандартів справедливого правосуддя у політично мотивованих справах: доповідь. 2018. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.ua/publication/krymskyj-procjes-problemy-dotrymannya-standartiv-spravedlyvogo-pravosuddya-u-politychno-vmotyvovanyh-spravah/>.

10 Див. прецедент Надзвичайних палат у судах Камбоджі (ЕССС), що встановили сотні в'єтнамців та камбоджійців, яких режим червоних кхмерів вважав прихильниками В'єтнаму. Вони були позбавлені права на справедливий судовий розгляд у в'язниці безпеки S-21. Судова палата виявила низку серйозних процесуальних порушень щодо військовополонених та цивільних осіб, зокрема відсутність будь-яких механізмів для інформування затриманих про підстави їхнього арешту, можливості оскаржити його законність або подати апеляцію. Відсутність судового процесу як такого та проведення позасудових страт затриманих відповідали складу воєнного злочину відмови у справедливому судовому розгляді (ЕККС, Прокурор проти КАЇНГА Гвека Ева, відомого як Дуч, Судова палата, Вирок, Справа № 001/18-07 2007/ЕССС/ТС, 26.07.2010 року).

потерпілих від переслідування та інших порушень, так і осіб, які здійснювали моніторинг судових справ, сприяли в отриманні інформації про судові справи. Тож було ухвалено рішення про *анонімізацію всіх справ*, що були відібрані для цілей дослідження (включно з представленням результатів правового аналізу, аналізу процесуальних документів чи медіа), зокрема у випадках публічного використання дослідження та його результатів. У зв'язку із цим великий акцент зроблено саме на статистичних та кількісних методах аналізу кодифікованої інформації. Повна інформація про дані та справи, що стали основою дослідження, зберігається в його ініціаторів та може бути надана на запит зацікавленим сторонам з урахуванням безпеки потерпілих та цілей правосуддя.

Структура. Дослідження містить детальний опис методології його проведення, а також шість основних розділів, що відображають **напрями та фокуси дослідження**, орієнтовані на поставлені експертною командою гіпотези, зокрема:

- встановлення на окупованих територіях російського правового поля, розбудови там судових та правоохоронних органів та їх подальший вплив на політику судового переслідування;
- аналіз дотримання гарантій справедливого судового розгляду в справах щодо українських цивільних та військовополонених у Росії та на окупованих територіях;
- прояви упередженості та дискримінації в практиці підконтрольних Росії судів щодо українських цивільних та військовополонених;
- роль підконтрольних Росії засобів масової інформації в реалізації політики судового переслідування;
- політика судового переслідування українських цивільних і військових: розробка, реалізація та відповідальність за політику;
- правова оцінка як фактів порушення права на справедливий суд в окремих справах, так і загальної політики Росії з розгортання судового переслідування цивільних та військовополонених українців.

Результати дослідження продемонстрували системні проблеми в забезпеченні справедливого правосуддя під час розгляду справ щодо обвинувачених у кримінальних злочинах українських цивільних та військовополонених у судах РФ та на окупованих нею територіях. Проведений аналіз підтверджує розбудову та реалізацію Росією узгодженої державної *політики судового переслідування* таких осіб задля придушення спротиву окупації та виправдання заявлених політичним керівництвом РФ цілей розв'язання агресії проти України. Водночас РФ використовує весь доступний інструментарій держави для впровадження та досягнення цілей політики судового переслідування, а саме: нормативно-правовий, інституційний, фінансовий та інформаційний.

Так, *по-перше*, підконтрольні РФ суди системно ігнорують контекст міжнародного збройного конфлікту в справах щодо обвинувачення в кримінальних злочинах українських цивільних та військовополонених та фактично повністю підтримують позицію російського політичного керівництва. Водночас підконтрольні російській владі медіа стають елементом реалізації цієї політики судового переслідування, підсилюючи негативні обвинувальні наративи проти переслідуваних осіб.

По-друге, судові процеси щодо українських цивільних та військовополонених у Росії та на окупованих нею територіях не відповідають стандартам права на справедливий суд та мають ознаки складів міжнародних злочинів, а підконтрольні РФ суди в таких справах не є гарантом справедливого правосуддя. Політика судового переслідування українських цивільних та військовополонених була значно розширена з початку повномасштабного російського вторгнення в Україну та загалом демонструє стійкий тренд на політичні чи дискримінаційні мотиви, зокрема в контексті громадянства, національності та громадянської позиції переслідуваних осіб. Наразі потерпілими від такої політики судового переслідування, а відповідно й потерпілими від міжнародних злочинів, стають сотні громадян України на підконтрольних Росії територіях.

По-третє, наявні та проаналізовані в дослідженні матеріали дають достатньо підстав вважати, що така політика судового переслідування має ознаки воєнних злочинів (відмови в праві на справедливий суд) та переслідування як злочину проти людяності (в частині переслідування цивільних осіб). Відповідальність за їх вчинення несуть кілька груп суб'єктів, які виконують різні елементи *actus reus* злочину, починаючи від злочинців низького рівня (наприклад, офіцери ФСБ, які здійснюють незаконні арешти; російські слідчі, які проводять допити, часто супроводжувані тортурами; російські прокурори, які передають такі справи до судів; судді, які розглядають такі справи із серйозними порушеннями процесуальних гарантій) до високопоставлених злочинців, які свідомо контролюють та впроваджують політику судового переслідування українських цивільних та військовополонених (наприклад, президент РФ, голова ФСБ, голова Слідчого комітету, генеральний прокурор та голова Верховного суду РФ).

Повна інформація, зібрана під час підготовки цього дослідження, була передана представникам української прокуратури. Утім, результати цього дослідження можуть бути корисними не лише українським правоохоронним органам та органам міжнародної кримінальної юстиції, а й правозахисникам, науковцям, медіаспільноті, а також міжнародним партнерам, які стежать за ситуацією щодо злочинів Росії внаслідок розгортання агресії проти України.

Щоб забезпечити документування відповідних фактів, сприяти належному розслідуванню та притягненню до відповідальності всіх винних у злочинах, команди правозахисних організацій, а саме – Медійної ініціативи за права людини, Центру прав людини ZMINA, а також онлайн-видання “Грати” та ГО “Кримський процес”, – мають намір продовжувати роботу з дослідження масштабів та наслідків розгортання Росією на власних та окупованих нею територіях політики судового переслідування українських цивільних та військовополонених.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із метою підготовки дослідження, ініційованого правозахисними організаціями Центром прав людини ZMINA та Медійною ініціативою за права людини, було створено експертну групу¹¹. Упродовж 2024 року експерти опрацювали надані правозахисними організаціями та незалежними моніторами результати моніторингу судових процесів (загалом близько 600 справ відповідно до визначених критеріїв та 37 репрезентативних справ для більш детального аналізу), окремі матеріали українських кримінальних проваджень, матеріали кримінальних справ та вироків судів РФ та підконтрольних їй судів на тимчасово окупованих територіях (загалом близько 46 документів), свідчень потерпілих від переслідувань із боку російської влади, моніторів судових процесів. Також експертна група проаналізувала міжнародне право та судову практику щодо позбавлення права на справедливий суд як порушення прав людини та міжнародного злочину, російське кримінальне та процесуальне законодавство, доповіді та звіти національних міжнародних правозахисних організацій. Серед джерел інформації для моніторингу та дослідження також були використані дані із сайтів російських та підконтрольних їм в окупації судів, публічні висловлювання російських високопосадовців та представників окупаційних адміністрацій у медіа, офіційна статистика та інші джерела про діяльність прокуратури та судів на території РФ та тимчасово окупованих нею українських територіях.

Під час підготовки дослідження експертна група провела щонайменше 3 очні та 5 онлайн-зустрічей, наради з представниками Центру прав людини ZMINA та Медійної ініціативи за права людини, Прокуратури АРК та м. Севастополя, Офісу Генерального прокурора, а також працювала у формі кабінетного дослідження.

Метою цього дослідження був збір доказів і вивчення різних аспектів імовірного наміру та розгортання Росією політики судового переслідування, зокрема відмови українським цивільним та військовополоненим у праві на справедливий суд, що має ознаки міжнародних злочинів.

Дослідження має наступні **цілі**:

- проаналізувати та надати оцінку дотриманню гарантій права на справедливий суд та ймовірній політиці судового переслідування українських цивільних та військовополонених на підконтрольних РФ територіях;
- привернути увагу та сприяти ефективному розслідуванню міжнародного злочину, що полягає в позбавленні на території РФ та ТОТ України права на справедливий суд українських цивільних та військовополонених;
- сприяти ідентифікації осіб, причетних до розбудови політики судового переслідування, зокрема через використання підконтрольних РФ судів для переслідування українських цивільних та військовополонених.

¹¹ До складу експертної групи увійшли доцент кафедри міжнародного кримінального права юридичного факультету Копенгагенського університету Ірина Марчук (Данія), директор Ресурсного центру з питань демократії та прав людини Сергій Остаф (Молдова), партнерка Адвокатського об'єднання "Azones" Дар'я Свиридова та партнер адвокатського об'єднання "Umbrella" (на момент написання дослідження – військовослужбовець Збройних Сил України) Максим Тимочко (Україна).

Відповідно до мети та цілей у дослідженні використовується формулювання **політика судового переслідування** — в розумінні політик РФ на власній та окупованій нею територіях щодо затриманих українських цивільних та військовополонених, кримінальні справи проти яких надалі розглядались у відповідних судах. Під таким переслідуванням у контексті дослідження розуміється, зокрема, період із моменту затримання особи та судового розслідування з подальшим отриманням показань та свідчень від особи, обранням для неї міри запобіжного заходу тощо¹².

Географія дослідження – моніторинг судових справ, що були відібрані для цілей дослідження, відбувався на території РФ та на окупованих нею з 2014 року територіях України. Водночас фізичне відвідування судових процесів було можливе лише на території РФ та ТОТ Кримського півострова. Судові процеси, що відбувалися на інших ТОТ України, досліджувалися переважно за інформацією з відкритих джерел, документів та свідчень.

Дослідження охоплює **період** з грудня 2023 року до грудня 2024 року. Проте для цілей аналізу окремих його гіпотез було досліджено судові процеси за більш ранній період з початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 році.

Для цілей дослідження його ініціаторами та експертною групою було визначено наступні **критерії вибору судових справ** для подальшого моніторингу та аналізу:

- справи, пов'язані з наслідками російської агресії проти України (в тому числі кримінальні провадження, що почалися після 2014 року, але судові процеси відбуваються на момент проведення дослідження);
- справи проти громадян України, позбавлених волі, – цивільних громадян та військовополонених, затриманих на території України (при визначенні статусу особи, яка переслідується, до уваги брали позицію такої особи, зокрема яку вона заявляла в судових процесах щодо свого статусу), а саме: справи проти військовополонених – за фактичну участь у збройному конфлікті, за участь у так званих “терористичних організаціях”, за участь у так званих “незаконних збройних угрупованнях” тощо; справи проти цивільних – за проукраїнську позицію та спротив окупації, співпрацю з Україною (звинувачені в шпигунстві, диверсії, зберіганні зброї) тощо;
- справи, що перебувають на розгляді в період дослідження;
- судові процеси, що відбуваються на території РФ та/або на окупованих нею українських територіях;

Пріоритет віддавали справам, у яких була можливість відвідати близько 30% та вище судових засідань.

Експертна група в роботі над документом мала низку **обмежень**, що вплинули на зміст та викладення дослідження, а саме:

- для аналізу не були використані численні справи щодо переслідування релігійних груп (особливо на Кримському півострові), справи щодо ухилення від незаконного

¹² Політика судового переслідування в тексті дослідження вживається в широкому значенні, що не збігається із юридичним поняттям злочину переслідування.

примусового призову громадян України в армію країни-окупанта, справи з переслідування громадян України, які проживали в РФ й там були затримані;

- за окремими винятками, не були відібрані для детального аналізу численні справи щодо переслідування українських військовополонених за начебто вчинення ними воєнних злочинів, хоча загалом можна відзначити масштабування Росією такого переслідування українських військовополонених, особливо після початку повномасштабного вторгнення, що, ймовірно, потребує додаткового окремого дослідження;
- не були досліджені справи щодо іноземних громадян, які брали участь у міжнародному збройному конфлікті в складі Збройних Сил України, були затримані та засуджувались у судах під контролем РФ, хоча такі переслідування іноземців так само мають місце;
- не досліджували випадки позасудових переслідувань (арешти, страти), тобто факти, коли українських цивільних та військовополонених у порушення норм міжнародного гуманітарного права умисно позбавляли права на справедливий і звичайний суд (хоча такі факти можуть мати ознаки відповідного злочину, їх вивчення потребує окремого дослідження);
- суттєві обмеження в доступі до матеріалів кримінальних справ, зокрема через безпекові застереження та прямі обмеження до їх доступу з боку влади РФ.

Важливим обмеженням дослідження була необхідність дотримуватися заходів безпеки як потерпілих від переслідування та порушень, що аналізувались, так і осіб, які здійснювали моніторинг судових справ, сприяли експертній групі в отриманні інформації про судові провадження. Тож ініціаторами дослідження та експертною групою було ухвалено рішення про *анонімізацію всіх справ*, що були відібрані для цілей дослідження, зокрема у випадках публічного використання дослідження та його результатів¹³. Інформація про згадані в дослідженні справи була анонімізована навіть у випадках, коли згадки про справу мали місце в публічному просторі та в медіаджерелах. Зауважимо, члени експертної групи мали повний доступ до всіх персоналізованих та ідентифікованих матеріалів. Детальна та повна інформація про закодовані для публічного використання справи та осіб зберігається в ініціаторів дослідження та може бути надана на запит зацікавленим сторонам з урахуванням безпеки потерпілих та цілей правосуддя.

У фокусі **моніторингу судових процесів** у контексті дотримання права на справедливий суд були такі питання, як доступ до інформації про судовий розгляд та про сам суд, незалежність та неупередженість суду, презумпція невинуватості, відкритість і гласність судового процесу, рівність сторін, право на правову допомогу.

Водночас у дослідженні та правовому аналізі, крім загальної оцінки стандартів справедливого правосуддя, було надано огляд співвідношення міжнародного гуманітарного права та права прав людини в справах, що були відібрані для цілей дослідження.

У роботі над дослідженням експертна група напрацювала його **ключові гіпотези** в контексті поставленої мети, а саме:

¹³ Повна та закодована інформація про справи, що були проаналізовані відповідно до мети дослідження (файл "Codification of cases"), зберігається в ініціаторів дослідження.

Гіпотеза 1.

Суди в РФ та на ТОТ України ігнорують контекст міжнародного збройного конфлікту в справах щодо переслідування українських цивільних та військовополонених, а також фактично підтримують позицію російського політичного керівництва.

Гіпотеза 2.

Судові процеси щодо українських цивільних та військовополонених в РФ та на ТОТ України не відповідають стандартам права на справедливий суд та мають ознаки складів міжнародних злочинів.

Гіпотеза 3.

Підконтрольні владі РФ медіа фактично є елементом реалізації політики судового переслідування під час судових процесів над українськими цивільними та військовополоненими.

Гіпотеза 4.

Політики судового переслідування українських цивільних та військовополонених засновані на політичних чи дискримінаційних мотивах, а підконтрольні РФ суди в таких справах не є гарантом справедливого правосуддя.

Для доведення чи спростування поставлених гіпотез експертна група використовувала різні **методи систематизації та аналізу даних**, отриманих під час дослідження. Було здійснено систематизацію початкової бази даних публічно доступної інформації щодо відібраної категорії справ (загалом близько 600 справ). Надалі з них було здійснено репрезентативну вибірку 37 справ (з урахуванням таких критеріїв, як тип обвинувачення, територія, цивільні / військові тощо) для проведення всебічного аналізу.

Збір даних для 37 репрезентативних справ здійснювався через:

- (i) безпосереднє спостереження (приблизно 30% судових засідань, окрім закритих), проведене з використанням комплексної анкети, присвяченої різним аспектам права на справедливий судовий розгляд;
- (ii) інтерв'ю зі стейкхолдерами на основі структурованої анкети щодо гарантій прав на справедливий судовий розгляд;
- (iii) аналіз загальнодоступної інформації та вторинних джерел.

Також було проведено якісне дослідження 12 провідних справ із відібраних, включаючи вироки, картографування судових процедур, деконструкцію етапів та процедур у цих справах.

Під час опрацювання зібраних матеріалів (збір даних, систематизація інформації тощо) експертна група також використовувала можливості штучного інтелекту, зокрема ChatGPT-4, та наукові пакети інференційної статистики R і Python.

Водночас існували певні об'єктивні **обмеження систематизації та аналізу отриманих даних**. До прикладу, вибірка із загалом 37 справ відображає типи категорій справ, але не завжди в рівній пропорційності, не були повністю дотримані критерії гендерної та територіальної репрезентативності. Значний вплив на роботу мали загальні обмеження доступу до справ та їх чутливість, а відповідно будь-якої пов'язаної з ними інформації, зокрема небезпеку для потерпілих, моніторів і дослідників під час збору даних та інформації.

Під час аналізу *Гіпотези 3* було також здійснено систематизацію інформації зі ЗМІ, що містить загальнодоступну інформацію про справи (приблизно 70 справ, відібраних із початкової бази даних щодо близько 600 справ), зокрема публікацій у підконтрольних Росії медіаресурсах. Далі було здійснено репрезентативну вибірку 15 репрезентативних справ (тип обвинувачення, територія, цивільні / військові тощо) для проведення комплексного аналізу на основі щонайменше 7–10 публікацій з кожної із цих 15 справ та подальший збір даних щодо цих репрезентативних справ з:

- (i) опублікованих до та під час судових процесів матеріалів у відкритих джерелах;
- (ii) ідентифікації офіційних заяв та позицій у відкритих джерелах;
- (iii) моніторингу соціальних мереж та месенджерів з інформацією про відповідні справи.

Також було проведено збір відповідних вторинних досліджень і даних про підконтрольні Росії медіа (власники, редактори, структура цін і витрат, охоплення аудиторії тощо). Аналіз матеріалів ЗМІ (загалом приблизно 150 публікацій за репрезентативно вибраними справами) здійснювався спочатку для 2–3 справ за допомогою експертів, решта справ із цієї категорії були проаналізовані штучним інтелектом за допомогою детальних запитів до ChatGPT-4, а смисловий аналіз вироків було перевірено за допомогою спеціалізованих бібліотек Python (після чого додатково проведено випадкову перевірку).

У роботі з *Гіпотезою 4* експертна група додатково дослідила 17 судових рішень у деяких справах з початкової бази даних (із приблизно 600 справ). Крім того, було рандомно зібрано з відкритих офіційних джерел влади РФ ще близько 60 судових рішень у кримінальних справах за 2013 – 2020 роки за аналогічними кваліфікаціями в Кримінальному кодексі РФ до цих 17 досліджених рішень, але не пов'язаних з переслідуванням за ці злочини українських цивільних та військовополонених. На аналізі та порівнянні цих рішень було досліджено відмінності в підходах переслідування за аналогічні злочини осіб, пов'язаних та не пов'язаних з Україною, й наслідками російської агресії.

Повна та детальна інформація, вихідні дані, матеріали з кодуванням справ, доступні експертній групі дані та документи й інші персоналізовані матеріали конкретних справ, що стали основою для дослідження, були передані ініціаторам дослідження для зберігання та захисту персональних даних. Таке рішення було ухвалено задля забезпечення джерел інформації від можливих переслідувань з боку РФ та окупаційної влади на ТОТ.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Висновок 1.

Російська Федерація після окупації та подальшої спроби анексії українських територій запроваджує на них власну структуру правоохоронних та судових органів, а також цілеспрямовано створює альтернативну правову реальність у супереччя стандартам міжнародного гуманітарного права задля впровадження політики судового переслідування. Як наслідок підконтрольні РФ суди ігнорують контекст міжнародного збройного конфлікту в справах щодо кримінального переслідування українських цивільних та військовополонених, а також фактично підтримують позицію російського політичного керівництва в політиках судового переслідування. Крім того, суди на всіх підконтрольних РФ територіях не здатні забезпечити ефективний судовий розгляд у такій категорії справ через абсолютне заперечення існування міжнародного збройного конфлікту та факту агресії РФ проти України.

Цей висновок фактично підтверджує першу гіпотезу дослідження та детальніше розкривається результатами аналізу, викладеними в Розділі I.

За весь час з початку збройної агресії РФ проти України в 2014 році влада РФ **унікала визнання існування міжнародного збройного конфлікту**. Крім того, Росія незмінно заперечує факт окупації українських територій та агресії проти України в цілому. З огляду на це, поширена на ТОТ правова система та створені судові структури РФ були сформовані в порушення норм МГП, що зобов'язує державу-окупанта поважати чинне на цих територіях законодавство та діючі судові інституції. Влада РФ **незаконно поширила дію свого кримінального законодавства** на окуповані території та створила на них свої національні суди, що були повністю інтегровані в судову систему РФ. Так само наслідком спроби анексії українських територій стало створення в окупації російських правоохоронних органів, прокуратури та фактично підконтрольної РФ адвокатури. Поширення на окуповані території кримінального законодавства РФ (зокрема ретроспективно) суттєво погіршило становище цивільного населення та спричинило систематичні порушення одного із ключових принципів права на справедливий суд – *nullum crimen sine lege*. Зокрема, громадяни України звинувачувалися та засуджувалися на підставі Кримінального кодексу РФ за діяння, які ніколи не були кримінально караними за українським законодавством. Це дозволило владі РФ використовувати своє кримінальне право як **інструмент репресій і тиску на нелояльних** українських цивільних осіб з ТОТ чи тих, яких підозрюють у нелояльності окупаційному режиму та опорі російській агресії, що залишилися на цих територіях.

Дослідження зокрема продемонструвало, що **вищі судові інстанції РФ** не лише брали безпосередню участь у санкціонуванні спроби анексії територій України (Конституційний суд РФ) та формуванні судової системи на окупованих територіях (Верховний суд РФ), а й включно з іншими федеральними судами **утверджували державний наратив заперечення збройного конфлікту з Україною**. Як наслідок, федеральні суди всіх інстанцій щоразу ігнорували застосування релевантних положень МГП у справах, пов'язаних зі збройним конфліктом. Таке **нехтування нормами МГП** підривало законність і справедливість судових процесів у зазначеній категорії справ.

Російські суди щоразу уникали дослідження питання правового статусу військовослужбовців сил оборони і безпеки України як комбатантів та військовополонених у справах, коли цей статус має вирішальне значення для результату судового процесу (наприклад, у справах, де українські військові були обвинувачені або засуджені за так звану “участь у терористичних організаціях”, нібито вчинення “терористичних актів” чи то “незаконний перетин державного кордону РФ”). Так само суди РФ не розглядали громадян, що проживали на окупованих територіях, як осіб, що перебувають під захистом МГП, зокрема Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року. Лише у випадках, коли застосування МГП було абсолютно неможливо уникнути (як, наприклад, у справах про звинувачення українських військовополонених у начебто вчиненні воєнних злочинів) російські суди могли визнати наявність збройного конфлікту, але лише між Україною та раніше окупованими РФ українськими територіями (так званими “ДНР” та “ЛНР”).

Натомість військово-політичне керівництво РФ з початку повномасштабної агресії заявило про проведення так званої **“спеціальної військової операції” (СВО)**, однак сам термін “СВО” не має правового підґрунтя на рівні російського законодавства. Наслідком цього штучно створеного конструкту стало розгортання переслідування, незаконного затримання та позбавлення волі осіб на ТОТ за будь-яку публічну критику чи **дискредитацію СВО, Збройних сил РФ**, або встановлення статусу **“особи, яка протидіє СВО”**. Будь-яка висловлена незгода з окупацією, засудження збройної агресії РФ, використання слів “окупація”, “агресія”, “анексія” щодо окупованих Росією українських територій розглядалось владою РФ як злочин. У такий спосіб, запроваджена адміністративна та кримінальна відповідальність за “дискредитацію” російської армії на практиці призвела до заборони публічної критики збройної агресії проти України, що зокрема було схвалено й на рівні рішень Конституційного суду РФ. Більш того, визнання російським суддею підконтрольних РФ українських територій окупованими, надання статусу військовополонених чи то застосування інших релевантних положень МГП до цивільних осіб могло б у цьому випадку означати відступ від державної політики невизнання МЗК та фактично призвести до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності такого представника суду.

Висновок 2.

Результати дослідження демонструють систематичні та масові порушення гарантій справедливого судового розгляду в справах проти українських цивільних та військовополонених у Росії та на окупованих нею територіях. А саме – рівності сторін, оцінки доказів, виключення скомпрометованих та отриманих під примусом чи катуваннями доказів, права на захист. Тотальна закритість та недоступність для публіки таких судових процесів у сукупності з порушеннями вищезгаданих стандартів призводять до того, що суди в таких справах у значній ступені відтворюють у вираках суть обвинувачень прокуратури. Виявлені закономірності та рівень порушень процедурних прав настільки системні та регулярні, що це свідчить про деградацію системи правосуддя, що використовується як інструмент переслідування. Також це вказує на нездатність судів надати оцінку іншим порушенням фундаментальних прав людини, заявленим під час

розгляду таких кримінальних справ (тортури, незаконне позбавлення свободи, право на повагу до приватного життя тощо).

Цей висновок фактично підтверджує другу гіпотезу дослідження та детальніше розкривається результатами аналізу, викладеними в Розділі II та Розділі VI.

Для аналізу порушення гарантій справедливого судового розгляду було відібрано згідно з метою та методологією дослідження 37 справ та здійснено 145 спостережень за судовими засіданнями впродовж 2023 – 2024 років, а також проведено аналіз процесуальних документів та свідчень щонайменше 10 з відібраних справ. Було розглянуто ключові групи гарантій за ст. 6 ЄКПЛ та їхню взаємозалежність за результатами аналізу справ. Так, результати аналізу демонструють систематичні порушення гарантій справедливого судового розгляду в справах щодо українських цивільних та військовополонених у підконтрольних РФ судах, зокрема:

- **неупередженість суду:** у **70% судових засідань** спостерігалась відсутність незалежності суддів та упереджений розгляд справ. Суди демонстрували упередженість на користь обвинувачення, а винесені рішення відповідно систематично узгоджувалися з позицією обвинувачення. Під час значної кількості зафіксованих судових розглядів судді демонстрували зневажливе ставлення до підсудних;
- **відкритість судових засідань:** у **80% випадків** громадськості було повністю відмовлено в доступі до судових слухань (в деяких випадках на 100%), що серйозно підривало принципи прозорості та підзвітності;
- **презумпція невинуватості:** у майже **60% судових засідань** із самого початку тримання під вартою та подальшого судового розгляду спостерігалось припущення вини обвинуваченого;
- **ігнорування принципу рівності сторін:** у **54% випадків** клопотання сторони захисту ігнорувалися або відхилялися за критично важливими аспектами справи, тоді як клопотання обвинувачення приймалися без належного розгляду, а захисту часто відмовляли в можливості викликати та допитувати ключових свідків обвинувачення;
- **обмеження прав сторони захисту:** у **41% випадків** поведінка суддів створювала перешкоди для ефективного представлення захистом своєї позиції, а також мали місце численні випадки перешкоджання в доступі незалежного адвоката до захисту;
- **недопустимі або отримані під примусом докази:** у більше **50% випадків** зафіксовано використання доказів, отриманих під примусом, а також незаконного впливу прокуратури на судові рішення; водночас обвинувачення часто покладалося на свідчення осіб із сумнівною репутацією або отримані під тиском, а суди часто не оцінювали докази в конкретних справах.

Отримані дані свідчать, що ці порушення можуть бути не просто процесуальними недоліками, натомість вони відображають повторювані проблеми, що можуть виникати лише за наявності системних недоліків у дотриманні стандартів справедливого судового розгляду, зокрема в досліджуваній категорії справ. Зазначені результати аналізу згід-

но з методологією дослідження фактично можна поширювати на весь початковий масив даних з 600 релевантних меті дослідження справ, встановлених у ході його проведення.

Висновок 3.

Підконтрольні владі РФ медіа (державні, приватні, окремі блогери тощо) фактично є одним з керованих інструментів реалізації політики судових переслідувань українських цивільних та військовополонених у Росії та на окупованих нею територіях. У медіа масово поширюються обвинувальні наративи щодо цих осіб, вони представляють їх як потенційну екзистенційну загрозу для РФ, що призводить до системних порушень презумпції невинуватості та виправдовує каральні дії РФ проти незгодних та всіх інших переслідуваних осіб. А підхід до вибору суб'єктів судового переслідування та подальший інформаційний супровід цих справ фактично підпорядкований меті пропаганди війни та виправданню заявлених політичним керівництвом РФ цілей розв'язання агресії проти України. На реалізацію інформаційного супроводу судового переслідування виділяються значні фінансові ресурси з боку російської влади.

Цей висновок фактично підтверджує третю гіпотезу дослідження та детальніше розкривається результатами аналізу, викладеними в Розділі IV.

Здійснений під час дослідження медіа аналіз базувався на **15 справах**, відібраних із початкового масиву 600 публічно відомих справ (з врахуванням кваліфікацій справ, території кримінального переслідування осіб, рівню висвітлення в підконтрольних РФ медіа тощо). Загалом було проаналізовано приблизно **150 публікацій**, у середньому 10 на справу. Статистичний аналіз вказує, що близько 30% справ отримують значне пропагандистське висвітлення. Кожна публікація була проаналізована за кількома критеріями: тип матеріалу (розслідувальний, звинувачувальний), тональність (нейтральна, збалансована, сенсаційна, спекулятивна) та наявність дискримінації чи упередженості (відтворення негативних стереотипів, посилення ворожого наративу про Україну або українців).

Із метою аналізу всі відібрані справи було об'єднано в три основні групи: **звичайні** (орієнтовані на локальні наративи, з використанням малобюджетних локальних медіа для створення й підтримки обвинувальних наративів влади), **резонансні** (щодо осіб із високою символічною або інформаційною "значущістю" для РФ, із залученням національних медіа для створення резонансу та представлення обвинувачених як загрозу безпеці РФ) та **публічні** справи (справи використовувались у внутрішньому та міжнародному інформаційному просторі, із залученням найбільших ресурсів для тривалого висвітлення, спрямованого на дискредитацію обвинувачених українців та зміцнення державного наративу). Висвітлення практично всіх справ відбувалося до, під час та після судового розгляду.

Російські ЗМІ відіграють ключову роль в організації наклепницьких кампаній проти українських цивільних та військовополонених, які поставали перед судом. Російські медіа часто зображували підсудних «терористами», «екстремістами», «вбивцями невинних мирних жителів» тощо. Серед прикладів негативного наративу щодо переслідуваних осіб можна навести такі, як: *"...В Крыму выявили очередного заукраинца, имитировавшего наличие антирусского подполья на полуострове..."*; або *"...Животное отправлено в СИЗО на два месяца, возбуждено уголовное дело, сядет года на три..."* та ін.

Із-понад **70 медіаагентств**, ідентифікованих та задіяних у висвітленні відібраних справ, домінує обмежене коло ключових гравців, серед яких “**РИА**”, “**РБК**”, “**РТ**”, “**ТАСС**” та “**Коммерсант**”, що підтверджує їхню активну роль у формуванні суспільного негативно-го наративу та сприйняття політики судового переслідування українських цивільних та військовополонених. Загалом аналіз медійної мережі, що висвітлює такі судові процеси, свідчить про переважне перебування цих медіа під контролем російської влади. Така мережа функціонує не лише як засіб поширення інформації, а й як інструмент політичного контролю, зокрема у формуванні суспільного сприйняття війни проти України згідно з наративами державної пропаганди РФ.

Загальна орієнтовна оцінка фінансових витрат на всі 15 відібраних для медіааналізу справ може сягати \$3 млн, враховуючи всі пов'язані витрати (створення контенту, виробництво, поширення тощо), що опосередковано підкреслює залежність держави від медіа як інструменту управління громадською думкою та політичного контролю.

Висновок 4.

Як один із заходів придушення спротиву окупації та виправдання заявлених владою РФ цілей розгортання агресії проти України російська влада розробила й запровадила політику судового переслідування українських цивільних та військовополонених. Ця політика реалізується за допомогою комплексу нормативно-правових, інституційних, фінансових та інформаційних інструментів. У реалізацію цієї політики залучені представники ФСБ, російські правоохоронні органи та суди. Політика судового переслідування, заснована на політичних та дискримінаційних мотивах та супроводжується вчиненням діянь, що мають ознаки міжнародних злочинів (воєнних злочинів та злочинів проти людяності). Прямими жертвами тільки цієї політики судового переслідування з боку РФ є тисячі військовополонених та цивільних громадян України переважно з окупованих територій.

Цей висновок фактично підтверджує четверту гіпотезу дослідження та детальніше розкривається результатами аналізу, викладеними в Розділі III, Розділі V та Розділі VI.

Загальний аналіз усіх досліджених даних свідчить про цілеспрямовану розбудову та реалізацію владою РФ політики судового переслідування щодо затриманих українських цивільних та військовополонених у межах ініційованих кримінальних справ проти них. **Напрямок і координація політики** визначаються політичним керівництвом (включно з керівництвом правоохоронних структур), а реалізація переважно забезпечується представниками правоохоронних органів (ФСБ, СК), прокуратури, а також судовою системою в РФ та на окупованих нею територіях.

Мета цієї політики фактично підпорядкована цілям військової окупації Росією українських територій: делегітимізація української державності, придушення українського опору окупації та використання страху переслідування як інструменту контролю та підкорення населення захоплених територій. Вони офіційно декларувалися російським політичним керівництвом, включаючи президента, Раду безпеки та інших вищих політичних осіб РФ.

У фокусі політики перебувають **цивільні особи** (активісти, місцеві лідери та журналісти, яких звинувачують у співпраці з українською владою або в спробах опору окупації або в просуванні наративів української ідентичності), переслідування яких у межах масштабного та систематичного нападу на цивільне населення, спрямоване на реалізацію державної політики, становить **злочин проти людяності** відповідно до ст. 7 РС МКС. Також у фокусі цієї політики перебувають українські **військовослужбовці** (переслідуються фактично за участь у збройному конфлікті під приводом звинувачень у членстві в заборонених організаціях, тероризмі тощо, їх статус згідно з МГП переважно ігнорується російськими судами), відмова яким у праві на справедливий суд становить **воєнний злочин** відповідно до ст. 8(a)(vi) РС МКС.

Реалізація політики була організована впродовж 2022 року та забезпечується:

- **регуляторними** інструментами (шляхом ухвалення комплексних правових заходів, зокрема законодавства, спрямованого безпосередньо проти спротиву війні та інакомислення);
- **інституційними** інструментами (створення судових та правоохоронних інституцій на ТОТ, посилення кадрового забезпечення сотнями слідчих та прокурорів, що, зокрема, здійснювалося й президентськими указами тощо);
- **інформаційними** інструментами (просування “денацифікації” як однієї із цілей нападу на Україну, що на практиці була спрямована проти українців, що чинили спротив окупації, забезпечувала систематичну демонізацію переслідуваних осіб у державних ЗМІ, даючи їм ярлики “терористів”, “ворогів”, “нацистів” тощо на досудовому та всіх стадіях судового процесу);
- **фінансовими** інструментами на забезпечення державою роботи репресивного апарату, медіасупроводу тощо.

За даними з відкритих джерел з кінця 2022 року, щонайменше **200 цивільних** та понад **400 військовослужбовців** зазнали переслідувань у межах цієї політики (реальна кількість постраждалих може становити 5-6 тисяч осіб).

Реалізація політики судового переслідування відбувалася **етапами**, що відображає її інтеграцію в ширшу стратегію контролю над окупованими територіями. Так, у 2022 році РФ зосередила зусилля на створенні механізмів контролю, арештів та подальшого засудження, а в 2023 році – на збільшенні кількості судових процесів та винесених вироків.

Результати дослідження продемонстрували **патерни дискримінації та упередженості щодо переслідуваних осіб**: через аналіз судових рішень з таких категорій справ; вивчення розбіжностей у мірі покарання у вироках за аналогічними кваліфікаціями злочинів у порівнянні справ 2010 – 2020 та 2022 – 2024 років; дослідження вибіркового застосування законів до переслідування певних груп. Так, у періоді 2022 – 2024 років спостерігається різке збільшення вимог покарання від прокурорів **на 300%** в порівнянні зі справами за аналогічними кваліфікаціями у 2010 – 2020 роках. А проаналізована судова практика характеризується посиленням дискримінації, упередженості, наявністю політичних заяв та включенням нерелевантних відомостей про переслідуваних осіб у вирoki в контексті їх національності, громадянської позиції, подій війни тощо.

Висновок 5.

Результати дослідження демонструють системні проблеми зі спроможністю підконтрольних РФ судів забезпечити справедливе правосуддя в справах проти українських цивільних та військовополонених. Відмова у справедливому судовому розгляді та розбудова Росією політики судового переслідування в сукупності мають ознаки складів міжнародних злочинів: воєнного злочину та злочину переслідування (є складовою злочину проти людяності). З початку російської агресії відбувається широкомасштабна та систематична відмова українським цивільним та військовополоненим в справедливому правосудді, зокрема через деградацію судової системи та законодавства на всіх підконтрольних РФ територіях. Судові процеси використовуються як інструмент переслідування цивільних осіб, які виступають проти окупації або сприймаються як противники російського режиму. Серед кола суб'єктів, які виконують різні елементи об'єктивної сторони злочину, є як злочинці нижчої ланки (російські слідчі, прокурори та судді), так і високопоставлені злочинці (президент РФ, очільники ФСБ та Слідчого комітету, генеральний прокурор, голова Верховного суду РФ та ін.).

Цей висновок фактично підтверджує другу гіпотезу дослідження та детальніше розкривається результатами правового аналізу, викладеному в Розділі VI.

Під час дослідження ідентифіковано низку закономірностей і тенденцій, що підтверджують існування **системної та поширеної практики зловживання судовим процесом** як тактики переслідування РФ українських цивільних та військовополонених. Зафіксовані численні порушення гарантій справедливого судового розгляду в досліджуваних справах можна розділити на порушення інституційних гарантій правосуддя (відсутність незалежності та неупередженості судової влади) та серйозні процесуальні порушення під час індивідуальних судових процесів.

Російські суди фактично узаконюють політику РФ, спрямовану на **придушення будь-яких форм інакомислення**, реального чи уявного спротиву окупації. Аналіз окремих судових процесів свідчить про те, що суди демонструють упередженість на користь обвинувачення, не здійснюють належний правовий аналіз та не оцінюють докази у конкретних справах, демонструють зневажливе ставлення до підсудних, систематично відхиляють обґрунтовані клопотання захисту, послідовно ухвалюючи рішення на користь обвинувачення. Крім того, **суди на окупованих територіях створені в порушення норм МГП**, оскільки незаконно функціонують. Російська **судова система** в умовах поточного політичного режиму **зазнала значної деградації**, що нагадує ключові аспекти справи *Justice Case* після Другої світової війни. Ця деградація виражається у використанні судової системи та права як інструмента переслідування українських цивільних та військовополонених, які чинять спротив або сприймаються як такі, що можуть чинити спротив російському режиму. Фактично РФ перетворила на “зброю” так зване антитерористичне, антиекстремістське та законодавство щодо “дискредитації СВО”, а також масово інкримінує злочини “шпигунство”, “державна зрада” та інші у рамках судового переслідування.

Українські військовополонені піддаються особливо жорстоким судовим розглядам, часто виставляються перед громадськістю як “небезпечні нацисти”, безпідставно звинувачуються у тяжких злочинах, що спрямовано на маніпуляцію громадською думкою з метою підтримки так званої СВО.

Також у дослідженні наводяться докази того, що РФ та окупаційна влада, зокрема правоохоронні органи та суди, навмисно **здійснюють напад на українських цивільних осіб** на ТОТ, які вважаються “ворожими”, “небезпечними” або “нелояльними” до російського режиму / окупаційної влади, піддаючи їх фіктивним судовим процесам у поєднанні з незаконним затриманням, катуваннями та іншими формами нелюдського поводження. У суді їм висувують неправдиві обвинувачення в злочинах, яких вони не вчиняли, позбавляють можливості надавати або досліджувати докази, перешкоджають у виборі адвоката, судові засідання часто проходять у закритому режимі без публічного доступу, що ще більше спотворює будь-яку подобу справедливості чи правосуддя.

Тож відмова в праві на справедливий судовий розгляд становить як **склад воєнного злочину згідно зі ст. 8 (a)(vi) РС**, так і переслідування як окремої категорії **злочину проти людяності** (щодо цивільних осіб) згідно зі ст. 7 (1) (h) РС. Доказова база є вкрай широкою та містить: судові рішення та процесуальні документи, свідчення очевидців, результати моніторингу судових процесів (здебільшого справ у Криму), російське законодавство та нормативні акти, відкриті джерела інформації.

Серед **кола суб'єктів**, які виконують різні елементи об'єктивної сторони злочину, – **злочинці нижчої та середньої ланки, а також високопоставлені злочинці**, які свідомо контролюють, впроваджують і потурають політиці судових переслідувань проти українського цивільного населення та військовополонених.

Окрім безпосередніх виконавців злочину, результати дослідження демонструють багаторівневу структуру суб'єктів, залучених до скоєння цих злочинів, а саме **спільники**, які сприяють вчиненню цих злочинів (наприклад, російські депутати, які ухвалюють закони, що використовуються як інструмент переслідування; представники російських ЗМІ та “інфлюенсери”, які проводять кампанії наклепництва проти українських цивільних та військовополонених, зображаючи їх “зрадниками”, “шпигунами”, “терористами” чи “екстремістами” тощо).

РОЗДІЛ І.

ВСТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ПРАВОВОГО ПОЛЯ, РОЗБУДОВА СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИКУ СУДОВОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Частина окупованих українських територій була незаконно анексована Росією невдовзі після встановлення над ними фактичного контролю, як, наприклад, АР Крим та м. Севастополь у 2014 році¹⁴, а також окремі райони Запорізької, Херсонської областей у 2022 році¹⁵. Інша ж частина, як то окремі окуповані Росією райони Донецької та Луганської областей (так звані “ДНР” та “ЛНР”) були незаконно анексовані в 2022 році, тобто після тривалого (щонайменше з травня 2014 року) перебування під ефективним контролем РФ¹⁶.

Хоча між подіями початку окупації Кримського півострова в 2014 році та широко-масштабним вторгненням РФ в лютому 2022 року минуло вісім років, анексія окупованих Росією територій України відбувалась за схожими сценаріями, для яких можна виділити такі спільні етапи:

1. встановлення фактичного контролю над територією внаслідок військової операції;
2. організація фіктивних “референдумів” задля проголошення “незалежності” певних територій від України;
3. укладення договору РФ із цими “незалежними суб’єктами”;
4. руйнування правової системи України та поширення на окуповані території національного законодавства РФ;

14 Федеральний конституційний закон від 21.03.2014 № 6-ФКЗ “Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим і утворення в складі Російської Федерації нових суб’єктів – Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя”.

15 Окремі райони Запорізької та Херсонської областей опинилися під фактичним контролем військ РФ у ході широкомасштабного вторгнення РФ у 2022 році. Ці території були “приєднані” до складу РФ на підставі Федеральних конституційних законів № 7 та 8-ФКЗ від 04.10.2022 відповідно.

16 Ці території були протиправно анексовані Росією на підставі федеральних конституційних законів № 5 та 6-ФКЗ від 04.10.2022 р.

Юридичний огляд рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі “Україна та Нідерланди проти Росії” (заяви № 43800/14, 8019/16 та 28525/20) від 30.11.2022: “Суд встановив, на підставі великого обсягу доказів, що Росія мала ефективний контроль над усіма територіями, які перебували в руках сепаратистів, з 11 травня 2014 року, зважаючи на її військову присутність на Сході України та вирішальний ступінь впливу, який вона здійснювала на ці території через військову, політичну та економічну підтримку “ДНР” та “ЛНР”. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-13989>

5. встановлення перехідного періоду¹⁷, впродовж якого мала відбуватися так звана “інтеграція” окупованих територій у державну систему РФ, зокрема, шляхом створення на них російських органів державної влади (зокрема судів, прокуратури, правоохоронних та силових структур тощо).

Інфографіка 1

Території України, окуповані РФ

ПОШИРЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Демонтаж правової системи України та поширення російського законодавства на окуповані території відбувалося на підставі так званих “законів про прийняття і утворення нових суб’єктів у складі РФ”¹⁸. Ці закони встановили перехідний період, упродовж якого російська влада намагалась узгодити своє законодавство з “правовими системами” самопроголошених квазідержавних утворень на окупованих Росією українських територіях.

¹⁷ Див.: щодо окупованих АР Крим та м. Севастополь – ст. 6 ФКЗ від 21.03.2014 року № 6-ФКЗ (перехідний період тривав до 01.01.2015); щодо інших окупованих територій – ст. 36 спільна для всіх ФКЗ від 04.10.2022 (перехідний період триває до 01.01.2026). У зазначених законах йдеться про те, що впродовж “перехідного періоду” “врегулюються питання їх інтеграції до економічної, фінансової, кредитної та правової систем РФ [та] до системи органів державної влади РФ.”

¹⁸ Усього було ухвалено п’ять таких законів. Див. прим. 14 – 16 вище.

Кожен із них передбачав, що законодавство Росії набирає чинності з моменту “приєднання” відповідних територій до складу федерації. Цим моментом визначено дату підписання “міжнародних договорів” між РФ та самопроголошеними “республіками, областями та містом Севастополь”. Для Кримського півострова цією датою є 18 березня 2014 року, а для територій, незаконно анексованих внаслідок широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, – 30 вересня 2022 року.

Поширення законодавства про кримінальну відповідальність на окуповані території мало певні особливості. У 2014 та 2022 роках Росія прийняла федеральні закони, які мали на меті “врегулювати” порядок застосування положень кримінального та кримінального процесуального кодексів РФ на окупованих територіях.

ТОТ АР Крим та місто Севастополь¹⁹

Ретроактивне застосування кримінального законодавства РФ

Злочинність і караність діянь, вчинених на територіях “Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя” до так званого “приєднання” (тобто до 18 березня 2014 року), визначаються на підставі кримінального законодавства РФ.

Поширення кримінально-процесуального законодавства РФ

Кримінальне судочинство на територіях “Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя” здійснюють за правилами, встановленими кримінально-процесуальним законодавством РФ. У разі, якщо судовий розгляд у кримінальній справі розпочато до 18 березня 2014 року, він триває в порядку, встановленому КПК РФ.

Легітимізація судових рішень, постановлених до спроби анексії

Судові рішення, які набрали чинності, ухвалені на територіях “Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя” до зазначеної дати, мають таку саму юридичну силу (зокрема й для цілей виконання кримінального покарання), що й судові рішення, ухвалені на території РФ.

Окуповані райони Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей²⁰

Ретроактивне застосування кримінального законодавства РФ

Злочинність і караність діянь, вчинених на територіях так званих “ДНР”, “ЛНР”, “Запорізької області” та “Херсонської області” до так званого “приєднання” (тобто до 30 вересня 2022 року), визначаються на підставі кримінального законодавства РФ. Злочини, вчинені до 30 вересня 2022 року проти інтересів так званих “ДНР” та “ЛНР”, вважаються вчиненими проти інтересів РФ. Особи, які вчинили ці злочини, будучи “громадянами” так званих “ДНР”, “ЛНР” для цілей кримінального законодавства розглядаються як громадяни РФ.

19 Федеральний закон “Про застосування положень Кримінального кодексу Російської Федерації та Кримінального процесуального кодексу Російської Федерації на територіях Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя” від 05.05.2014 № 91-ФЗ.

20 Федеральний закон “Про застосування положень Кримінального кодексу Російської Федерації та Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації на територіях Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області” від 31.07.2023 № 395-ФЗ.

Поширення кримінально-процесуального законодавства РФ

Кримінальне судочинство на територіях так званих “ДНР”, “ЛНР”, “Запорізької області” та “Херсонської області” здійснюють за правилами, встановленими кримінально-процесуальним законодавством РФ. Як свідчить практика Верховного суду РФ, навіть якщо кримінальна справа надійшла до суду в порядку, передбаченому “кримінально-процесуальним законодавством” самопроголошених «республік» до приєднання їх до РФ, судовий розгляд триває в порядку, встановленому КПК РФ²¹.

Легітимізація судових рішень, постановлених до спроби анексії

Судові рішення, ухвалені на територіях так званих “ДНР”, “ЛНР”, “Запорізької” та “Херсонської областей” до 30 вересня 2022 року, які набрали законної сили, мають таку саму юридичну силу (зокрема й для цілей виконання кримінального покарання), що й судові рішення, ухвалені на території РФ.

Легітимізація органів слідства квазіутворень

До завершення формування на окупованих територіях органів слідства РФ, відповідні повноваження уповноважені здійснювати органи слідства, які офіційно діяли в захоплених так званих “ДНР”, “ЛНР”, “Запорізькій області” та “Херсонській області”.

ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Загальний контекст

Формування та функціонування судової системи РФ на частині окупованих територіях України стало предметом розгляду ЄСПЛ у справі “Україна проти Росії (щодо Криму)”²². У цій справі Суд визнав, що поширення національного законодавства РФ на територію Кримського півострова є порушенням норм МГП, зокрема відповідних положень Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення 1949 року. Як наслідок, ЄСПЛ дійшов висновку, що російське законодавство не може вважатися “законом” у розумінні Європейської конвенції з прав людини, а будь-яка адміністративна чи судова практика, заснована на ньому, не може бути визнана “законною”²³. Отже, судова система, створена РФ у Криму, не відповідає критеріям законності, а тому не може вважатися такою, що була “встановлена законом”²⁴.

Оскільки розбудова судової системи РФ на всіх окупованих територіях України відбувалася за схожим сценарієм, висновки ЄСПЛ у цій справі можуть слугувати основою для правової оцінки діяльності російських “судів” і на інших окупованих територіях.

21 Див. ухвала Верховного суду РФ від 11.04.2024 року у справі № 128-УДП24-1-К2.

22 Рішення ЄСПЛ у міждержавній справі “Україна проти Росії” (щодо Криму) (об’єднані заяви № 20958/14 та 38334/18). HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14347>

23 Див. прим. 22, § 1019.

24 Див. прим. 22, §§ 944–946.

Більш того, розширюючи зону окупації у 2022 році та здійснюючи спробу анексії ще більшої кількості територій України, Росія, безумовно, спиралася на свою “практику і досвід”, отримані нею під час окупації Кримського півострова в 2014 році.

Водночас, не слід забувати, що цей процес мав певні контекстуальні особливості окупації територій України. До прикладу, у випадку з окупацією Кримського півострова російська влада прагнула якомога швидше інтегрувати його у своє правове поле. Із цією метою вона у короткі терміни ухвалювала необхідне законодавство, що давало можливість швидко сформувати “судову систему”, яка почала функціонувати за законами РФ вже наприкінці 2014 року.

На противагу, на територіях окупованих районів Донецької та Луганської областей відбувалася “повзуча” анексія, що проходила в кілька етапів: від окупації територій через проксі-сили (озброєні групи так званих “ДНР” та “ЛНР”) у квітні-травні 2014 року, визнання Росією незалежності цих квазіреспублік у лютому 2022 року й до їх офіційного “включення” до складу РФ у вересні 2022 року. Починаючи з травня 2014 до вересня 2022 року, так звані “республіки” формально мали своє “законодавство”, “органи влади”, зокрема так звані “суди” та “адвокатуру”. Відповідно, адаптація та інтеграція цих територій у склад РФ мала певні відмінності²⁵.

Окремі райони Херсонської та Запорізької областей були окуповані в ході широкомасштабного вторгнення РФ в Україну в 2022 році. Протягом березня-квітня на цих територіях були створені так звані “військово-цивільні адміністрації” (фактично – окупаційні адміністрації РФ), які разом з військовим командуванням ЗС РФ, здійснювали владу на цих територіях. Зазначені “адміністрації” видавали свої “укази” та “розпорядження”, якими, зокрема поширювали дію російського законодавства на контрольовані ними території, створювали тимчасові “органи влади” і загалом здійснювали підготовку до “приєднання” областей до складу РФ. Наприкінці вересня 2022 року, після проведення фіктивних “референдумів”, РФ здійснила спробу незаконної анексії цих територій. З початком російської окупації правова система України та українські державні інституції, зокрема органи правосуддя, які діяли на цих територіях, були фактично зруйновані окупаційною владою. За даними правоохоронних органів України, на підставі рішень військового командування РФ у квітні 2022 року на окупованих територіях Херсонської області була створена “надзвичайна комісія по вирішенню невідкладних питань”, яка фактично перебрала на себе повноваження судових органів. Згадана комісія, серед іншого, вирішувала питання щодо зміни або продовження строків тримання під вартою осіб, які утримувалися під час окупації у слідчому ізоляторі міста Херсона, визнавала

25 Див. детальніше про формування “судової системи”, “суддівського складу”, структуру та особливості здійснення “судочинства” на окупованих територіях Донецької та Луганської областей упродовж 2014–2022 років (тобто до спроби анексії):

Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов’язаних з конфліктами в Україні (квітень 2014 – квітень 2020): доповідь. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/human-rights-administration-justice-conflict-related-criminal-cases-UA>;

“Судочинство” в окремих районах Сходу України (аналітичний огляд ситуації на окупованому Донбасі у 2014–2018 роках). Центр політико-правових реформ. URL: <https://www.slideshare.net/CentrePravo/20142018-140144909>;

Квазіправова система на окупованих територіях: впровадження та розповсюдження практик: аналітичний звіт. Медійна ініціатива за права людини. URL: https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/kvazipravova-systema_ua_interactive-1-1.pdf. – с.15-17

вироки такими, що набули законної сили, приймала рішення щодо направлення осіб для відбування покарання тощо²⁶.

У цьому розділі дослідження проаналізовано та продемонстровано основні етапи та ключові закономірності формування системи правосуддя РФ на окупованих територіях, щодо яких РФ здійснила спробу анексії з 2014 до 2022 років.

Судочинство на окупованих територіях під час “перехідного періоду”

Правова рамка створення судів на окупованих територіях та особливості їх функціонування під час “перехідного періоду” визначалася на підставі положень раніше згаданих “законів про прийняття і утворення нових суб’єктів у складі РФ”. Хоча для кожної окупованої території ухвалювався окремий федеральний закон, основні положення формування та функціонування судової системи на цьому етапі загалом були однаковими для всіх захоплених територій та зводилися до наступного:

- суди на ТОТ створюються відповідно до законодавства про судову систему РФ і на основі адміністративно-територіального поділу відповідної території, що існував на момент спроби анексії;
- до створення зазначених судів правосуддя від імені РФ на ТОТ здійснюють суди, які діяли на цій території на день спроби анексії. На час свого функціонування ці суди тимчасово інтегруються в судову систему РФ (наприклад, вищим судовими інстанціями для них стають відповідні апеляційні, касаційні суди та Верховний суд РФ);
- особи, які обіймали посади суддів у цих судах, продовжують здійснювати правосуддя до створення і початку діяльності на зазначених територіях судів РФ, але за умови наявності у них громадянства РФ²⁷.

Створення судів на окупованих територіях

Безпосереднє створення судів РФ на окупованих територіях відбувалося на підставі окремих федеральних законів, прийнятих Державною Думою та підписаних Президентом РФ невдовзі після спроби незаконної анексії²⁸. Внаслідок ухвалення зазначених за-

26 Див. детальніше у повідомленнях про про підозру громадянам України, які, за даними правоохоронних органів України, займали посади в окупаційних органах влади та брали участь у діяльності “військово-цивільної адміністрації Херсонської області”, опублікованих на офіційному сайті Херсонської обласної прокуратури:

Щодо громадянина Булюка В.В. URL: https://kherson.gp.gov.ua/ua/documents.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=247113;

Щодо громадянина Семенчева І.І.

URL: https://kherson.gp.gov.ua/ua/documents.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=247105;

Щодо громадянки Мітрофанової Т.К. URL: https://kherson.gp.gov.ua/ua/documents.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=247114;

У повідомленнях про підозру йдеться про участь зазначених осіб у діяльності “Надзвичайної комісії”, яка була створена на підставі наказу “військового коменданта Херсонської області” № 26 від 13 квітня 2022 року “Про створення Надзвичайної комісії з вирішення невідкладних питань”.

27 Важливо, що ці особи автоматично не ставали суддями за законодавством РФ, а мали статус “осіб, які замішують посади суддів”.

28 “Правовою основою” створення судів на окупованій території АР Крим та м. Севастополь став Федеральний закон від 23.06.2014 № 154-ФЗ “Про створення судів Російської Федерації на територіях Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя та внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації”. На інших окупованих територіях (так звані “ДНР”, “ЛНР”, “Запорізька” та “Херсонська області” РФ) судова система була створена на підставі аналогічних федеральних законів від 03.04.2023 № 85-ФЗ, № 86-ФЗ, № 87-ФЗ та № 88-ФЗ відповідно.

конів на окупованих територіях створювалися: (1) федеральні суди загальної юрисдикції; (2) федеральні арбітражні суди; (3) мирові суди (суди загальної юрисдикції суб'єктів РФ). Крім того, цими законами РФ адаптувала свою судову систему до новостворених “судів”. Так, серед іншого, на окупованій території була поширена юрисдикція відповідних апеляційних, касаційних судів, а також військових судів. Далі автори зосередяться лише на федеральних судах загальної юрисдикції, адже до повноважень саме цих судів відноситься розгляд кримінальних справ, які є предметом цього дослідження.

Ухвалення федеральних законів про створення судів не означало автоматичного початку їх функціонування, адже цьому мав передувати відбір і призначення суддів відповідно до законодавства РФ. Дату початку діяльності цих судів мав визначити Пленум Верховного суду РФ, що врешті-решт і було зроблено²⁹. До ухвалення такого рішення на окупованій території продовжували функціонувати суди, які існували на момент спроби анексії.

З урахуванням ухвалених після спроби анексії законів, систему федеральних судів РФ загальної юрисдикції, що були створені та поширювали свою юрисдикцію на окуповану українську територію, можна описати наступним чином.

■ Міські, районні, міськрайонні суди

Суди з розгляду цивільних, кримінальних та адміністративних справ у першій інстанції й перегляду в апеляційному порядку судових рішень, постановлених мировими суддями, які діють на території, де поширюється їх юрисдикція. Ці суди розглядають більшість кримінальних справ за винятком тих, які віднесені до підсудності судів вищого рівня.

Варто зазначити, що впродовж 2023 року РФ створила низку міських, районних і міськрайонних “судів”, юрисдикція яких формально поширюється на території окремих районів Донецької та Херсонської областей, що не перебувають під її фактичним контролем. Так, відповідно до закону про створення російських судів на території так званої “ДНР”, водночас були створені “Краматорський”, “Костянтинівський”, “Красноармійський”, “Димитрівський” та “Слов’янський” міські суди³⁰, хоча міста Краматорськ, Костянтинівка, Покровськ (колишній – Красноармійськ), Мирноград (колишній – Димитрів) та Слов’янськ перебувають під контролем України³¹. Так само згідно із законом щодо створення судів на території так званої “Херсонської області” були створені “Білозерський та Бериславський районні суди”, “Великоолександрівський міжрайонний суд”, “Херсонський міський суд” (проте міста Білозерка, Берислав, Великоолександрівка та Херсон перебувають під контролем України)³². Інформація про місце розташування та реальне функціонування зазначених “судів” у відкритих джерелах відсутня. Водночас у публічному доступі є інформація

29 Див. далі в цьому розділі.

30 Федеральний закон “Про створення судів Російської Федерації на території Донецької Народної Республіки та про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації” від 03.04.2023 № 85-ФЗ.

31 Див. детальніше: “Правосуддя” слідом за танками: хто є хто в судах першої інстанції на окупованій частині Донецької області. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.info/articles/pravosuddya-slidom-za-tankamy-hto-ye-hto-v-sudah-pershoyi-instancziyi-na-okupovanij-chastyni-doneczkoyi-oblasti/>

32 Федеральний закон “Про створення судів Російської Федерації на території Херсонської області та про внесення змін до окремих законодавчих актів Російської Федерації” від 03.04.2023 № 88-ФЗ.

про те, що ВККС РФ проводила конкурс на заміщення посад у цих судах³³, а Президент РФ видавав укази про призначення туди суддів³⁴.

■ Верховні суди республік, обласні суди, суди міст федерального значення

Ці суди є вищими судовими інстанціями відносно міських, районних та міськрайонних судів, що діють на території відповідного суб'єкта РФ та є судами апеляційної інстанції щодо судових рішень, ухваленими зазначеними судами.

У передбачених законодавством РФ випадках вони можуть розглядати справи як суди першої інстанції, наприклад, у кримінальних справах пов'язаних із вчиненням таких злочинів, як: бандитизм (ст. 209 КК РФ), публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК РФ), публічні дії, спрямовані на дискредитацію ЗС РФ (ст. 280.3 КК РФ), заклики до введення іноземних санкцій проти РФ (ст. 284.2 КК РФ), шпигунство (ст. 276 КК РФ), диверсія (ст. 281 КК РФ), державна зрада (ст. 275 КК РФ), насильницьке захоплення або утримання влади (ст. 278 КК РФ), організація незаконного збройного формування або участь у ньому (ст. 208 КК РФ), незаконний обіг вибухових речовин або пристроїв (ст. 222.1 КК РФ), застосування заборонених засобів і методів ведення війни (ст. 356 КК РФ), найманство (ст. 359 КК РФ) та інші.

Оскільки кожній окупованій території було надано певний статус "суб'єкта РФ" (республіка, область або місто федерального значення), там були створені відповідні судові інстанції цього рівня, а саме:

Верховні суди республік

- "Верховний суд ДНР" (м. Донецьк)
- "Верховний суд ЛНР" (м. Луганськ)
- "Верховний суд Республіки Крим" (м. Сімферополь).

Обласні суди

- "Запорізький обласний суд" (м. Мелітополь)
- "Херсонський обласний суд" (м. Генічеськ)

Суди міст федерального значення

- "Севастопольський міський суд" (м. Севастополь)

■ Військові суди

Військові суди є судами загальної юрисдикції, які у встановлених законодавством РФ випадках розглядають цивільні, адміністративні та кримінальні справи. Вони функ-

33 ВККС відкрила вакансії в судах ДНР. *Право Ру*. URL: <https://pravo.ru/news/254623/>

ВККС розмістила нові вакансії суддів у Донецьку Народну Республіку, Луганську Народну Республіку, Херсонську та Запорізьку області. *Право Ру*. URL: <https://pravo.ru/news/246714/>

34 Див., наприклад, Указ Президента РФ "Про призначення суддів федеральних судів і про представників Президента Російської Федерації у кваліфікаційних колегіях суддів суб'єктів Російської Федерації" від 22.07.2024 № 614. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/50876>

ціонують на підставі окремого федерального закону³⁵ і призначені, в першу чергу, для здійснення судочинства у справах, що стосуються військовослужбовців Збройних сил РФ та інших військових формувань РФ. Система військових судів складається з гарнізонних, окружних (флотських) військових судів та передбачає існування власної (військової) апеляційної та касаційної інстанцій³⁶.

На окупованій території було створено по одному гарнізонному військовому суду на кожен “суб’єкт РФ”. Крім того, на окуповані райони Запорізької, Херсонської, Донецької, Луганської областей, АР Крим та місто Севастополь була поширена юрисдикція Південного окружного військового суду РФ, розташованого в місті Ростов-на-Дону³⁷.

Повноваження військових судів у кримінальних справах деталізовані у КПК РФ. До прикладу, окружним (флотським) військовим судам, незалежно від того, хто є суб’єктом злочину – цивільна особа чи військовослужбовець, – підсудні кримінальні справи, пов’язані із вчиненням таких злочинів, як: терористичний акт (ст. 205 КК РФ), сприяння терористичній діяльності (ст. 205.1 КК РФ), публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, публічне виправдання тероризму або пропаганда тероризму (ст. 205.2 КК РФ), проходження навчання з метою здійснення терористичної діяльності (ст. 205.3 КК РФ), організація терористичної спільноти та участь у ній (ст. 205.4 КК РФ), організація діяльності терористичної організації та участь у її діяльності (ст. 205.5 КК РФ), акт міжнародного тероризму (ст. 361 КК РФ), насильницьке захоплення та утримання влади, якщо цей злочин пов’язаний зі здійсненням терористичної діяльності (ст. 278 КК РФ) та інші³⁸.

Хоча суддею військового суду може бути будь-який громадянин РФ, який відповідає загальним вимогам кандидата в судді, переважне право на призначення на посаду мають військовослужбовці офіцерського складу, а також громадяни, які перебувають у запасі або у відставці та мають офіцерське звання.

Згадані військові суди не слід плутати з тими військовими судами, які створюються на окупованій території відповідно до Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення³⁹.

■ Апеляційні суди загальної юрисдикції

Ці суди є вищими судовими інстанціями щодо верховних судів республік, крайових (обласних) судів, судів міст федерального значення, суду автономної області, судів автономних округів, що діють на території відповідного судового апеляційного округу.

Судом апеляційної інстанції для перегляду рішень судів загальної юрисдикції, що функціонують на окупованих територіях окремих районів Донецької, Луганської, Запо-

35 Федеральний конституційний закон “Про військові суди Російської Федерації” від 23.06.1999 № 1-ФКЗ.

36 Див. детальніше Таблиця 1.1.

37 Див. Додаток 1. Інфографіка “Юрисдикція Південного окружного військового суду” та стаття 1 Федерального закону “Про територіальну юрисдикцію окружних (флотських) військових судів” від 27.12.2009 № 345-ФЗ.

38 Ст. 31 КПК РФ.

39 Ст. 66 ЖК IV передбачає, що окупаційна держава може передавати обвинувачених своїм неполітичним військовим судам, які належним чином організовані за умови їхнього розташування в окупованій країні. У коментарі до цієї статті під “військовими судами” слід розуміти суди, члени яких мають військовий статус і підпорядковуються військовому керівництву. Jean Pictet (ed.), *Commentary on the Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War*, ICRC, Geneva, 1958. ICRC. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-66/commentary/1958?activeTab>

різької та Херсонської областей, є Перший апеляційний суд загальної юрисдикції. Перегляд судових рішень окупаційних судів, що діють на території АР Крим та міста Севастополь, здійснює Третій апеляційний суд загальної юрисдикції⁴⁰.

■ Касаційні суди загальної юрисдикції

Зазначені суди є вищими судовими інстанціями стосовно федеральних судів загальної юрисдикції та мирових суддів, які діють на території відповідного судового касаційного округу.

Судом касаційної інстанції для перегляду рішень судів, що діють на окупованих територіях окремих районів Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, є Другий касаційний суд загальної юрисдикції, розташований у Москві. Щодо окупаційних судів, розташованих на території АР Крим та м. Севастополь, судом касаційної інстанції визначено Четвертий касаційний суд загальної юрисдикції, розташований у м. Краснодарі⁴¹.

■ Верховний суд РФ

Верховний суд РФ є вищим судовим органом з кримінальних, цивільних, адміністративних та інших справ, підсудних судам загальної юрисдикції. У передбачених законодавством випадках він здійснює судовий нагляд за діяльністю цих судів та надає роз'яснення з питань судової практики⁴².

■ Конституційний суд РФ

Конституційний суд не входить у систему судів РФ загальної юрисдикції. Однак він є вищим судовим органом конституційного контролю в РФ, що здійснює судову владу за допомогою конституційного судочинства. Рішення Конституційного суду РФ є обов'язковими на всій території держави для всіх представницьких, виконавчих та судових органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових осіб, громадян та їх об'єднань⁴³.

40 Див. Додаток 1. Інфографіка "Юрисдикція апеляційних та касаційних судів загальної юрисдикції РФ".

41 Див. Додаток 1. Інфографіка "Юрисдикція апеляційних та касаційних судів загальної юрисдикції РФ".

42 Ст. 126 Конституції РФ.

Див. більше про компетенцію та порядок формування Верховного Суду РФ у Федеральному конституційному законі від 05.02.2014 року № 3-ФКЗ "Про Верховний Суд Російської Федерації".

43 Ст. 118 Конституції РФ, ст. 6 Федерального конституційного закону від 21.07.1994 № 1-ФКЗ "Про Конституційний Суд Російської Федерації".

Таблиця 1.1. Федеральні суди РФ, створені на ТОТ, станом на 2025 рік

Автономна Республіка Крим ⁴⁴ Всього створено – 27 судів Початок діяльності – 26 грудня 2014 року ⁴⁵			
Верховний суд Республіки Крим	Арбітражний суд Республіки Крим	24 міських, районних та міжрайонних судів	Кримський гарнізонний військовий суд
Місто Севастополь ⁴⁶ Всього створено – 7 судів Початок діяльності – 26 грудня 2014 року ⁴⁷			
Севастопольський міський суд	Арбітражний суд міста Севастополя	4 районних суди	Севастопольський гарнізонний військовий суд
Окуповані райони Луганської області Всього створено – 34 суди Початок діяльності – 21 вересня 2023 року ⁴⁸			
Верховний суд “ЛНР”	Арбітражний суд “ЛНР”	31 міських, районних та міжрайонних судів	Луганський гарнізонний військовий суд
Окуповані райони Донецької області Всього створено – 43 суди Початок діяльності – 21 вересня 2023 року ⁴⁹			
Верховний суд “ДНР”	Арбітражний суд “ДНР”	39 міських, районних та міжрайонних судів	Донецький гарнізонний військовий суд
Окуповані райони Запорізької області Всього створено – 8 судів Початок діяльності – 21 вересня 2023 року ⁵⁰			
Запорізький обласний суд	Арбітражний суд Запорізької області	5 міських, районних та міжрайонних судів	Запорізький гарнізонний військовий суд

44 Див. детальніше про формування судової системи на окупованій території Кримського півострова: Крим без правил. Тематичний огляд ситуації з правами людини в умовах окупації. – Вип. 5 – Окуповане правосуддя (частина 1) / Під заг. ред.: С. Заєць, Р. Мартиновський, Д. Свиридова. – К., 2019. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/TO5_fin.pdf.

Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим. Інформаційна довідка щодо так званої “судової системи” на тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. *Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим*. URL: <https://ppu.gov.ua/documents/informatsiyna-dovidka-shchodo-t-zv-sudovoi-sistemy-na-tymchasovo-okupovaniy-terytorii-avtonomnoi-respubliki-krym-ta-mista-sevastopolia/>.

45 Постанова Пленуму Верховного Суду РФ від 23 грудня 2014 року № 21 “Про день початку діяльності федеральних судів на територіях Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя”.

46 Див. прим. 44.

47 Див. прим. 45.

48 Постанова Пленуму Верховного Суду РФ від 19 вересня 2023 року № 30 “Про день початку діяльності федеральних судів на території Луганської Народної Республіки”.

49 Постанова Пленуму Верховного Суду РФ від 19 вересня 2023 року № 29 “Про день початку діяльності федеральних судів на території Донецької Народної Республіки”.

50 Постанова Пленуму Верховного Суду РФ від 19 вересня 2023 року № 31 “Про день початку діяльності федеральних судів на території Запорізької області”.

Окуповані райони Херсонської області

Всього створено – 16 судів

Початок діяльності – 21 вересня 2023 року⁵¹

Херсонський обласний суд	Арбітражний суд Республіки Крим	13 міських, районних та міжрайонних судів	Херсонський гарнізонний військовий суд
--------------------------	---------------------------------	---	--

Відбір та призначення суддів⁵²

Порядок відбору кандидатів для призначення на посаду судді у створених федеральних судах РФ на окупованих територіях визначалися на підставі спеціальних федеральних законів, ухвалених після спроби анексії⁵³. Зазначені закони передбачили процедуру конкурсного відбору кандидатів, здійснення якої у “перехідний період” покладалося на ВККС РФ. Необхідність ухвалення зазначених законів була викликана тим, що, відповідно до російського законодавства про статус суддів, питання приймання іспитів і надання висновків з питань рекомендацій на заміщення вакантних посад суддів належало до компетенції регіональних органів суддівського співтовариства, які могли бути сформовані лише з осіб, які мають статус судді. Проте ті українські судді, які після окупації перейшли на бік РФ, а також судді так званих “ДНР” та “ЛНР”, не мали статусу судді та іменувалися “громадянами, які заміщують посади суддів”. Відповідно, вони не могли сформувати регіональних органів суддівського співтовариства на окупованих територіях, доки не набувають статусу судді. Із цієї ж причини конкурси на заміщення вакантних посад голів судів, їхніх заступників і суддів протягом “перехідного періоду” оголошувала і проводила саме ВККС РФ⁵⁴.

Ключовою умовою для претендентів на суддівські посади стало обов’язкове набуття громадянства РФ та вихід з громадянства України. Окрім того, ці закони передбачали спеціальну норму, відповідно до якої “громадяни, які заміщують посади суддів” у судах,

51 Постанова Пленуму Верховного Суду РФ від 19 вересня 2023 року № 32 “Про день початку діяльності федеральних судів на території Херсонської області”.

52 Див. додаткову інформацію щодо особливостей відбору та призначення суддів на окупованих територіях, а також характеристику відібраних “суддів”:

Кримський процес: проблеми дотримання стандартів справедливого правосуддя у політично вмотивованих справах: доповідь. 2018. – с. 44-45. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.ua/publication/krymskyj-proczes-problemy-dotrymannya-standartiv-spravedlyvogo-pravosuddya-u-politychno-vmotyvovanyh-spravah/>.

Вітер змін: хто зараз здійснює “верховне” правосуддя на окупованій території Донецької області. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.info/articles/viter-zmin-hto-zaraz-zdiysnyuye-verhovne-pravosuddya-na-okupovanij-terytoriji-doneczkoyi-oblasti/>.

“Правосуддя” слідом за танками: хто є хто в судах першої інстанції на окупованій частині Донецької області. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.info/articles/pravosuddya-slidom-za-tankamy-hto-ye-hto-v-sudah-pershoyi-instancziyi-na-okupovanij-chastyni-doneczkoyi-oblasti/>.

З такими “суддями” і прокурори не потрібні: хто пішов працювати до “судів” на окупованій Херсонщині. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.info/articles/z-takymy-suddamy-i-prokurory-ne-potribni-hto-pishov-praczuvaty-do-sudiv-na-okupovanij-hersonshhyni/>.

53 Федеральний закон “Про порядок добору кандидатів у початкові склади федеральних судів, що створюються на територіях Республіки Крим та міста федерального значення Севастополя” від 23.06.2014 № 156-ФЗ; Федеральний закон РФ № 89-ФЗ від 03.04.2023 “Про порядок відбору кандидатів до початкового складу федеральних судів на території Донецької Народної Республіки”; № 90-ФЗ від 03.04.2023 – на території “Луганської Народної Республіки”; № 91-ФЗ від 03.04.2023 – на території “Запорізької області”; № 92-ФЗ від 03.04.2023 – на території “Херсонської області”.

54 Крим без правил. Тематичний огляд ситуації з правами людини в умовах окупації. – Вип. 5 – Окуповане правосуддя (частина 1) / Під заг. ред.: С. Заєць, Р. Мартиновський, Д. Свиридова. – К., 2019. – с. 77.

що діяли на окупованих територіях на день спроби анексії, отримали переважне право на заміщення посади судді в судах РФ. Однак, вони могли скористатися цим правом лише за умови наявності в них громадянства РФ, а також відповідності іншим вимогам, які російське законодавство ставить до кандидатів на посаду судді.

У випадку успішного розгляду заяв претендентів, ВККС РФ рекомендувала їх голові Верховного суду РФ, який, у випадку погодження кандидатури, передавав її на розгляд Президенту РФ.

Саме на цьому етапі яскраво простежується роль Президента РФ у формуванні судової системи на окупованих територіях, адже відповідно до національного законодавства РФ саме президент здійснює безпосереднє призначення суддів федеральних судів загальної юрисдикції та загалом бере участь у формуванні найвищих судових інстанцій держави⁵⁵.

Так, 27 вересня 2023 року Президент Росії підписав Указ № 723 “Про призначення суддів федеральних судів та представників Президента Російської Федерації у кваліфікаційних колегіях суддів суб’єктів Російської Федерації”⁵⁶, яким були призначені судді федеральних судів у так званих “ДНР” і “ЛНР”, а також на окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей. Цим указом призначено суддів і для судів на території окупованого Кримського півострова, однак такі призначення систематично здійснювалися Президентом РФ щонайменше з листопада 2014 році вже після його спроби анексії⁵⁷.

Початок функціонування сформованої судової системи

Як було зазначено вище, початок функціонування федеральних судів на окупованих територіях був пов’язаний із рішенням Пленуму Верховного суду РФ, що визначав день початку діяльності судів. Таким днем для судів на окупованій території АР Крим та м. Севастополь було визначено 26 грудня 2014 року, а на окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької Херсонської областей України – 21 вересня 2023 року.

Слід зазначити, що процес призначення суддів станом на дату початку діяльності судів був незавершеним. Багато окупаційних судів залишалися неукomплектованими. До прикладу, на момент оголошення про початок роботи судів на українських територіях, анексованих Росією у вересні 2022 року, значна кількість кандидатів (152 особи) ще очікувала призначення на суддівські посади⁵⁸.

55 Див. зокрема ст. 83 і 128 Конституції РФ.

56 Указ Президент Російської Федерації від 27.09.2023 № 723 “Про призначення суддів федеральних судів та представників Президента Російської Федерації у кваліфікаційних колегіях суддів суб’єктів Російської Федерації”. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/49834>

57 Див., наприклад, Указ Президента Російської Федерації від 19.12.2014 № 786 “Про призначення суддів федеральних судів”. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/39165>

58 Суди в нових регіонах РФ почнуть роботу з 21 вересня. ТАСС. URL: <https://tass.ru/obschestvo/18783457>

Таблиця 1.2. Система федеральних судів загальної юрисдикції РФ

Вищі органи системи правосуддя (судовий нагляд)	Верховний суд Російської Федерації				Конституційний суд РФ
Суди касаційної інстанції	Касаційний суд загальної юрисдикції		Касаційний військовий суд		-
Суди апеляційної інстанції	Апеляційні суди загальної юрисдикції	Судові колегії з кримінальних, цивільних та адміністративних справ верховних судів республік, крайових, обласних судів, судів міст федерального значення, суду автономної області та судів автономних округів	Апеляційний військовий суд	Окружні (флотські) військові суди	-
Суди першої інстанції	Міські, районні, міськрайонні суди		Гарнізонні військові суди		-

РОЗБУДОВА ТА СТАН АДВОКАТУРИ НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Однією з важливих складових забезпечення справедливого правосуддя є право на захист та можливість скористатись правовою допомогою. Тож не менш важливим у контексті мети та завдань дослідження є питання розбудови адвокатури на окупованих територіях.

Питання регулювання адвокатської діяльності на окупованих територіях визначалося на підставі неодноразово згаданих у цьому дослідженні “законів про прийняття і утворення нових суб’єктів у складі РФ”⁵⁹. Саме на основі цих законів та законодавства РФ про адвокатуру⁶⁰ впродовж “перехідного періоду” на окупованих територіях створювалися відповідні адвокатські палати.

До їх створення адвокатська діяльність могла провадитись особами, які на момент спроби анексії мали статус адвоката та право на здійснення адвокатської діяльності відповідно до законодавства України, “законодавства” самопроголошених “ЛНР” та “ДНР” або “активів військово-цивільної адміністрації Херсонської та Запорізької областей”. Проте така опція була доступна лише впродовж короткого проміжку часу, адже в Криму такі палати

59 Див., наприклад, Указ Президента РФ “Про призначення суддів федеральних судів і про представників Президента Російської Федерації у кваліфікаційних колегіях суддів суб’єктів Російської Федерації” від 22.07.2024 № 614. URL: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/50876>

60 Федеральний закон “Про адвокатську діяльність та адвокатуру в Російській Федерації” від 31.05.2002 № 63-ФЗ.

були створені вже у квітні-травні 2014 року, а на інших окупованих територіях – протягом грудня 2022 року, тобто через декілька місяців після спроби анексії⁶¹.

Після створення згаданих адвокатських палат адвокати мали право здійснювати адвокатську діяльність виключно за умови складання ними іспиту на знання законодавства РФ і виконання вимог, що висуваються до адвокатів законодавством РФ про адвокатуру, зокрема вимоги щодо “обов’язкового членства в адвокатській палаті”⁶². До того ж на деяких окупованих територіях продовження адвокатської діяльності було пов’язане з отриманням “громадянства РФ”. Зокрема, така вимога ставилася до адвокатів, які бажали продовжити свою діяльність на території окупованого Кримського півострова⁶³.

Упродовж 2014–2022 років на територіях, контрольованих так званими “ДНР” та “ЛНР”, самопроголошені “республіки” заснували власні “органи адвокатського самоврядування” та ухвалили “нормативні акти”, що регламентують діяльність адвокатури на цій території. Зокрема, були визначені вимоги до “адвокатів”, створені “кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатів”, визначено “порядок складання кваліфікаційного іспиту на право на зайняття адвокатською діяльністю” тощо. Особи, які мали статус адвоката відповідно до законодавства України, могли продовжити практику на цих територіях, однак за умови виконання ними низки вимог, таких як: реєстрація в так званих органах “юстиції” квазіреспублік, перереєстрація в їх “податкових органах”, складання присяги адвоката “ДНР” або “ЛНР”, проходження спеціальної перевірки в “органах державної безпеки” (“ЛНР”)⁶⁴. Після спроби анексії Росією окремих районів Донецької та Луганської областей у вересні 2022 року систему адвокатури самопроголошених “республік” було переформатовано у відповідності до законодавства РФ.

Варто зазначити, що через низку причин, зокрема незгоду з окупаційним режимом, страх за своє життя та загрозу переслідування, багато адвокатів були змушені покинути окуповані території та продовжити свою діяльність на підконтрольних уряду України територіях, вже як внутрішньо переміщені особи. Водночас, вагома частина представників адвокатської спільноти залишилася на окупованих територіях та продовжила

61 Адвокатська палата “Республіки Крим” була створена 19.04.2014, наразі налічує 768 адвокатів. Федеральна палата адвокатів РФ. URL: <https://apr.k.fparf.ru/about/>.
“Адвокатська палата міста Севастополя” зареєстрована 21.04.2014 і зараз налічує 287 адвокатів. Федеральна палата адвокатів РФ. URL: <https://fparf.ru/chambers/advokatskaya-palata-g-sevastopolya/>.
Адвокатські палати на окупованих територіях Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської області були утворені протягом грудня 2022 року: “адвокатська палата “ЛНР” (наразі налічує 167 адвокатів. URL: <https://ap-lnr.ru/registry/lawyers/>; “адвокатська палата “ДНР” (наразі налічує 274 адвокатів. URL: <https://apdnr.fparf.ru/about/>; адвокатська палата “Запорізької області” (наразі налічує 67 адвокатів. URL: <https://fparf.ru/chambers/advokatskaya-palata-zaporozhskoy-oblasti/>; “Херсонської області” (налічує 46 адвокатів. URL: <https://fparf.ru/chambers/advokatskaya-palata-khersonskoy-oblasti/>.
Див. детальніше Федеральна палата адвокатів РФ. URL: <https://fparf.ru/news/fpa/chislo-regionalnykh-palat-vozroslo/>

62 Адвокати в окупації: ситуація з дотриманням прав адвокатів в умовах збройного конфлікту в Україні: доповідь. 2019. – с. 19. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/36766/>

63 Адвокати в окупації: ситуація з дотриманням прав адвокатів в умовах збройного конфлікту в Україні: доповідь. 2019. – с. 18-20. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/36766/>

64 Адвокати в окупації: ситуація з дотриманням прав адвокатів в умовах збройного конфлікту в Україні: доповідь. 2019. – с. 30-31, 35-36. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/36766/>

свою діяльність на умовах російського законодавства⁶⁵. Нерідко очільниками створених в окупації адвокатур за російським законодавством призначали саме колишніх (діючих) українських адвокатів, які залишалися на ТОТ та фактично були готові співпрацювати та сприяли окупаційній владі у переслідуванні цивільного населення як то, до прикладу, на окупованих територіях Криму⁶⁶ або Запоріжжя⁶⁷.

Аналіз судових справ, пов'язаних зі збройним конфліктом, які розглядалися підконтрольними РФ судами, вказує на те, що створена на окупованих територіях система адвокатури не є незалежною професійною спільнотою, покликаною забезпечувати захист прав громадян. Навпаки, у звітах неурядових правозахисних організацій та УВКПЛ ООН наводяться приклади, які демонструють співпрацю лояльних до окупаційної влади адвокатів з органами слідства, безпеки та прокуратури РФ, зокрема й на ТОТ, у засудженні українських цивільних громадян та військовополонених. Характерною поведінкою таких адвокатів є спонукання обвинуваченого або підсудного визнати свою провину, пасивність на стадії слідства та судового провадження, уникнення зустрічей з клієнтом для обговорення стратегії захисту тощо⁶⁸. Подекуди мали місце покривання адвокатом фактів застосування катувань та жорстокого поводження щодо їх підзахисних з боку правоохоронців під час незаконних затримань та допитів⁶⁹.

Разом з тим, політиці судового переслідування громадян України на окупованих територіях протистойть невелика кількість незалежних українських адвокатів, які не йшли на співпрацю з окупаційною владою, проте вимушені були залишитись на цих територіях. Ця категорія адвокатів зазнає систематичних репресій. Серед іншого, вони піддаються тиску, переслідуванням, штрафам та арештам, проти них ведуться дискредитаційні кампанії в окупаційних медіа, проводяться обшуки в офісах та помешканнях, що свідчить про

65 До прикладу, станом на 01.04.2018 в "реєстрі адвокатів "ДНР" значилося 252 адвокати, з яких 193 мають активний статус як адвокати "ДНР". У результаті звірки даних цього "реєстру" з даними Єдиного реєстру адвокатів України (ЄРАУ) (станом на 06.09.2018) встановлено, що 161 адвокат "ДНР" одночасно рахувався в ЄРАУ з активним статусом українського адвоката.
Див. прим. 62, с. 32.

66 Перша пішла: кримську адвокатку-зрадницю Юлію Марчук позбавили статусу українського адвоката. *Центр прав людини ZMINA*. URL: <https://zmina.info/news/ukrayinsku-advokatku-yuliyu-marchuk-yaka-spryyala-okupantam-u-yih-polityczni-kolonizacziyi-krymu-pozbavyly-prava-na-advokatsku-diyalnist/>.

67 Пишаються "ною країною": хто допомагає окупантам формувати адвокатуру в Запорізькій області. *Центр прав людини ZMINA*. URL: <https://zmina.info/articles/pyshayutsya-novoyu-krayinoyu-hto-dopomagaye-okupantam-formuvaty-advokaturu-v-zaporizkij-oblasti/>.

68 Див. у цьому контексті:

Переслідування і приниження: реалії адвокатів в окупованому Криму: звіт. 2023 – с. 6, § 27. *Інститут CEELI. Коаліція "Україна. П'ята ранку"*. URL: <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/analytical-report-attorneys-under-occupation-in-crimea/>.

Квазіправова система на окупованих територіях: впровадження та розповсюдження практик: аналітичний звіт. 2022. – с.15-17. *Медійна ініціатива за права людини*. URL: https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/kvazipravova-systema_ua_interactive-1-1.pdf.

Матеріал про адвокатів, які залишилися працювати в Криму та співпрацюють з окупаційною владою. *Центр прав людини ZMINA*. URL: <https://zmina.info/articles/yak-advokaty-zradnyky-v-krymu-dosi-diyut-za-ukrayinskymy-svidocztvamy-a-nacziionalna-asocziacziya-advokativ-na-cze-ne-reaguye/>.

З доповіді Управління Верховного комісара ООН з прав людини «Поводження з військовополоненими та особами, які припинили участь у воєнних діях» (24 лютого 2022 року – 23 лютого 2023 року), § 82: "[...] Крім того, чотири військовополонені поскаржилися, що їхні адвокати не надали їм жодної правової допомоги, а лише порадили визнати себе винними. Один військовополонений також повідомив, що його адвокат зв'язався з його родичами та вимагав 5 тис. доларів США за подання апеляції на ухвалені проти нього смертний вирок. [...]".

69 Захисники-"перевертні": як у Криму адвокати допомагають фабрикувати справи проти політв'язнів. *Центр прав людини ZMINA*. URL: <https://zmina.info/articles/zahysnyky-perevertni-yak-u-krymu-advokaty-dopomagayut-fabrykuvaty-spravy-proty-polityvazniv/>.

тиск та придушення будь-яких спроб належного правового захисту громадян України на окупованих територіях⁷⁰. Така політика окупаційної влади, безсумнівно, мала охолоджуючий ефект на інших представників адвокатської спільноти, змушуючи їх уникати справ, пов'язаних із збройним конфліктом. Це натомість мало значний негативний ефект на можливості забезпечити належних захист у судових справах українських цивільних та військовополонених.

РОЗБУДОВА СИСТЕМИ “ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ” НА ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Одночасно з формуванням судової системи влада РФ розгорнула на окупованій території систему національних правоохоронних органів, серед яких, зокрема, органи безпеки (ФСБ)⁷¹, внутрішніх справ (МВС, поліція)⁷², органи Слідчого комітету⁷³ та прокуратури РФ⁷⁴). Правовою основою цих процесів були відповідні положення “законів про прийняття і утворення нових суб'єктів у складі РФ”⁷⁵. Ці закони, серед іншого, визначили порядок створення органів державної влади, зокрема і правоохоронних органів, а також умови їх діяльності під час дії “перехідного періоду”.

До спроби анексії нових територій у вересні 2022 року на окупованій Росією території так званих “ДНР” та “ЛНР” формально діяли власні “органи безпеки” та “правопорядку” (зокрема, “міністерства безпеки”, “міністерства внутрішніх справ” “народні міліції” та “прокуратури”). Після спроби анексії цих частин Донецької та Луганської областей (“включення” цих так званих квазіреспублік до складу РФ) ці “органи” були ліквідовані, а замість них сформовані відповідні правоохоронні органи РФ⁷⁶.

На окупованих територіях окремих районів Запорізької та Херсонської областей до спроби анексії, ймовірно, функціонували місцеві “правоохоронні органи”, підпорядковані так званим “військово-цивільним адміністраціям”, які діяли спільно з російськими оку-

70 Переслідування і приниження: реалії адвокатів в окупованому Криму: звіт. 2023. – с. 6, § 20. Інститут CEELI. Коаліція “Україна. П'ята ранку”. URL: <https://ulag.org.ua/uk/reports-and-materials/analytical-report-attorneys-under-occupation-in-crimea/>;

Адвокати в окупації: ситуація з дотриманням прав адвокатів в умовах збройного конфлікту в Україні: доповідь. – с. 21. Українська Гельсінська спілка з прав людини. URL: <https://www.helsinki.org.ua/publications/36766/>

71 Див. Додаток 1. Інфографіка “Юрисдикція апеляційних та касаційних судів загальної юрисдикції РФ”.

72 Територіальні органи: веб-сайт МВС РФ. URL: <https://мвд.рф/contacts/sites>

73 Голова СК Росії підписав наказ про створення слідчих управлінь на території нових регіонів. Слідчий комітет РФ. URL: <https://sledcom.ru/news/item/1730100/?pdf=1>

74 Генпрокурор РФ призначив прокурорів у Крим і Севастополь. Радіо.Свобода. URL: <https://ru.krymr.com/a/25309114.html>

Генеральний прокурор РФ Ігор Краснов підписав накази про утворення прокуратур Донецької та Луганської Народних республік, Херсонської та Запорізької областей. Генеральна прокуратура РФ. URL: <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf/mass-media/news?item=78040924>

75 Див.: щодо окупованого Криму – ст. 7,8 Федерального конституційного закону від 21.03.2014 № 6-ФКЗ; щодо інших окупованих територій – спільні ст. 8,9 федеральних конституційних законів від 04.10.2022 № 5, 6, 7, 8-ФКЗ.

76 Див., наприклад, указ Глави “ДНР” від 19.04.2024 № 154 “Про скасування (про ліквідацію) Міністерства державної безпеки Донецької Народної Республіки”. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/document/8000202404220003?index=1> та указ Тимчасово виконуючого обов'язки Глави “ЛНР” від 29 березня 2023 р. № УГ-263/23 “Про скасування виконавчих органів державної влади Луганської Народної Республіки”. URL: <https://base.garant.ru/406622959/>

паційними військами⁷⁷. Наприкінці липня 2022 року МВС РФ заявило про створення на території Запорізької та Херсонської областей своїх тимчасових управлінь⁷⁸. У відкритих джерелах також часто зустрічається інформація про функціонування на цих територіях “державних служб безпеки” “Херсонської” та “Запорізької” областей⁷⁹, які надалі, під час “перехідного періоду”, були ліквідовані та замінені управлінням ФСБ РФ у цих областях. Заслуговує на увагу те, що наприкінці червня 2022 року “голова ВЦА Херсонської області” видав указ⁸⁰, яким запровадив на окупованій території дію федеральних законів Росії “Про поліцію”, “Про оперативно-розшукову діяльність”, а також КК та КПК РФ. У відкритих джерелах також згадуються заяви “посадовців” “ВЦА Запорізької області”, в яких також йдеться про застосування представниками поліції кримінального законодавства РФ⁸¹.

Вищезазначені правоохоронні органи, які були створені на окупованих територіях, надалі стали основою репресивного апарату РФ на окупованих територіях, оскільки саме вони відповідно до кримінально-процесуального законодавства уповноважені відкривати кримінальні справи, здійснювати їх попереднє (досудове) розслідування, висувати обвинувачення та підтримувати державне обвинувачення в суді⁸².

Важливо зазначити, що всі вищезгадані правоохоронні органи РФ, юрисдикція яких була поширена на окуповані території, фактично перебувають під загальним керівництвом президента РФ, який формує та визначає політику їхньої діяльності⁸³.

77 Так, 14 червня 2022 року, глава так званої “ВЦА Херсонської області” заявив, що у забезпеченні правопорядку на території області беруть участь органи місцевої поліції, яким допомагає російська армія та підрозділи Росгвардії. Він також зазначив, що в багатьох населених пунктах уже створюються відділення та управління поліції, які поступово переймають на себе функції охорони громадського порядку. Телеграм канал “ВЦА Херсонської області”. URL: https://t.me/VGA_Kherson/2345

78 На території Херсонської та Запорізької областей створені Временные управления МВД России (від 28.07.2022). Телеграм канал МВС РФ URL: <https://t.me/mediamvd/12837>

79 ФСБ на окупованих територіях України. Agentura.ru. URL: <https://agentura.ru/investigations/fsb-na-okkupirovannyh-territoriyah-ukrainy/>

80 Указ главы “ВЦА Херсонської області” від 27.06.2022 № 130/1-р “Про забезпечення на території Херсонської області законності та правопорядку”. ВЦА. URL: https://khogov.ru/wp-content/uploads/2024/02/ukaz-%E2%84%96130_1-r-ot-27.06.2022.pdf

81 У Запорізькій області почали застосовувати КК РФ. ТАСС. URL: <https://tass.ru/obschestvo/15400333>

82 У структурі ФСБ, МВС та Слідчого комітету функціонують слідчі підрозділи, уповноважені здійснювати попереднє слідство в кримінальних справах та висувати у встановленому порядку обвинувачення. Повноваження слідчих органів щодо розслідування злочинів визначені КПК РФ, зокрема ст. 151 (“Підслідність”). Так, відповідно до правил підслідності, слідчі **Слідчого комітету** розслідують тяжкі і особливо тяжкі злочини, такі як: вбивство (ст. 105 КК РФ), викрадення людини (ст. 126 КК РФ), бандитизм (ст. 209 КК РФ), організація злочинної організації або участь у ній (ст. 210 КК РФ), застосування заборонених засобів і методів ведення війни (ст. 356 КК РФ) тощо. До їх компетенції також належать розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями, співробітниками органів внутрішніх справ, ФСБ, іншими правоохоронними чи воєнізованими формуваннями, зокрема ст. 151 (“Підслідність”). Слідчі **ФСБ** здійснюють слідство в кримінальних справах, пов’язаних із вчиненням таких злочинів, як: публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК РФ), шпигунство (ст. 276 КК РФ), диверсія (ст. 281 КК РФ), державна зрада (ст. 275 КК РФ), насильницьке захоплення або утримання влади (ст. 278 КК РФ), організація незаконного збройного формування або участь у ньому (ст. 208 КК РФ), найманство (ст. 359 КК РФ) та ін. **Слідчі органів внутрішніх справ** концентруються на розслідуванні таких злочинів, як: крадіжка (ст. 158 КК РФ), грабіж (ст. 161 КК РФ), розбій (ст. 162 КК РФ), шахрайство (ст. 159 КК РФ), незаконний обіг наркотичних речовин (ст. 228 КК РФ), порушення громадського порядку (ст. 213 КК РФ) тощо. **Органи прокуратури**, у свою чергу, здійснюють нагляд за законністю діяльності зазначених слідчих органів, затверджують обвинувальні висновки та підтримують державне обвинувачення в суді.

83 Директор ФСБ, голова Слідчого комітету та Міністр внутрішніх справ РФ призначаються та звільняються з посади указами президента РФ, який також здійснює керівництво діяльністю цих органів. Щорічно керівники цих органів звітують перед президентом про результати своєї діяльності. У цьому контексті див.: ст. 83 Конституції РФ, Федерального закону “Про Федеральну службу безпеки” від 03.04.1995 № 40-ФЗ, ст. 1 Федерального закону “Про Слідчий комітет” від 28.12.2010 № 403-ФЗ. Розділ I – IV Положення “Міністерство внутрішніх справ РФ”, затвердженого Указом Президента РФ від 21.12.2016 року № 699. Так само, Генеральний прокурор та прокурори суб’єктів РФ призначаються і звільняються з посади за рішенням президента РФ (ст. 129 Конституції РФ, ст. 15.1 Федерального закону “Про прокуратуру” від 17.01.1992 № 2202-1).

РОЛЬ СУДОВОЇ СИСТЕМИ РФ В УТВЕРДЖЕННІ НАРАТИВУ ТА ПРАКТИКИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ З УКРАЇНОЮ

З початку міжнародного збройного конфлікту з Україною уряд РФ не визнавав захоплені українські території окупованими. Як наслідок, правовий режим окупації, який визначений нормами і принципами МГП, ніколи не застосовувався Росією до згаданих територій. Заперечення власної збройної агресії, наявності МЗК та застосовності МГП у війні з Україною є одними із складових російського наративу щодо міжнародного права⁸⁴. Як ми побачимо за результатами дослідження, політика заперечення була укорінена в практику всього державного апарату РФ, і значну роль у цьому відігравала судова система.

Автоматичне поширення свого законодавства на окуповані території (а тим більше ретроспективне застосування його на шкоду населенню цих територій) саме по собі свідчить про нехтування Росією фундаментальними засадами МГП.

Як відомо, правовий режим окупації заснований на принципі *status quo ante bellum*⁸⁵, який можна описати як “обов’язок держави, що окупує, забезпечити на окупованій території такий правопорядок, який існував до окупації”. Хоча із цього правила існує кілька винятків⁸⁶, вони не можуть бути застосовані у випадку окупації українських територій, адже це вимагало б визнання Росією правового режиму окупації.

Роль Конституційного суду РФ

Першим випадком, коли судові інстанції були використані як механізм обґрунтування політичних рішень керівництва РФ та утвердження державного наративу заперечення російської збройної агресії, був Конституційний суд РФ. З початку збройного конфлікту він розглянув шість справ за зверненням Президента РФ, безпосередньо пов’язаних з окупацією територій України, а саме щодо “оцінки конституційності міжнародних договорів між РФ та так званими “республіками та областями”. На підставі цих так званих “міжнародних договорів” ці території мали увійти до складу Росії як нові суб’єкти федерації⁸⁷.

84 Див. більше про російський наратив щодо міжнародного права: Marchuk, I. (2020). *Powerful States and International Law: Changing Narratives and Power Struggles in International Courts*. UC Davis Journal of International Law and Policy, 26(1), с. 65-97.

85 Принцип відображений у ст. 43 Гаазького положення 1907 року, в якому зазначено, що з фактичним переходом влади з рук законного Уряду до ворога, який зайняв територію, останній зобов’язаний вжити всіх залежних від нього заходів для того, щоб, наскільки це можливо, відновити й забезпечити громадський порядок та громадське життя, поважаючи закони, що існують у країні, за винятком випадків, коли це абсолютно неможливо.

86 Окупаційна влада може змінювати законодавство, що діє на окупованій території, якщо це необхідно для підтримання ефективного управління цією територією та забезпечення безпеки держави, що окупує, а також її збройних сил чи адміністрації.

87 Постанови Конституційного Суду РФ від 22.04.2014 № 6-П (справа щодо АР Крим та м. Севастополь); від 02.10.2022 № 36-П (справа щодо окупованих районів Донецької області); від 02.10.2022 № 37-П (справа щодо окупованих районів Луганської області); від 02.10.2022 № 38-П (справа щодо Запорізької області); від 02.10.2022 № 39-П (справа щодо Херсонської області).

У всіх випадках КС РФ визнав зазначені “міжнародні договори” конституційними, чим *de jure* санкціонував так зване “приєднання” окупованих територій України до складу РФ. Питання застосовності МГП, зокрема правового режиму окупації, в жодному із згаданих судових рішень КС РФ не порушувалися, попри те, що положення ЖК IV прямо вказують на неприпустимість позбавлення переваг цієї Конвенції осіб, що перебувають під захистом, навіть у випадку повної або часткової анексії або зміни статусу окупованих територій⁸⁸. Зазначені рішення КС РФ надали формальні підстави Державній Думі РФ прийняти федеральні закони “про прийняття нових суб’єктів”, які стали початком незаконного поширення законодавства РФ на окуповані території України.

Політика невизнання МЗК і заперечення застосування норм МГП суттєво позначається і на судових гарантіях осіб, що перебувають під захистом. Характерним для російських органів державної влади, зокрема і національних судів, є відмова у наданні статусу військовополоненого військовослужбовцям сил безпеки і оборони України. У жодному із проаналізованих під час дослідження вироків⁸⁹ суди не оцінювали статус українських військовослужбовців як комбатантів за МГП та їхніх гарантій, передбачених Женевською конвенцією про військовополонених та Додатковим протоколом I. Такий підхід російських судів на практиці призводить до порушення норм міжнародного звичаєвого права щодо імунітету комбатантів та, як наслідок, порушення принципу *nullum crimen sine lege*. Так само в судових процесах щодо цивільних осіб, затриманих у зв’язку зі збройним конфліктом, національні суди РФ не покликаються на застосовні положення МГП, які стосуються судових гарантій та інтернування цивільного населення.

Цей елемент політики заперечення спостерігається у практиці РФ упродовж всього часу існування МЗК з Україною. Показовим прикладом є справа 24 українських моряків, які були атаковані та захоплені в полон підрозділами Прикордонної служби ФСБ РФ поблизу Керченської протоки 25 листопада 2018 року⁹⁰. Незважаючи на те, що всі 24 члени екіпажу затриманих морських суден були військовослужбовцями сил оборони і безпеки України, щодо них було порушено кримінальну справу за фактом “незаконного перетину державного кордону РФ” за ст. 322 КК РФ. Із перших днів затримання моряків уряд України вимагав від РФ поводитися з ними відповідно до Третьої Женевської конвенції про поводження з військовополоненими⁹¹. Ба більше, на стадії досудового розслідування всі затримані заявили про свій статус військовополоненого, ґрунтуючи свою позицію на тому, що вони є законними учасниками МЗК, який триває між Україною та РФ з окупації Кримського півострова в лютому 2014 року. Однак ці аргументи не були враховані національними судами РФ, які надалі регулярно обирали українським військовим запобіжний захід у вигляді тримання під вартою у слідчому ізоляторі як ординарним підозрюваним у вчиненні злочину⁹². У вересні 2019 року, в результаті політичних домовленостей, всі 24

88 Ст. 47 ЖК IV.

89 Див. детальніше Розділи II-IV цього дослідження.

90 Міжнародний трибунал з морського права. Справа щодо затримання трьох українських військово-морських суден (Україна проти Російської Федерації), тимчасові заходи. 2019. URL: <https://www.itlos.org/en/main/cases/list-of-cases/case-concerning-the-detention-of-three-ukrainian-naval-vessels-ukraine-v-russian-federation-provisional-measures/>

91 Заява Міністерства закордонних справ України щодо продовження РФ протиправних дій проти військовослужбовців ВМС ЗС України від 28.11.2018. URL: <https://mfa.gov.ua/news/9537-zajava-mzs-ukrajini-shhodo-prodovzhennya-rosijskoju-federacijeu-protipravnih-dij-proti-vijsykovosluzhbovciv-vms-zs-ukrajini>

92 Усі 24 українських моряки розглядались російськими судами виключно як підозрювані у вчиненні злочину – незаконному перетині державного кордону РФ.

моряки були звільнені з-під варти та повернуті до України. У підсумку Росія так і не визнала за ними статусу військовополонених та продовжила розслідування в межах порушеної кримінальної справи.

Визнання судами “терористичними” та заборона діяльності українських організацій, зокрема й військових формувань України

Ще одним наочним прикладом того, як державний наратив заперечення збройного конфлікту позначився на праві на справедливий суд громадян України, є справи, пов’язані з тероризмом. За результатами аналізу судових процесів за 2022–2024 роки під час дослідження встановлено, що кримінальні обвинувачення у вчиненні злочинів, пов’язаних із тероризмом, щодо затриманих у рамках збройного конфлікту цивільних громадян становили 38% з усіх зафіксованих випадків. Щодо військовополонених з числа сил безпеки та оборони України за той самий період частка таких обвинувачень становила більше 12%.

Упродовж 2022–2024 років Верховний суд та низка інших військових судів РФ визнали окремі українські організації, зокрема й військові формування України, терористичними⁹³. Відповідні рішення ухвалювалися в закритих судових процесах у порядку адміністративного судочинства за позовними заявами органів прокуратури РФ. Такі справи розглядали в межах не змагальних процесів, тобто за відсутності відповідача. До прикладу, у справі, яка стосувалася “визнання батальйону “Азов” терористичною організацією”, Верховний суд РФ залучив до судового розгляду як заінтересованих осіб лише Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ та Федеральну службу безпеки РФ.

Аргументація Верховного суду РФ у цих процесах ґрунтувалася на твердженнях про публічну антиросійську позицію зазначених формувань та їхню участь у веденні бойових дій проти так званих “ДНР” та “ЛНР”. До того ж для обґрунтування “терористичного” характеру цих підрозділів Верховний суд РФ спирався на практику “Верховного суду ДНР”, який визнав “терористичними” підрозділи “Азов” та “Айдар” ще у 2016 році⁹⁴.

Надалі зазначені судові рішення стали “правовою підставою” для масового пред’явлення незаконних кримінальних обвинувачень громадянам України, зокрема діючим та колишнім військовослужбовцям сил безпеки і оборони України, в участі у терористичній спільноті. Очевидним недоліком зазначених судових рішень є хибні твердження про статус відповідних підрозділів як про “воєнізовані націоналістичні об’єднання”, “терористичні співтовариства” чи “націоналістичні організації”, ігноруючи те, що вони офіційно були і залишаються складовою частиною сил оборони і безпеки України та є законними учасниками збройного конфлікту за міжнародним правом. Однак, ці очевидні елементи статусу комбатанта в МГП щоразу залишались поза увагою як Верховного суду, так й інших судів загальної юрисдикції, підконтрольних РФ.

93 Див. Додаток 2. до цього дослідження

94 Рішення Верховного Суду РФ від 02.08.2022 у справі АКПИ 22-411С 10.09.2022.

Використання конструкції “спеціальна військова операція”

Навіть після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року Росія не визнала стану МЗК з Україною. Натомість її військово-політичне керівництво заявило про проведення так званої **“спеціальної військової операції”** (СВО) — евфемізм, яким російська влада позначає свої воєнні дії в Україні. Однак сам термін “СВО”, схоже, взагалі не має правового підґрунтя на рівні російського національного законодавства. У будь-якому разі немає жодного офіційного та публічно доступного джерела права, яке б визначало сутність, правові підстави та умови проведення такої операції військами РФ.

Попри це, на основі цього політичного терміну, Росія сформувала альтернативну правову реальність, що фактично підміняє застосовні положення МГП. Показовим прикладом у цьому контексті є штучно створений та не передбачений законодавством статус **“особи, яка протидіє СВО”** (рос. “лицо, противодействующее СВО”), що використовується силовими структурами РФ для обґрунтування затримання та позбавлення свободи не-лояльного цивільного населення окупованих територій та військовослужбовців сил безпеки і оборони України. У таких випадках родичі затриманих осіб у більшості випадків взагалі не отримують офіційних повідомлень від влади РФ про долю своїх близьких. Проте в поодиноких випадках вони можуть отримати від Міністерства оборони РФ типову формальну відписку, в якій ідеться про те, що їхні близькі були затримані за “протидію СВО”, і щодо них здійснюються “перевірочні заходи щодо причетності до націоналістичних і не-офашистських формувань” та щодо “можливого вчинення злочинів проти громадян РФ”. Водночас у відповідях не зазначається конкретне місцезнаходження затриманих, а лише те, що “вони утримуються на території РФ”. Міністерство оборони РФ пояснює це тим, що “відомості про місця тримання осіб, затриманих за “протидію СВО”, є інформацією обмеженого розповсюдження і передачі третім особам не підлягає”.

Деякі відповіді, що стосуються цивільних осіб, містять повідомлення про те, що “затриманих утримують відповідно до вимог Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року”. У такий спосіб Міністерство оборони РФ створює ситуацію, коли затримана цивільна особа розглядається російською владою як військовополонений, тобто комбатант, що перебуває під владою супротивної сторони. Російська влада не дає цим твердженням жодного пояснення, навіть у рамках судових процесів, що в подальшому виникають у зв’язку з незаконним затриманням осіб через “протидію СВО”. Так, у вересні 2024 року до одного із районних судів Москви звернулись чотирнадцять громадян України, РФ та Республіки Білорусь – родичів шістнадцяти цивільних осіб, які були затримані у зв’язку з так званою **“протидією СВО”**. Вони вимагали визнати протиправною бездіяльність Генеральної прокуратури РФ, яка полягала в системному nereагуванні на незаконне позбавлення волі родичів позивачів військами РФ під час повномасштабного вторгнення в Україну⁹⁵. Загалом позов ґрунтувався на тому, що російське законодавство, зокрема і КПК РФ, не передбачають такої підстави затримання та арешту, як “протидія СВО”, і не дають таких повноважень ані Міністерству оборони, ані будь-яким іншим органам державної влади чи посадовим особам РФ. Позивачі також зазначали, що їхні родичі

95 Затримані “за протидію СВО”. Як 14 родичів цивільних заручників з України судяться у Москві з генпрокуратурою РФ. *Грати*. URL: <https://graty.me/zatrimani-za-protidiyu-svo-yak-14-rodichiv-civilnih-zaruchnikov-z-ukra%d1%97ni-sudyatsya-u-moskvi-z-genprokuraturoyu-rf/>

впродовж більш ніж двох з половиною років утримуються в умовах *incommunicado* без будь-якого процесуального статусу, без доступу до правосуддя, кваліфікованої юридичної допомоги та можливості обмінюватися кореспонденцією з близькими. Натомість Генеральна прокуратура РФ, уповноважена законодавством припиняти випадки незаконного ув'язнення, попри звернення родичів затриманих, ігнорувала ці факти. За результатами розгляду справи районний суд відмовив у задоволенні позову, зазначивши, що “незгода з порядком розгляду звернення не свідчить про бездіяльність або незаконність дій посадових осіб прокуратури”.

Як видно із судового рішення, районний суд не дослідив ключові обставини цієї справи, зокрема правовий статус затриманих родичів позивачів, питання законності позбавлення їхньої волі та заходи, які були (або не були) вжиті Генеральною прокуратурою РФ задля припинення цього порушення прав людини. Районний суд зазначив, що “заявникам повідомлено, що затримані особи утримуються відповідно до вимог Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 12.08.1949”. Крім того, районний суд вказав на те, що “в рамках дії Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 12.08.1949 військовополонені підлягають звільненню після закінчення воєнних дій (ст. 4, ст. 118 Женевської конвенції), за таких обставин, вимоги адміністративних позивачів щодо звільнення позбавлених волі осіб, які є військовополоненими за змістом Женевської конвенції, не можуть бути задоволені до закінчення воєнних дій”. Однак відомості з відкритих джерел та інформація від деяких позивачів⁹⁶ вказують на те, що всі затримані були цивільними особами і не входили до складу жодних військових формувань, зокрема сил оборони і безпеки України. У будь-якому разі в самому тексті судового рішення питання статусу затриманих осіб відповідно до норм МГП взагалі не досліджувалося судом. Отже, районний суд безпідставно презюмував, що всі затримані особи були військовополоненими. Слід звернути увагу, що у відкритих джерелах також наявна інформація про відхилення районним судом важливих клопотань позивачів, зокрема про витребування судом документів від Міністерства оборони РФ, що слугували безпосередньою підставою для затримання родичів позивачів⁹⁷.

Обмеження свободи слова задля заперечення наявності міжнародного збройного конфлікту

Політика заперечення наявності МЗК суттєво позначилася на свободі слова населення окупованих територій. Починаючи з окупації Кримського півострова у 2014 році, Росія запровадила цензуру та контроль над ЗМІ, що діяли на окупованих нею територіях, та використовує судову систему для притягнення до кримінальної відповідальності громадян, зокрема і журналістів, які висловлювали незгоду з окупацією, засуджували збройну агресію РФ, використовували у своїх заявах слова “окупація”, “агресія”, “анексія” щодо окупованих Росією територій.

⁹⁶ Див. прим. 95.

⁹⁷ Рішення Тверського районного суду у справі № 02а-0731/2024 від 24 грудня 2024 року, (головуючий суддя Малахова А. В.), за позовом Акіменко Т. В., Щепець Д. О., Краснікової М. О., Долі Н. П., Хрипун Ю. С., Кулаковської Н. В., Дорохова А. В., Ковальчук М. В., Ніколаєвої О. А., Дмитрієнка Б. В., Щерби О. Н., Кононової М. К., Шевченко Є. В. до Генеральної прокуратури РФ про визнання незаконної бездіяльності, звільнення осіб, позбавлених волі; Інформація у справі № 02а-1264/2024, що була розглянута Тверським районним судом міста Москви 24 грудня 2024 року. URL: <https://mos-gorsud.ru>; Медіазона. Россия удерживает как минимум сотни украинцев, заподозренных в “противодействии СВО”. Их родственники попытались обжаловать эту практику в московском суде: URL: <https://zona.media/article/2024/12/25/isk-16>.

Публічне заперечення законності “приєднання” цих територій до складу РФ розглядалось як злочин, а саме: 1) “публічні заклики до здійснення дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності РФ” (ст. 208.1 КК РФ), 2) “публічні заклики до здійснення екстремістської діяльності (ст. 280 КК РФ), 3) “дії, направлені на збудження ненависті або ворожнечі, а також приниження людської гідності” (ст. 282 КК РФ) або 4) “організація діяльності терористичної організації та участь у діяльності такої організації” (ст. 205.5 КК РФ).

Кримінально-правові інструменти для придушення свободи слова були використані урядом РФ і під час широкомасштабного вторгнення в Україну. Уже через тиждень після початку військової операції Державна Дума РФ ухвалила закон, яким доповнила КК РФ новими складами злочинів, встановивши кримінальну відповідальність за “публічне поширення явно неправдивої інформації про використання ЗС РФ” (ст. 207.3), “публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання ЗС РФ з метою захисту інтересів РФ та її громадян, підтримки міжнародного миру та безпеки” (ст. 280.3) та “заклики до введення заходів обмежувального характеру щодо Російської Федерації, громадян України або російських юридичних осіб” (ст. 284.2)⁹⁸. Подібні зміни були внесені і до КоАП РФ⁹⁹.

За офіційними даними судової статистики РФ, за “дискредитацію ЗС РФ” протягом 2022 року суди загальної юрисдикції притягнули до адміністративної відповідальності **4440 осіб**¹⁰⁰, у 2023 році – ще **2361**¹⁰¹, а за перше півріччя 2024 року ця кількість становила **982 осіб**¹⁰². Практично у всіх випадках суди накладають стягнення у вигляді штрафу. За інформацією українських державних інституцій, станом на кінець листопада 2024 року російські суди, що діють на окупованій території АР Крим, за весь час широкомасштабного вторгнення притягнули до відповідальності за це ж саме порушення **955** громадян¹⁰³.

Практика російських судів свідчить про те, що під “дискредитацією ЗС РФ” розуміють надто широкий спектр критичних висловлювань щодо збройної агресії РФ проти України. Одними з найбільш відомих прикладів є такі публічні висловлювання, як: “я проти війни в Україні”, “ні війни” або “ні мобілізації”, написання у соціальних мережах “спеціальна військова операція” у лапках, позитивні реакції у соціальних мережах на проукраїнські або антивоєнні пости тощо.

У червні 2022 року під егідою Міністерства юстиції РФ було розроблено методичні рекомендації для судових експертів, слідчих і суддів щодо проведення “комплексних психолого-лінгвістичних експертиз у справах про публічну дискредитацію Збройних сил РФ”. У цих рекомендаціях зазначається, що серед лінгвістичних ознак, які вказують на дискре-

98 Федеральний закон № 32 від 04.03.2022 “Про внесення змін до Кримінального кодексу Російської Федерації та статті 31 та 151 Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації”. URL: <https://base.garant.ru/403609306/>.

99 Федеральний закон № 31-ФЗ “Про внесення змін до Кодексу Російської Федерації про адміністративні правопорушення”. КоАП РФ був доповнений статтею 20.3.³ “Публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання ЗС РФ з метою захисту інтересів РФ та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки” та статтею 20.3.⁴ “Публічні заклики до введення заходів обмежувального характеру щодо РФ, громадян РФ або російських юридичних осіб”. Вчинення таких адміністративних правопорушень тягне за собою накладення штрафу на громадян від тридцяти до ста тисяч рублів, а на посадових осіб від ста до триста тисяч рублів.

100 Звіт про роботу судів загальної юрисдикції з розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2022 рік. Судовий департамент при ВС РФ. URL: <https://cdep.ru/index.php?id=79&item=7645>

101 Звіт про роботу судів загальної юрисдикції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 2023 рік. Судовий департамент при ВС РФ. URL: <https://cdep.ru/index.php?id=79&item=8809>

102 Звіт про роботу судів загальної юрисдикції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення за 6 місяців 2024 року. Судовий департамент при ВС РФ. URL: <https://cdep.ru/index.php?id=79&item=8773>

103 Представництва Президента України в АР Крим. Facebook від 28.11.2024. URL: <https://www.facebook.com/ppu.gov.ua/posts/pfbidQqLUGbcDSaPobN49fD8amgGM8ucgMeXY6uLxT7S9CsrSenmWhcjCXgHNjmgQ4ZQsyt>

дитацію ЗС РФ, в розумінні ст. 280.3 КК РФ та статті 20.3³ КоАП, є висловлювання, в яких “цілі використання ЗС Росії оцінюються як такі, що не відповідають цілям захисту інтересів РФ та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки (нормативна оцінка), що може бути виражено номінаціями [словесних формулювань, прим. авторів] “військова агресія”, “загарбницька війна”, “фашистська війна” тощо”¹⁰⁴. Не викликає сумнівів, що висловлювання, у яких контрольовані РФ території України визначаються як окуповані, були б розцінені російською владою як “дискредитація ЗС РФ”.

Навесні 2023 року 23 громадяни, які були притягнуті до відповідальності за дискредитацію російської армії, оскаржили положення ст. 20.3³ КоАП до Конституційного суду РФ. Скаржники просили визнати цю статтю неконституційною, наголошуючи на тому, що вона забороняє будь-яку критику так званої “СВО”, тобто війни в Україні, та порушує свободу слова, совісті, зібрань, заборону на встановлення обов’язкової ідеології, а також є дискримінаційною¹⁰⁵.

30 травня 2023 року Конституційний суд РФ виніс ухвали про відмову в прийнятті до розгляду 13 скарг. У всіх випадках аргументація суду була однаковою та зводилась до конституційності оскаржуваної статті КоАП. Деякі твердження суду демонструють неприховану упередженість на користь загальнодержавного наративу щодо законності анексії українських територій та проведення так званої “СВО”¹⁰⁶.

Для Конституційного суду РФ було очевидно, що такі законодавчі обмеження свободи слова запроваджені Росією саме у зв’язку з проведенням так званої “СВО”. Спираючись на свої попередні рішення, він легітимізував спробу анексії українських територій, підкресливши одночасно виправданість та законність війни проти України. На думку суддів, запроваджену адміністративну відповідальність за “дискредитацію ЗС РФ” необхідно розглядати саме в контексті “СВО” та “прийняття” до складу РФ “нових суб’єктів”:

“Стаття 20.3³ КоАП РФ не містить вказівки на те, що йдеться про дискредитацію у зв’язку з проведеною нині спеціальною військовою операцією. Водночас очевидно, що федеральний законодавець, [...] встановив адміністративну відповідальність за відповідні діяння, насамперед беручи до уваги зазначені обставини”.

[...]

104 Методичний лист “Про особливості комплексних психолого-лінгвістичних судових експертиз інформаційних матеріалів, пов’язаних із публічною дискредитацією використання Збройних Сил Російської Федерації”, затверджений 17.06.2022 Російським Федеральним Центром судової експертизи при Міністерстві юстиції російської Федерації. URL: <https://sudact.ru/law/metodicheskoe-pismo-ob-osobennostiakh-kompleksnykh-psikhologo-lingvisticheskikh-sudebnykh/>

105 Конституційна скарга Філіппова М.С. та Огляд застосування статті 20.3³ у судах РФ. ОВД-Інфо. URL: <https://strat.ovd.info/zhaloba-v-konstitucionnyy-sud-na-statyu-2033-koap-rf-o-diskreditacii#1https://strat.ovd.info/zhaloba-v-konstitucionnyy-sud-na-statyu-2033-koap-rf-o-diskreditacii#1>

106 Ухвали Конституційного суду РФ про відмову у прийнятті до розгляду скарг громадян на порушення їхніх конституційних прав частиною 1 або 2 статті 20.3.3 КоАП РФ від 30 травня 2024 року: № 1399-О щодо скарги громадянина Лагодича К.С. URL: <https://base.garant.ru/407071204/>;

№ 1396-О щодо скарги громадянина Філіппова М.С. URL: <https://legalacts.ru/sud/opredelenie-konstitutsionnogo-suda-rf-ot-30052023-n-1396-o/>;

№ 1397-О щодо скарги громадянина Шатрюка К.Е. URL: <https://legalacts.ru/sud/opredelenie-konstitutsionnogo-suda-rf-ot-30052023-n-1397-o/>;

№ 1398-О щодо скарги громадянина Яшина І.В. URL: <https://legalacts.ru/sud/opredelenie-konstitutsionnogo-suda-rf-ot-30052023-n-1398-o/>;

Конституційний суд РФ відмовився скасувати адміністративну статтю про дискредитацію Збройних Сил РФ. ОВД-Інфо. URL: <https://ovd.info/express-news/2023/06/21/konstitucionnyy-sud-otkazalsya-otmenit-administrativnuyu-statyu-o>

З урахуванням раніше сформульованих Конституційним судом РФ позицій “[...] про перевірку конституційності міжнародних договорів, що не набрали чинності, між РФ та ДНР, ЛНР, Запорізькою областю та Херсонською областю щодо прийняття їх у РФ та утворення у складі РФ нових суб’єктів, *таке регулювання в період проведення вказаної спеціальної військової операції тим паче не може викликати сумніву з погляду конституційності, а його оцінка поза межами зазначених обставин по суті стала б здійсненням абстрактного нормоконтролю*, маючи на увазі встановлений у представлених судових актах зв’язок між діянням заявника і проведенням спеціальної військової операції.”

Крім того, у зазначених ухвалях Конституційний суд РФ недвозначно натякнув на неправомірність вираження поглядів, які ставлять під сумнів легітимність рішень державних органів на використання збройних сил (тобто застосування ЗС РФ проти України в рамках так званої “СВО”). На думку суду, така критика буде негативно впливати на реалізацію цих рішень і мотивацію військовослужбовців:

“[...] ухвалені державними органами [...] рішення і заходи не можуть бути свавільно, винятково на основі суб’єктивної оцінки та сприйняття поставлені під сумнів з погляду їхньої спрямованості на захист інтересів РФ та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки. Тим паче, що це означало б [...] заперечення правового характеру РФ, верховенства її Конституції та обов’язку дотримуватися її приписів, що в силу Конституції РФ неприпустимо”.

[...]

“публічні ж дії, зокрема виступи і висловлювання, що цілеспрямовано несуть у собі негативну оцінку діяльності із захисту інтересів РФ та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки, можуть, [...], чинити негативний вплив на реалізацію відповідних заходів та рішень, знижувати рішучість та ефективність виконання ЗС РФ та іншими державними органами поставлених завдань, вмотивованість військовослужбовців та інших невійськових організацій.”

Запроваджена адміністративна та кримінальна відповідальність за “дискредитацію” російської армії на практиці призвела до заборони публічної критики збройної агресії проти України. Навіть визначення так званої “СВО” як “війни” або “міжнародного збройного конфлікту” між РФ та Україною саме по собі може становити склад цього правопорушення. Вищезгадані ухвали Конституційного суду та практика судів загальної юрисдикції свідчать про те, що судова система успішно використовується урядом РФ не лише для придушення інакодумства, а й для підтримання загальнодержавного наративу заперечення.

Практика переслідування громадян за “дискредитацію армії РФ” врешті-решт стала предметом розгляду ЄСПЛ. У своєму рішенні від 11 лютого 2025 року Суд одноголосно визнав, що РФ порушила ст. 10 Конвенції (свобода вираження поглядів)¹⁰⁷. Суд встановив, що Росія ініціювала системну та поширену практику необґрунтованих обмежень свободи вираження поглядів, пов’язану з війною в Україні:

107 Рішення ЄСПЛ у справі “Нова газета та інші проти Росії”, заява № 11884/22 та 161 інших від 11.02.2025. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-241738>

“[...] Заходи, застосовані до заявників, виходили далеко за межі боротьби з висловлюваннями, які могли б реально загрожувати національній або громадській безпеці. Замість цього вони були спрямовані на широкий спектр висловлювань – від простих пацифістських гасел до детальних повідомлень про ймовірні воєнні злочини, що свідчить про скоординовані зусилля російської влади, спрямовані на придушення інакомислення, а не на пом'якшення реальних загроз національній безпеці. Ці обмеження, як видається, є частиною ширшої кампанії, спрямованої на придушення критики або інакомислення щодо військових дій в Україні. Про це свідчить різноманітність висловлювань, проти яких були спрямовані ці обмеження, а також спосіб, у який було сформульовано і застосовано відповідне законодавство, що уможливило широке тлумачення таких термінів, як “дискредитація” збройних сил або поширення “завідомо неправдивої інформації”.

Інші прояви ігнорування статусу військовополонених у російських судах

Починаючи із серпня 2023 року, у практиці російських окупаційних судів простежується збільшення кількості справ проти полонених українських військовослужбовців за ст. 356 КК РФ (“Застосування заборонених засобів і методів ведення війни”). За період з 2023 до 2024 років частка обвинувачень за цією категорією злочинів склала 27% з поміж усіх досліджених випадків.

Особливістю складу злочину, передбаченого ст. 356 КК РФ, як і будь-якого іншого злочину, пов'язаного із порушенням законів і звичаїв війни, є наявність контекстуального елементу – вчинення злочину в умовах збройного конфлікту. Проте політика заперечення МЗК між РФ та Україною має відображення навіть у таких категоріях справ. Російські суди, які функціонують на окупованих територіях, у своїх рішеннях згадують лише про існування МЗК між Україною та так званими квазіреспубліками “ЛНР” та “ДНР”.

До прикладу, у вироках окупаційних судів “ЛНР”, як правило, зазначається таке:¹⁰⁸

“З квітня 2014 року на території південного сходу України тривав збройний конфлікт неміжнародного характеру між ополченням самопроголошеної ЛНР з одного боку та Національною гвардією України, Збройними Силами України та іншими українськими військовими формуваннями – з іншого.

[...]

Беручи до уваги волевиявлення жителів ЛНР, відмову України від мирного врегулювання конфлікту відповідно до зазначеної Угоди¹⁰⁹ від 12.02.2015, указом Президента РФ від 21.02.2022 № 72 ЛНР визнана суверенною та незалежною державою.

[...]

108 Вироки “Верховного суду ЛНР РФ”, весна 2023 року, літо 2023, номер справи та персональні дані осіб, щодо яких здійснювався судовий процес, не зазначаються з міркувань безпеки.

109 Мається на увазі Угода Тристоронньої контактної групи з мирного врегулювання ситуації на Сході України, також відома як Друга Мінська угода – прим. авторів.

У зв'язку з визнанням РФ ЛНР незалежною державою і не припиненням військових дій на її території українськими військовими формуваннями, збройний конфлікт між Україною з одного боку та ЛНР, з іншого боку, набув статусу міжнародного.”

Незважаючи на наявність широких повноважень впливати на правову та судову системи, Конституційний суд та Верховний суд РФ щоразу ігнорували застосовність МГП у поводженні з окупованими територіями та особами, що перебувають під захистом. Така позиція вищих судів РФ утвердила загальнодержавний наратив невизнання збройного конфлікту та застосовності МГП у всій підпорядкованій Росії системі судів. Визнання суддею підконтрольних Росії територій України окупованими, надання статусу військовополонених або застосування інших релевантних положень МГП означав би відступ від державної політики такого невизнання МЗК та фактично міг би призвести навіть до кримінальної, адміністративної або дисциплінарної відповідальності представника суду.

РОЗДІЛ II.

АНАЛІЗ ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ СПРАВЕДЛИВОГО СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ В СПРАВАХ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛЬНИХ ТА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В РФ ТА НА ТОТ УКРАЇНИ

ДАНІ МОНІТОРИНГУ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ ПРОЦЕС

Масштаб порушень

Різні загальнодоступні джерела підкреслюють масштаб та інтенсивність кримінальних переслідувань, спрямованих проти українських цивільних осіб та військовослужбовців у контексті широкомасштабної агресії Росії проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Дані із загальнодоступних джерел¹¹⁰, включаючи офіційну статистику, прокурорські звіти, матеріали правоохоронних органів та судові провадження, свідчать про значну ескалацію таких переслідувань із часом¹¹¹.

Слід зазначити, що кількість конкретних обвинувачень, таких як державна зрада за ст. 275 і шпигунство за ст. 276¹¹² КК РФ, помітно зросла приблизно на 60-100% впродовж 2022 і 2023 років. Ця тенденція особливо помітна в Південному федеральному окрузі РФ (включно з містами Ростов-на-Дону, Белгород та Краснодар)¹¹³, що перетворився на осередок переслідування громадян України. Регіон демонструє не лише непропорційне

110 Офіційна статистика Верховного Суду Росії є вичерпним десегрегованим джерелом судових рішень, однак у 2024 році вона стала недоступною. Деякі дані були зібрані, проаналізовані та збережені експертною групою, й передані ініціаторам дослідження. URL: <https://stat.xn----7sbqk8achja.xn--p1ai/> (або URL: <https://legalpress.ru/>).

111 Наприклад, офіційна російська статистика у судових процесах з 2016 до 2023 років надає інформацію про структуру кримінальних покарань за вказаними групами злочинів з тенденцією до незначного зростання приблизно на 5% протягом 2022 та 2023 років (дані за 2024 рік відсутні). Дані з російського ресурсу Агентства правової інформації, зареєстрованого Федеральною службою з надзору в сфері зв'язку, інформаційних технологій та масових комунікацій: URL: <https://stat.xn----7sbqk8achja.xn--p1ai/stats/ug/t/14/s/17>

Джерела з правоохоронних органів повідомляють про значне збільшення кількості слідчих проваджень у 2022, 2023 та 2024 роках. URL: http://gvsu.gov.ru/news/predsedayatel-sledstvennogo-komiteta-rossiyskoy-federatsii-podvel-itogi-raboty-voennykh-sledstvennykh-sphrases_id=90296, <https://nsk.sledcom.ru/news/item/1866688/>

112 2023 год стал рекордным по числу осужденных «изменников Родины». Их количество выросло почти в 10 раз за десять лет. Первый отдел. URL: <https://dept.one/story/rekord-gosizmena/>

Научились работать в больших объемах. Как в 2023 году ФСБ установила рекорд по делам о госизмене и шпионаже и чего ждать в 2024-м. Настоящее Время. URL:

<https://www.currenttime.tv/a/rekord-po-delam-o-gosizmene-i-shpionazhe/32762549.html>;

Система не сдавала назад. Как в 2023 году ФСБ установила рекорд по делам о госизмене и шпионаже. Сибирь. Реалии. URL: <https://www.sibreal.org/a/kak-v-2023-godu-fsb-ustanovila-rekord-po-delam-o-gosizmene-i-shpionazhe/32753617.html>

113 Показники злочинності. Портал Правової статистики. Генеральна Прокуратура РФ. URL: http://crimestat.ru/offenses_map

зростання кількості порушених кримінальних справ, а й кількості вироків, винесених судами.

Крім того, різко зросла кількість обвинувачень у тероризмі за ст. 205 та порушенні територіальної цілісності за ст. 280.2 КК РФ¹¹⁴. У період між 2022 і 2024 роками кількість судових переслідувань, пов'язаних із тероризмом, зросла приблизно на 4000 справ, а кількість обвинувачень в екстремізмі – на 800 справ. Ці цифри свідчать про безпрецедентне розширення практики застосування законів про боротьбу з тероризмом та екстремізмом за цей період.

Що стосується загального обсягу, то наявні дані свідчать про те, що у 2022 році було порушено приблизно 500 кримінальних справ. У 2023 році ця цифра зросла до 3000 справ, а до 2024 року їхня загальна кількість сягне приблизно 5000. Однак точне відстеження окремих справ залишається проблематичним через високий рівень секретності цих переслідувань, що ще більше ускладнює прозорість і підзвітність у кримінальному судочинстві, пов'язаному із цими обвинуваченнями.

Аналіз цих джерел дає змогу виокремити певну типологію обвинувачень у кримінальних переслідуваннях, які можна класифікувати на окремі групи кримінальних справ.

Таблиця 2.1. Класифікація кримінальних обвинувачень за категоріями

Категорії злочинів	Статті КК РФ	Пояснення
Група 1. Замах на злочин	30	Приготування до злочину та замах на злочин
Група 2. Злочини проти життя	105-107, 126	Злочини проти життя та здоров'я, викрадення людини
Група 3. Знищення майна	162, 167-170	Злочини проти власності
Група 4. Терористичні злочини	205, 205.2, 205.3, 205.4, 205.5	Тероризм, зв'язки із терористичними організаціями
Група 5. Збройні групи та їх незаконна діяльність	208, 211, 214, 278	Організація та участь у незаконних збройних формуваннях та ін.
Група 6. Зброя, вибухові речовини	222-223.1, 226, 226.1	Виготовлення, володіння, використання або торгівля зброєю чи вибуховими речовинами
Група 7. Злочини проти держави	275-277, 281	Державна зрада, шпигунство, диверсія, екстремізм
Група 8. Воєнні злочини ¹¹⁵	356	Порушення законів та звичаїв війни

Докази свідчать, що Росія розробляє та впроваджує продуману політику судового переслідування українських цивільних осіб та військовослужбовців для зміцнення

¹¹⁴ Изменения списка террористов и экстремистов. URL: <https://extrem.ishukshin.ru>

¹¹⁵ Незначна кількість справ у звинуваченнях в злочинах порушень правил ведення війни були розглянуті експертною групою як виняток для демонстрації тенденцій або в разі високої резонансності справи навколо обвинуваченого українського військовослужбовця.

контролю, придушення опору на окупованих територіях, узгоджуючи ці переслідування з військово-оперативними цілями та додатковими стратегічними завданнями.

Структура та нагляд за цією політикою підкреслюють її централізований та ієрархічний характер. До прикладу, керівники слідчих органів (Слідчого комітету, ФСБ та МВС РФ) призначаються безпосередньо президентом Росії, діють під його особистим керівництвом і підзвітні йому. Для ефективного впровадження цієї політики Росія створила підконтрольні собі правоохоронні та судові органи, серед завдань яких є здійснення кримінального переслідування в окупованих регіонах¹¹⁶.

ДАНІ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МОНІТОРИНГУ ОКРЕМИХ ВІДІБРАНИХ СПРАВ

Для детальнішого аналізу було відібрано¹¹⁷ окремі справи для моніторингу з початкової бази даних правозахисних організацій, що налічувала близько 600 справ (з урахуванням таких факторів, як гендер та статус обвинувачених, географія розгляду справ, кваліфікація обвинувачення тощо). Подальші спостереження за кожним судовим засіданням були забезпечені моніторинговими групами і складаються з 22 справ та 145 спостережень за судовими засіданнями впродовж 2023 – 2024 років. Було відвідано вибіркиму кількість судових засідань, на яких можна було спостерігати та заповнювати спеціально розроблену анкету¹¹⁸ для кожного судового засідання. Частина судових засідань була відтворена на основі інформації від учасників чи відвідувачів судового засідання, а також матеріалів судового провадження та іншої релевантної інформації.

Зібрана інформація була дезагредована та систематизована за 40 критеріями гарантій справедливого судового розгляду, які склали базу даних, що підлягала стандартному статистичному аналізу¹¹⁹.

Загальна кількість засідань на одного підсудного виражена як в абсолютних цифрах, так і у відсотках відносно всіх спостережуваних засідань. На графіку нижче представлений розподіл судових засідань, за якими велося спостереження, за обвинуваченнями (статтями), територією, статусом (цивільні чи військові), статтю та віком обвинувачених.

116 Див. детальніше Розділ I цього дослідження.

Збільшення з 2022 року кількості слідчих правоохоронних органів на 100 осіб, які займаються окупованими територіями, а саме Указом Президента РФ № 880 від 5/12/2022 року збільшено штатну чисельність Слідчого комітету РФ. Слідчий комітет РФ. URL: <https://sledcom.ru/news/item/1746881/>;

Федеральный закон от 28.12.2010 N 403-ФЗ "О Следственном комитете РФ". Правовой Информационный Портал КонсультантПлюс. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_108565/3cc6b4164b4b7f7c995e1722c9968a-a0f4455149/;

Указ Президента РФ 05.12.2022 № 880 "О внесении изменений в Указ Президента РФ от 14/01/2011 г. №38 "Вопросы деятельности Следственного комитета РФ". Портал Официальное опубликование правовых актов РФ. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202212050095?index=2>

117 Повний перелік відповідних відібраних справ у файлі "Розділ II_Fair_Trials.xlsx" перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження.

118 Моніторингова анкета була розроблена та використана на основі підходу ОБСЄ/БДПЛ до моніторингу справедливого судочинства. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/0/233511.pdf>

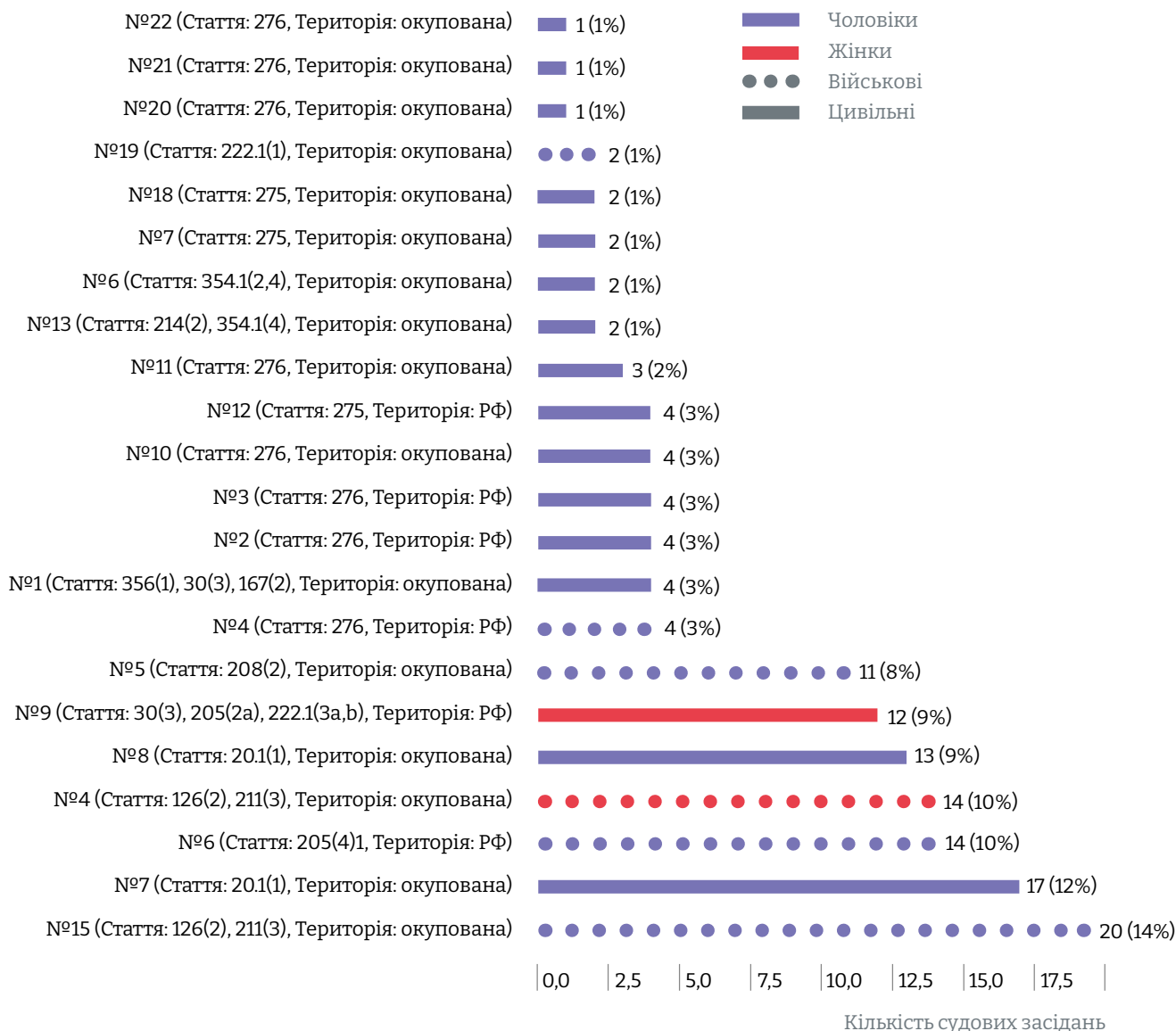
119 Доступний деперсоніфікований набір даних. Статистичний аналіз проведено за допомогою двох програмних пакетів: Python та R, всі скрипти доступні за запитом до ініціаторів дослідження.

Профіль справ, відібраних для моніторингу, представлено на графіку нижче. Усі персональні дані осіб анонімізовані, проте вони в повному детальному вигляді наявні в ініціаторів даного дослідження.

Графік 2.2. Профіль справ, відібраних для моніторингу

Кількість судових засідань на обвинуваченого (Анонімізовано, стаття, стаття та територія)

Підсудний (Стаття і територія)

10 справ із відібраних для моніторингу були визначені як провідні справи, оскільки вони вважаються найбільш репрезентативними у відповідній категорії. Провідні справи були піддані всебічному правовому аналізу, що включав вивчення всіх судових матеріалів, зокрема судових рішень, обвинувальних актів та інших документів, що стосуються справи. Щодо кожної провідної справи підготовлено два документи: перелік справ з ана-

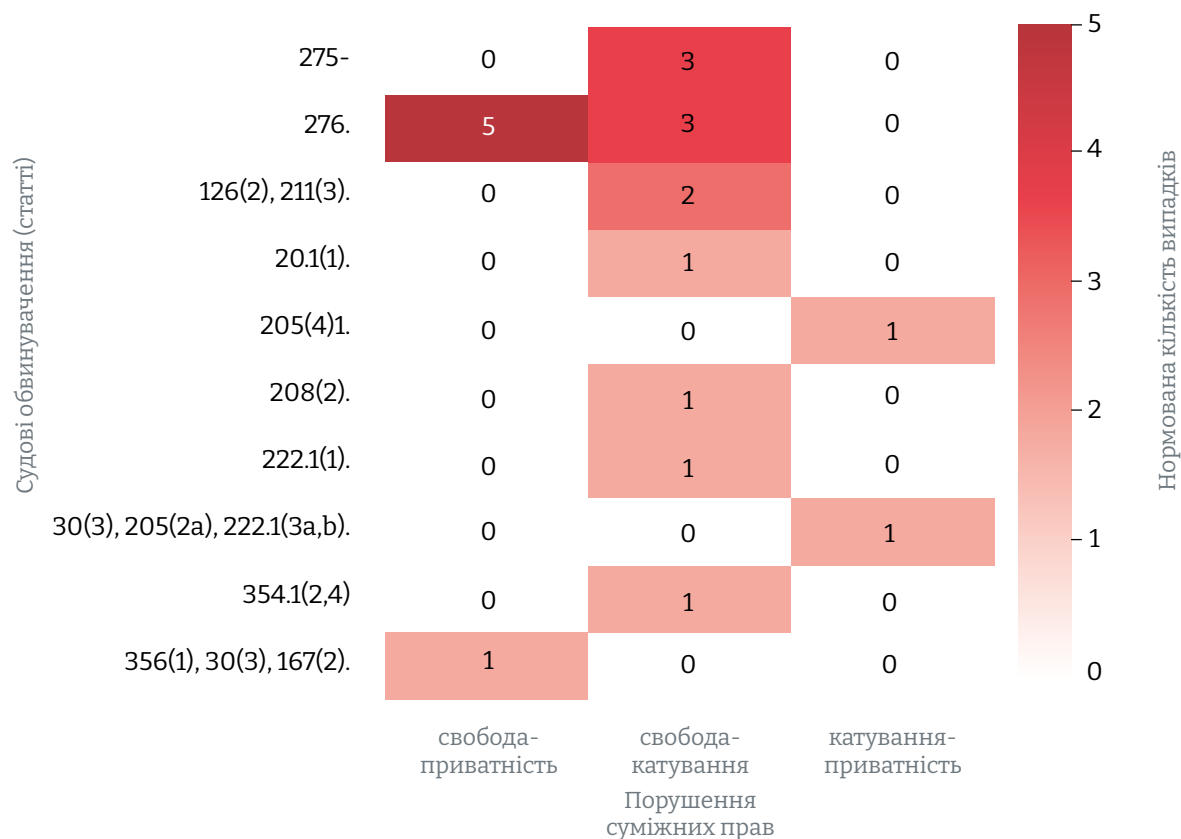
лізом гарантій справедливого судового розгляду кожного судового засідання та ключових критеріїв оцінки відповідних судових рішень відповідно до ст. 6 ЄКПЛ¹²⁰.

Супутні порушення фундаментальних прав

Набір даних, згідно з Графіком 2.3 нижче, виявляє патерни обвинувачень (статей КК РФ) та їхній зв'язок із порушеннями прав переслідуваних осіб, зокрема в контексті “права на свободу та особисту недоторканність (права на свободу)”, “заборони катувань” та “приватності”¹²¹. Кожен рядок представляє зміст обвинувачення, а стовпчики показують кількість справ, пов'язаних із конкретними типами порушень прав людини. Загалом це підкреслює повторюваність порушень прав, пов'язаних із певними звинуваченнями.

Графік 2.3. Супутні порушення фундаментальних прав

Порушення суміжних прав (досудові), заявлені підсудними та не узяті до уваги судом

120 Відповідний файл “Розділ II_Fair_Trials.xlsx” із повними персональними даними та аналізом справ перебуває в розпорядженні ініціаторів цього дослідження.

121 Відповідно до стандартів міжнародного права прав людини та міжнародного кримінального права.

Найбільш помітне спостереження – це повторюваний зв'язок ст. 276 КК РФ (шпигунство) з порушенням права на свободу¹²² та катуваннями¹²³ (катування для отримання доказів і нелюдські умови утримання) щодо переслідуваних осіб. За цією статтею було порушено п'ять справ, де мали місце порушення особистої свободи обвинувачених, і три справи, де обвинувачені заявляли про застосування щодо них катувань та жорстокого поводження. Так само ст. 275 КК РФ (державна зрада), хоча і спостерігається рідше у відібраній категорії справ, також пов'язана з порушенням права на свободу і катуваннями (один і два випадки відповідно).

Катування фігурує як повторюване порушення в справах кількох обвинувачених. Окрім статей 276 і 275 КК РФ, катування пов'язані зі справами за статтями 126 (2), 211 (3), 208 (2), 20.1 (1) та 354.1 (2,4) КК РФ. Ця закономірність свідчить про те, що певні звинувачення непропорційно пов'язані з примусом або жорстоким поводженням, що потенційно відображає системні недоліки в поводженні з обвинуваченими за цими статтями.

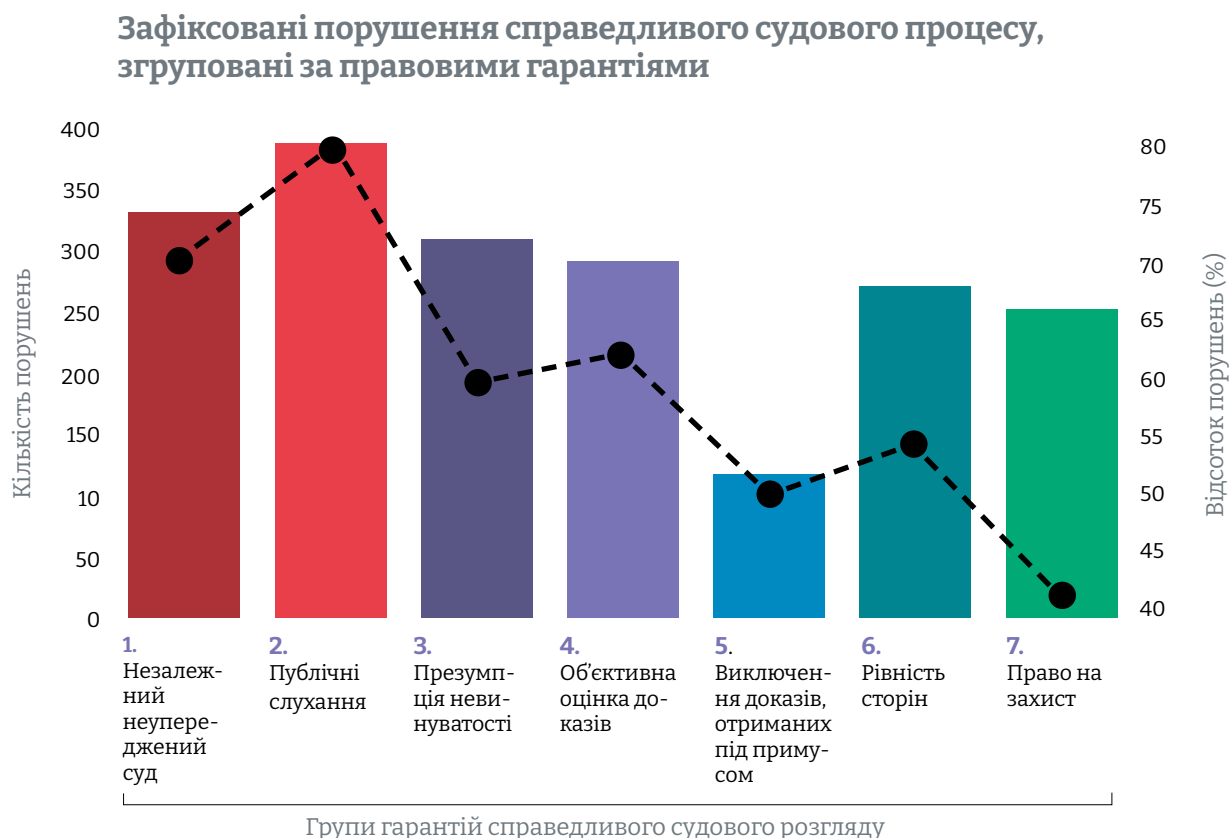
Порушення недоторканності приватного життя (спілкування з родичами) трапляються рідше, але пов'язані з конкретними звинуваченнями, зокрема зі ст. 205 (4)1 і сукупністю статей 30 (3), 205 (2а) і 222.1 (3а,б) КК РФ. Хоча ці порушення є поодинокими, вони можуть свідчити про їх цілеспрямованість, виправдану цими конкретними звинуваченнями. Ці висновки вимагають подальшого дослідження процесуальних гарантій та механізмів нагляду, що застосовуються у випадках, коли йдеться про порушення недоторканності приватності.

На противагу цьому, порушення права на свободу спостерігаються в більш широкому сенсі за кількома статтями обвинувачення. Хоча ст. 276 КК РФ є найбільш помітною щодо цього, інші звинувачення, такі як ст. 356(1) та 167(2) КК РФ, також відображають порушення права на свободу. Ця тенденція свідчить про систематичне застосування тримання під вартою або обмеження свободи у відповідь на певні звинувачення.

Частий зв'язок катувань і порушень права на свободу з конкретними звинуваченнями викликає занепокоєння щодо можливої систематичної практики в судовій та правоохоронній системах. Дані вказують на те, що такі звинувачення, як ст. 276 і 275 КК РФ, можуть непропорційно часто використовуватися у спосіб, що призводить до серйозних порушень прав переслідуваних осіб, що підкреслює необхідність більш глибокого вивчення процесуального застосування цих звинувачень.

122 Існує кілька патернів щодо цивільних осіб: застосування адміністративного арешту з питань, не пов'язаних з інкримінованим злочином, який застосовується до арешту на період 1–2 місяці, фактичне тримання під вартою *incommunicado* без будь-яких законних підстав і визнання в обох випадках відсутності доступу до правового захисту. У випадку затримання військовослужбовців фактичне тримання під вартою не відображається в судових провадженнях, але триває від кількох місяців до одного року.

123 У більшості випадків засудження цивільних та військових передбачають серйозний психологічний тиск упродовж усього періоду утримання під вартою, різні форми фізичного насильства, коли й те, й інше використовується для примусу до самозвинувачення або вимагання зізнань. Сумнозвісні умови тримання під вартою, що принижують людську гідність, передбачають суттєві обмеження доступу до води, умов для сну, переповнення камер, відсутність гігієни, водопроводу, туалетів тощо.

Графік 2.4. Групи порушень права на справедливий судовий розгляд

ПОРУШЕННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

Патерни порушень

З огляду на конкретні гарантії справедливого судового розгляду, під час дослідження розглянуто ключові групи гарантій за ст. 6 ЄКПЛ та їхню взаємозалежність за результатами аналізу справ, відібраних для моніторингу¹²⁴. Ці відсоткові показники є репрезентативними для початкового набору із 600 справ, із загальною кількістю зафіксованих порушень для моніторингового набору:

- Група 1. Незалежний, неупереджений суд: 70% порушень гарантій (зафіксовано 330 випадків).
- Група 2. Публічні слухання: 80% порушень гарантій (зафіксовано 387 випадків).
- Група 3. Презумпція невинуватості: 59% порушень гарантій (зафіксовано 309 випадків).
- Група 4. Об'єктивна оцінка доказів: 62% порушень гарантій (зафіксовано 290 випадків).

¹²⁴ Див. детальніше нижче Графік 2.5 та файл "Розділ II_Fair_Trials.xlsx" (перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження), що сформовані за результатами дослідження 145 судових засідань у 22 справах та аналізу порушень стандартів справедливого правосуддя. Зазначені результати аналізу згідно з методологією дослідження фактично можна поширювати на весь початковий масив даних з приблизно 600 справ, встановлених під час дослідження.

- Група 5. Виключення доказів, отриманих під примусом: 49% порушень гарантій (зафіксовано 117 випадків).
- Група 6. Рівність сторін: 54% порушень гарантій (зафіксовано 271 випадків).
- Група 7. Право на захист: 41% порушень гарантій (зафіксовано 252 випадків).

На *Графіку 2.4.* нижче продемонстровані ці групи порушень.

Результати виявлених порушень детально представлені нижче.

Група 1. Незалежний, неупереджений суд – 330 порушень (70%). Високий відсоток порушень, пов'язаних з незалежністю та неупередженістю суддів, свідчить про значні системні проблеми в судовій системі. Ця група охоплює основні гарантії забезпечення справедливого судового розгляду, такі як неупередженість суддів та прокурорів, а також доброчесність судових процедур. Про це свідчить поширеність порушень:

- можливе політичне або зовнішнє втручання, що впливає на ухвалення судових рішень;
- структурні недоліки в забезпеченні неупередженого судового розгляду, такі як упередженість або конфлікт інтересів серед суддів;
- відсутність механізмів підзвітності для запобігання упередженості або несправедливому формуванню суддівського корпусу.

Наслідки. Скомпрометована незалежна судова влада підриває довіру громадськості до правової системи, створюючи враження, що суди служать інтересам зовнішніх суб'єктів (державній владі), а не правосуддю.

Група 2. Публічні слухання – 387 порушень (80%). Висока частота порушень у цій категорії свідчить про поширену процесуальну непрозорість та обмежений доступ громадськості до судових процесів. Конкретні проблеми, що були виявлені за результатами спостережень та аналізу:

- відмова в доступі до залів судових засідань для громадськості або ЗМІ;
- незабезпечення достатньої прозорості інформації у справі або рішень, їх не оприлюднення;
- відсутність повних текстів судових вироків у загальнодоступних матеріалах.

Наслідки. Відсутність прозорості, що підриває принцип підзвітності судової влади, створюючи умови, за яких судові помилки можуть відбуватися без громадського контролю.

Група 3. Презумпція невинуватості – 309 порушень (59%). Значна кількість порушень у цій групі свідчить про системні проблеми з дотриманням презумпції невинуватості, яка є наріжним каменем гарантій справедливого судового розгляду. Ключові питання, що були виявлені за результатами спостережень та аналізу:

- поведження з обвинуваченими як з винними до винесення вироку (наприклад, упереджені заяви прокурорів або суддів);
- тиск на обвинувачених для самообмови (наприклад, примус або навідні запитання під час судового розгляду).

Наслідки. Порушення презумпції невинуватості вказує на обвинувальну культуру в судовому процесі, коли тягар доведення може бути неналежним чином перекладений на обвинуваченого. Це підриває легітимність обвинувальних вироків.

Група 4. *Об'єктивна оцінка доказів – 290 порушень (62%).* Рівень порушень у цій групі свідчить про значні процесуальні недоліки, зокрема, у поведженні з доказами та їх оцінці. Ключові проблеми, що були виявлені за результатами спостережень та аналізу:

- суди не розглядають відповідні клопотання або виключають ключові докази в справі;
- проблеми з достовірністю показань свідків або експертів;
- відсутність всебічної та неупередженої оцінки наявних доказів.

Наслідки. Недоліки в процесах оцінки доказів призводять до несправедливих судових процесів і сприяють винесенню несправедливих рішень. Вони викликають занепокоєння щодо процесуальних гарантій, особливо в політично чутливих справах.

Група 5. *Виключення доказів, отриманих під примусом – 117 порушень (49%).* Приблизно в половині випадків були виявлені порушення, зокрема, у невиключенні доказів, отриманих під примусом:

- невиконання вимоги щодо виключення доказів, отриманих під тортурами або примусом;
- відмова судів у задоволенні клопотань про виключення доказів, отриманих під примусом.

Наслідки. Прийняття доказів, отриманих під примусом, є серйозним порушенням міжнародних стандартів прав людини, часто пов'язаним із системними проблемами, такими як жорстокість поліції, перевищення повноважень прокуратури або відсутність незалежного судового розгляду.

Група 6. *Рівність сторін – 271 порушення (54%).* До цієї групи належать, зокрема, порушення, пов'язані з принципом рівності сторін обвинувачення та захисту. Конкретні проблеми, що були виявлені за результатами спостережень та аналізу:

- нерозгляд клопотань або доказів, поданих стороною захисту;
- процесуальна упередженість на користь однієї сторони (часто позитивна упередженість до сторони обвинувачення);
- нерівність у часі або ресурсах, наданих стороні захисту порівняно зі стороною обвинувачення.

Наслідки. Порушення рівності сторін свідчить про структурний дисбаланс у судовій системі, коли обвинувачені можуть не мати достатніх засобів для ефективного оскарження висунутих проти них звинувачень, особливо в політично мотивованих або резонансних справах.

Група 7. *Право на захист – 252 порушення (41%).* У цій групі найнижчий відсоток порушень, проте їхня кількість все ще значна. Виявлені проблеми містять:

- перешкоджання команді захисту, окремим захисникам у підготовці або представленні своєї справи;
- обмежений час або ресурси, надані захиснику для захисту обвинуваченого;
- відмова в основних правах, таких як доступ до перекладачів або належних умов для роботи, спілкування з клієнтом тощо.

Наслідки. Порушення в цій групі висвітлюють бар'єри та перешкоди, з якими зіштовхуються обвинувачені під час отримання захисту, особливо у справах, що стосуються осіб, які не є носіями російської мови, вразливих груп населення або складних правових контекстів.

КОНКРЕТНІ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

Для того, щоб надати комплексний огляд дотримання права на справедливий судовий розгляд, моніторинг проводився на основі десятків індикаторів гарантій справедливого судового розгляду, згрупованих у 7 категорій. Отримані дані дають комплексне уявлення про порушення права на справедливий судовий розгляд за кількома правовими гарантіями. Кожна гарантія відображає відсоток порушень щодо її застосування, висвітлюючи системні проблеми та проблемні питання в судовому процесі. На графіку 2.5. нижче представлено частоту порушень процесуальних прав в абсолютних цифрах та у відсотковому вираженні в справах, відібраних для моніторингу та аналізу.

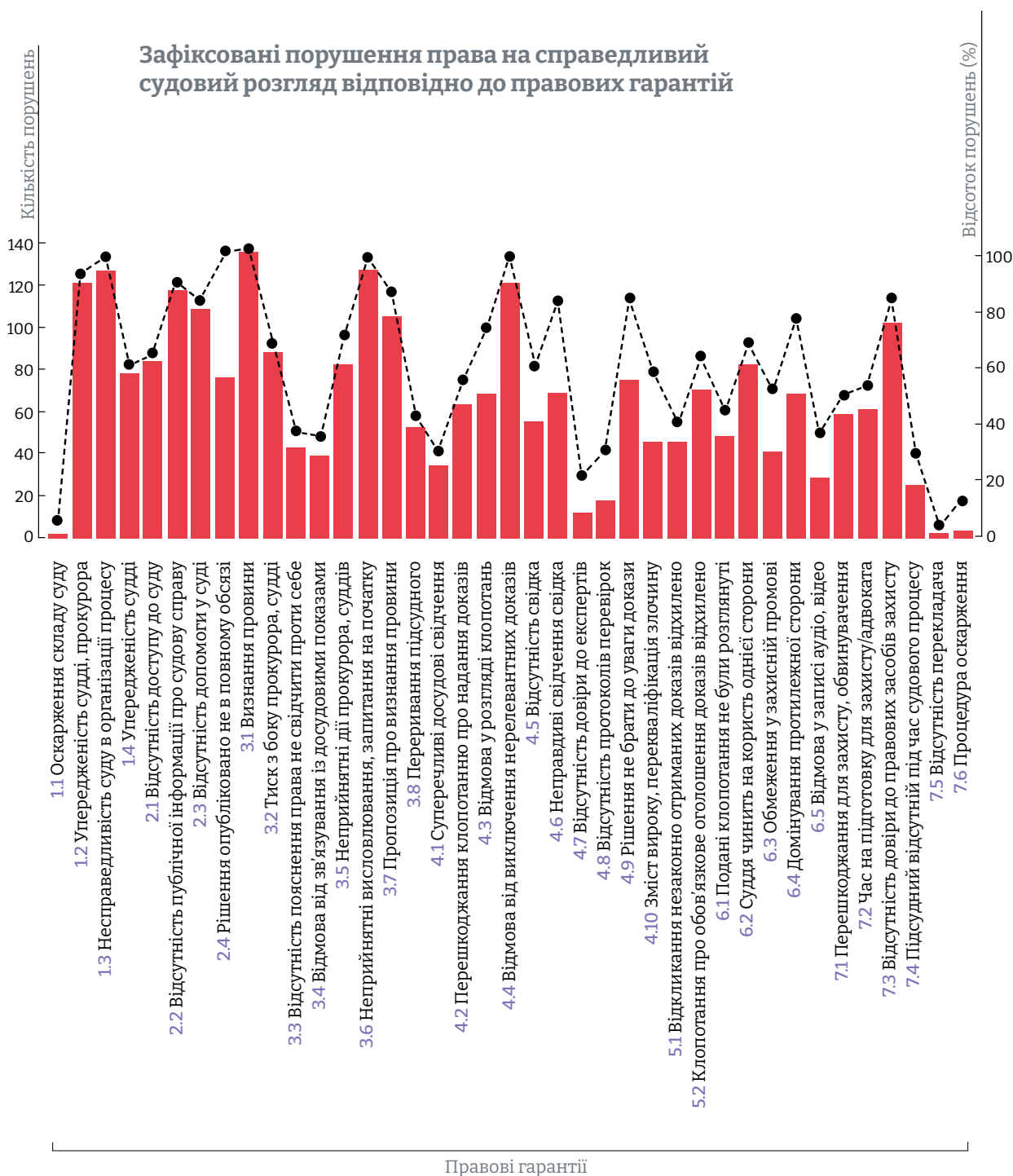
Незалежна та неупереджена судова влада (1.1, 1.2, 1.3, 1.4)

- *Оскарження складу суду.* Лише 2 порушення (3%) свідчать, що лиш зрідка оскаржується склад суду, що може вказувати на низький попит на такі оскарження або на системні бар'єри для їх ефективного подання.
- *Неупередженість судді/прокурора.* 122 порушення (91%) свідчать про значні збої в дотриманні неупередженості, що вказує на системну упередженість або втручання.
- *Справедливість суду в організації процесу.* 127 порушень (97%) свідчать про поширені проблеми зі структурною справедливістю судових проваджень. Мається на увазі нерівність сторін у розташуванні учасників судового процесу відносно суду (судді). Поширеним прикладом такої нерівності є розташування сторони захисту у менш вигідному положенні, порівняно зі стороною обвинувачення (прокурор), яка розміщена у залі судового засідання поряд із суддею.

- **Упередженість судді.** 79 порушень (59%) свідчать про те, що упередженість суддів є серйозною проблемою, яка підриває довіру до неупередженого правосуддя.

Наслідок. Структурна та процесуальна справедливість серйозно порушена, а судова система схильна до упередженості та відсутності неупередженості, що підриває право на справедливий судовий розгляд у такій категорії справ.

Графік 2.5. Конкретні порушення гарантій прав на справедливий судовий розгляд

До прикладу можна навести таку справу:

Статус	суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо ключових порушень
Справи військової та цивільної осіб (N6, N7)	Суд в РФ	30, 205	Під час більшості судових засідань прокурор та суддя діяли як одна команда, часто спілкуючись між собою, підтримуючи та захищаючи один одного. Прокурор і суддя сиділи близько один до одного й спілкувалися в дружній атмосфері. Заяви підсудного розглядалися як проста формальність, на яку майже не звертали уваги. Упродовж процесу суддя робив заохочувальні заяви та використовував негативну тональність під час звернення та коментуванні слів і заяв захисника. У кількох випадках підсудного було перебито та фактично перешкоджали в можливості повністю представити свою позицію. Тексти судових рішень містять політично заангажовані формулювання, що відображають упередженість та негативну позицію щодо підсудних, зокрема щодо їх українського громадянства.

Публічні слухання (2.1, 2.2, 2.3, 2.4)

- Доступ до суду. 84 порушення (62%) відображають обмежений доступ громадськості, можливо, через процедурні обмеження або обмеження, пов'язані з безпекою.
- Доступність інформації про справу для громадськості. 118 порушень (87%) свідчать про недостатню прозорість, що ще більше підриває довіру громадськості.
- Допомога в суді. 109 порушень (81%) вказують на перешкоди в наданні належної підтримки або представництва обвинуваченим.
- Публікація повного тексту рішення. 76 порушень (99%) свідчать про майже повсюдне недотримання практики оприлюднення повних текстів рішень.
- Наслідок. Відсутність відкритості та прозорості судових процесів перешкоджає підзвітності та громадському контролю, що ще більше порушує гарантії справедливого судового розгляду.

Було виявлено проблеми з проведенням справ у закритому режимі, що зокрема, ймовірно, мали місце з початку окупації та лише погіршилися з поширенням на ці території законодавства РФ. Системний характер мали практики обмеження доступу громадськості до інформації про судовий розгляд (інформацію про проведення засідань заздалегідь не публікували в 34% випадків у рамках моніторингу судових процесів). Значна частина рішень судів не публікувалася. Фіксувалися системні порушення внаслідок застосування адміністративних та логістичних перешкод для присутності публіки та журналістів на судових засіданнях. Поширеною була також практика відмови у веденні судом аудіозаписів судових засідань, а також відмови в здійсненні фото- та відеозйомок судових процесів публікою та журналістами (у шести справах, що спостерігалися, систематично відхиляли клопотання сторони захисту та/або публіки). Крім того, фіксувалися навіть випадки створення умов та атмосфери залякування спостерігачів у залі суду.

Наприклад, від початку повномасштабного вторгнення РФ в лютому 2022 року закритість судових процесів в окупованому Кримському півострові набула ще більш системного характеру та демонструє продовження та погіршення раніше зафіксованої дослідниками практики. А закриття та обмеження публічності судових процесів, зокрема у політично мотивованих справах та справах щодо наслідків міжнародного збройного конфлікту, фактично є частиною політики судового переслідування з боку окупаційної влади.

Як зазначає ініціатива «Кримський процес» у своєму дослідженні про стан відкритості кримського судочинства¹²⁵, більшість судових органів скористалися позиціями зі спільного наказу Управління судового департаменту Республіки Крим та Управління федеральної служби судових приставів у Республіці Крим, що було видано 25 лютого 2022 року про *«посилення заходів антитерористичної безпеки суду та у зв'язку з недопущенням протиправних дій у приміщенні суду, підвищення рівня безпеки суддів»*. Посилаючись на цей наказ, голови місцевих окупаційних судів визначили новий порядок відвідування приміщень суду, за яким у будівлю суду допускаються лише працівники та учасники процесів.

Через такі дії фактично будь-які незалежні спостерігачі за судовими процесами були позбавлені можливості відвідати засідання, пов'язані зі справами за ст. 208 КК РФ «Організація або участь у незаконному збройному формуванні», що проходили в так званих Київському районному суді міста Сімферополя, Раздольненському районному суді та Красноперекопському районному суді (щонайменше спостерігачі ініціативи здійснювали три спроби відвідати судові процеси). Так, у м. Красноперекопську навіть не вдалося встановити прізвища засудженого, оскільки суд приховав цю інформацію і доклав зусиль для розгляду справи без слухачів.

Окрім загальних обмежень, якими заборонено відвідування будинку суду, зафіксована поширена практика обмежень гласності судових процесів за постановою суду відповідно до п.1 ч. 2 ст. 241 КПК РФ, що допускає проведення судового процесу в закритому режимі «якщо розгляд кримінальної справи в суді може призвести до розголошення державної або іншої таємниці, що охороняється федеральним законом».

За час моніторингу зафіксовано розгляд щонайменше 23 справ, за якими суд, ймовірно, виніс окрему судову постанову про закритість судового процесу через можливу наявність у матеріалах справи відомостей, що відносяться до державної таємниці. Наявність у таких постановках конкретних, фактичних обставин, на підставі яких суд ухвалив рішення – не встановлено, оскільки доступ до матеріалів судових справ відсутній. Але звертає на себе увагу загальна, без виключень, практика «закриття» судових процесів у справах за ст. 275 КК РФ «Державна зрада» та за звинуваченнями за ст. 275.1 КК РФ «Співпраця на конфіденційній основі з іноземною державою, міжнародною або іноземною організацією», що нерідко використовуються проти українських цивільних затриманих на окупованих територіях.

125 Аналітика «Открытость крымского судопроизводства закрыта для неучастников процесса». Инициатива «Крымский процесс». URL: <https://crimean-process.org/otkrytost-krymskogo-sudoproizvodstva-zakryta-dlya-neuchastnikov-proczessa/>

Також слід зазначити, що за результатами спостережень із 23 «закритих» справ у 15 випадках спостерігачі не лише переконалися в неможливості потрапити на засідання, а й намагалися потрапити на проголошення вироку, що також виявилось неможливим. Фактично постанови про закритість судового процесу були поширені й на проголошення вироків.

Презумпція невинуватості (3.1, 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7, 3.8)

- *Визнання провини.* 137 порушень (99%) свідчать про майже повну нівеляцію презумпції невинуватості.
- *Тиск з боку прокурорів /суддів.* 89 порушень (65%) свідчать про системний примус у судовому процесі.
- *Пояснення права не свідчити проти себе.* 44 порушення (35%) свідчать про певний рівень дотримання законодавства, хоча проблеми залишаються.
- *Відмова від зв'язування із досудовими показаннями.* 39 порушень (33%) свідчать про часткове дотримання цього права.

Наслідок. Систематичні порушення, особливо щодо презумпції невинуватості, відображають судову культуру, схильну до презумпції винуватості, що часто призводить до примусу до зізнання або свідчень.

До прикладу, можна навести таку справу:

Статус	Суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо ключових порушень
Цивільна особа (N9)	Суд на ТОТ	119	Обвинувачена особа стала жертвою кампанії знищення репутації, організованої численними медіа та кампаніями в месенджерах. Під час затримання особу було знято на відео, що в подальшому було поширено, зображуючи її в обвинувальному контексті. Поширена інформація включала наклепницькі твердження, звинувачення в зраді, з використанням принизливих термінів. Спочатку особа була затримана й піддана адміністративному арешту. Пізніше, за тими самими фактами, проти неї були висунуті кримінальні обвинувачення, після чого правоохоронці здійснили на особу тиск задля отримання зізнання проти себе.

Докази та робота зі свідками (4.1 – 4.10)

- *Суперечливі досудові свідчення.* 35 порушень (28%) відображають певне дотримання процедур, але з помітними недоліками.
- *Перешкоджання клопотанню про надання доказів.* 64 порушення (53%) свідчать про часті процесуальні недоліки для обвинувачених.
- *Відмова у розгляді клопотань.* 69 порушень (72%) свідчать про поширене ігнорування судами клопотань відповідача.

- *Відмова від виключення нерелевантних доказів.* 122 порушення (97%) свідчать про суттєві процедурні прогалини.
- *Питання свідків та експертів.* Недовіра до свідків (69 порушень, 81%) та неявка свідків (56 порушень, 58%) свідчать про системні недоліки в роботі зі свідками.

Наслідок. Поводження з доказами є вкрай проблематичним, із систематичним ігноруванням процесуальної справедливості та належного управління доказами.

До прикладу, можна навести таку справу:

Статус	суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо ключових порушень
Військова особа (N11)	Суд на ТОТ	105, 356	Текст вироку містить близько 20% інформації, яка не є релевантною до справи. Значна частина тексту стосується політичних оцінок загальної ситуації, без індивідуалізації або прямого застосування фактів до конкретної справи. Прокуратура представила кілька експертних висновків та заслухала свідчення експертів з технічних військових питань. Однак захист не мав змоги допитати експертів або поставити їм питання від імені обвинуваченої особи, а також не міг представити власного експерта через відсутність відповідної установи та обмежений час для замовлення альтернативних експертних висновків. На досудовій стадії обвинувачена особа була формально представлена призначеним адвокатом, який фактично не оскаржив слідчі процесуальні дії, залишивши її без належної підтримки та навіть без відома щодо дій призначеного адвоката. Клопотання про оскарження досудових зізнань обвинуваченої особи було відхилене суддею. Вирок містить кілька недоліків у причинно-наслідковій структурі обвинувачення, зокрема стосовно фактів, що безпосередньо стосується обвинувачення і які мали б бути покладені в основу вироку.

Виключення доказів, отриманих під примусом (5.1, 5.2)

- *Невиконання вимоги щодо виключення незаконно отриманих доказів.* 46 порушень (38%) свідчать про часткову відповідність, але існують системні прогалини.
- *Відмова від визнання доказів, отриманих під примусом.* 71 порушення (62%) вказує на проблеми з дотриманням доказової доброчесності.

Наслідок. Докази, отримані під примусом, залишаються поширеним явищем, що підриває права обвинувачених і довіру до судового процесу.

До прикладу, можна навести таку справу:

Статус	суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо ключових порушень
Цивільна особа (N7)	суд в РФ	30, 205	Обвинувачена особа була засуджена виключно на підставі власних зізнань, зроблених на досудовій стадії. У перші дні після затримання поліцією обвинувачена особа зазнала тривалого психологічного тиску та фізичних побоїв. Свідчення та зізнання від особи були отримані під примусом, про що вона неодноразово заявляла в суді через подання кілька клопотань, всі з яких були відхилені. Крім того, захист подавав клопотання щодо несумісності свідчень обвинуваченої особи на досудовій та судовій стадії, однак суд відхилив це клопотання, підтримавши позицію слідчих органів.

Рівноправність сторін (6.1 – 6.5)

- *Невиконання розгляду клопотань.* 49 порушень (42%) свідчать про певний процедурний дисбаланс.
- *Надання переваги одній зі сторін суддею.* 83 порушення (66%) свідчать про упередженість суддів.
- *Обмеження у захисній промові.* 41 порушення (50%) свідчить про системні обмеження можливості підсудних повноцінно аргументувати свою позицію.
- *Домінування протилежної сторони.* 69 порушень (75%) свідчать про відсутність збалансованості судових проваджень.

Наслідок. Судовий процес надає перевагу одній стороні та обмежує можливості для відповідачів (підсудних) справедливо представляти свої позиції.

До прикладу, можна навести таку справу:

Статус	Суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо ключових порушень
Військова особа (N6)	суд в РФ	205.4	Обвинувачена особа подала клопотання про визнання своїх досудових зізнань та свідчень недійсними на тій підставі, що вони були отримані під примусом. Прокуратура заперечила проти клопотання, яке було відхилене судом, оскільки органи досудового розслідування надали показання, що підтверджують дотримання встановленої процедури. Захист неодноразово подавав клопотання про застосування до обвинуваченої особи примусу, включаючи тортури, зокрема фізичне насильство та психологічний тиск. Однак суд відхилив ці клопотання, визнавши твердження про тортури необґрунтованими, не провівши належного оцінювання наданих свідчень та доказів. Натомість суд спирався на показання слідчих, які здійснювали досудове розслідування.

Військова особа (N6)	суд в РФ	205.4	Додаткове клопотання, яким оскаржувалася належність цих показань на тій підставі, що вони були отримані на досудовій стадії без присутності обраного захисника, а підпис адвоката був лише формальністю, також було відхилене. Суд обґрунтував це тим, що підпис адвоката міститься у відповідних документах. Крім того, клопотання про перекваліфікацію обвинувачення через відсутність необхідних юридичних елементів було відхилене без детального розгляду виключно на підставі формальної позиції прокурора щодо збереження попередньої кваліфікації. Більше того, за клопотанням прокурора, суд ухвалив рішення про посилення обвинувачення проти підсудної особи.
----------------------	----------	-------	--

Право на захист (7.1-7.6)

- *Перешкоди для захисту.* 59 порушень (48%) свідчать про труднощі з побудовою належного захисту.
- *Недостатньо часу на підготовку.* 61 порушення (51%) свідчить про часті процедурні недоліки.
- *Відсутність довіри до правових засобів захисту.* 102 порушення (82%) свідчать про системні недоліки в забезпеченні доступу підсудних до належних умов тримання під вартою.
- *Проблеми із забезпеченням перекладачів.* 2 порушення (2%) відображають відносно невелику кількість мовних бар'єрів.

Наслідок. Обвинувачені зіштовхуються зі значними перешкодами в здійсненні свого права на захист, зокрема, через обмеженість ресурсів та неналежну підтримку.

До прикладу, можна навести таку справу:

Статус	Суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо ключових порушень
Цивільна особа (N10)	Суд на ТОТ	276	Відсутність критичних доказів, що підтверджують злочин: Обвинувачення ґрунтується на політичних мотивах, зокрема на переслідуванні колишніх правоохоронців та проукраїнських осіб на окупованій території. Вирок базується на звинуваченнях у зборі та передачі загальнодоступної інформації без доведення конкретних наслідків, що не дозволяє встановити необхідні складові злочину. Неправильна кваліфікація дій та ігнорування процесуальних гарантій: суд не обґрунтовує ключові елементи складу злочину за ст. 276 КК РФ, зокрема умисел, класифікацію переданої інформації та реальну шкоду державним інтересам. Рішення ігнорує основні процесуальні права, включаючи доступ до адвоката, принцип рівності сторін та гарантії проти тривалого утримання в ізоляції.

Цивільна особа (N10)	Суд на ТОТ	276	Ігнорування ключових аргументів захисту: суд не розглядає критичні доводи сторони захисту, що унеможливлює справедливий розгляд справи. Призначений адвокат не виконав своїх обов'язків належним чином, не оскаржив процесуальні порушення та не забезпечив ефективний захист. Ці порушення свідчать про суттєві обмеження права на захист, відсутність доступу до належного правового представництва та нехтування процесуальними гарантіями, що підриває справедливість судового процесу.
----------------------	------------	-----	---

АНАЛІЗ ТА КЛЮЧОВІ ВИСНОВКИ

Аналіз даних свідчать про системні проблеми з дотриманням гарантій справедливого судового розгляду, вказуючи на кілька критичних сфер, що викликають занепокоєння. Неупередженість суддів є суттєвим викликом у таких справах, а високий рівень порушень цього стандарту свідчить про системне втручання в правосуддя або схильність до упередженого ставлення самих суддів до такої категорії судових проваджень. Це підриває основоположний принцип неупередженого судочинства.

Крім того, широко поширеним є брак публічності та доступності судових процесів, а також закритість інформаційних ресурсів судів загалом та зокрема інформації про судові справи та рішення в справах, що досліджуються. Обмежений доступ громадськості до судових засідань та ненадання вичерпної інформації про справи суттєво знижують підзвітність судової системи. Ця відсутність відкритості підриває довіру громадськості та фактично унеможливлює будь-який незалежний моніторинг та спостереження за ходом судового розгляду.

Ще одним серйозним викликом є поводження з доказами та свідками. Численні порушення, пов'язані з управлінням доказами та довірою до свідків, викривають процесуальні недоліки, які ставлять під сумнів справедливість та надійність судових процесів і судових рішень, що ґрунтуються на таких доказах.

Нарешті, особливе занепокоєння викликає майже повне руйнування презумпції невинуватості. Дані свідчать про те, що судова культура значною мірою схиляється до обвинувального підходу, коли винуватість скоріше припускається, ніж доводиться. Це підриває фундаментальні права обвинувачених і принцип справедливого правосуддя.

Дані свідчать про системні проблеми в усіх ключових аспектах гарантій справедливого судового розгляду, причому порушення найбільш поширені в категоріях, які покладаються на інституційну незалежність та прозорість. Конкретні закономірності включають:

- **Структурні недоліки:** високий рівень порушень у таких категоріях, як неупередженість суддів та публічні слухання, свідчить про інституційні недоліки та можливе зовнішнє втручання в діяльність судів та конкретні судові процеси.

- **Процедурну непрозорість:** відсутність публічності в судових процесах сприяє суспільному сприйняттю несправедливості.
- **Відсутність загальної культури:** висока поширеність порушень презумпції невинуватості та рівності сторін, обмежені права на захист свідчать про обвинувальний ухил у судочинстві в цій категорії справ.

Нижче наведено кореляційну взаємозалежність між групами гарантій та відповідними наслідками. Кореляційна матриця дає уявлення про те, як порушення однієї категорії правових гарантій пов'язані з порушеннями інших категорій. Такий аналіз здійснюється за допомогою кореляції між даними по кожній групі гарантій.

Графік 2.6. Кореляції порушень прав на справедливий судовий розгляд

Незалежний, неупереджений суд (1.Independent, Impartial Court)

- **Сильна кореляція з рівністю сторін (0,68).** Це свідчить про те, що порушення, пов'язані з неупередженістю суддів, часто супроводжуються порушеннями в забезпеченні процесуального паритету між сторонами обвинувачення та захисту. Упередженість судової системи, ймовірно, закріплює нерівне ставлення до сторін, надаючи перевагу стороні обвинувачення.

- *Помірна кореляція з об'єктивною оцінкою доказів (0,59).* Це свідчить про те, що коли суди не можуть залишатися незалежними та неупередженими, вони також можуть неправильно оцінювати докази, наприклад, виключати відповідні докази або покладатися на упереджене їх тлумачення.
- *Помірна кореляція з правом на захист (0,56).* Це свідчить про те, що неупереджена судова система має вирішальне значення для того, щоб обвинувачені могли реалізувати своє право на захист, включаючи доступ до адвоката та належних засобів захисту.

Публічне слухання (2.Public Hearing)

- *Слабка кореляція з правом на захист (0,06).* Незначна кореляція свідчить про те, що публічність та доступ громадськості до судових засідань не мають значного впливу на здатність підсудних реалізовувати свої права.
- *Слабка або помірна кореляція з іншими групами (наприклад, 0,34 з презумпцією невинуватості).* Це підкреслює обмежений, але помітний зв'язок між публічністю та фундаментальними гарантіями, такими як презумпція невинуватості. Брак прозорості може опосередковано впливати на інші права на справедливий судовий розгляд, знижуючи рівень підзвітності.

Презумпція невинуватості (3.Presumed Innocent)

- *Помірна кореляція з правом на захист (0,49).* Це відображає взаємопов'язаний характер цих гарантій. Порушення презумпції невинуватості часто обмежує можливості обвинуваченого здійснювати ефективний захист, оскільки упереджене ставлення може обмежити обсяг юридичного представництва та процесуальних прав.
- *Слабка кореляція з публічними слуханнями (0,34).* Цей слабший зв'язок свідчить про те, що доступ громадськості до судових процесів має менший вплив на презумпцію невинуватості, на яку, можливо, більш безпосередньо впливає ставлення суддів та поведінка прокурорів.

Об'єктивна оцінка доказів (4.Objective Evaluation of Evidence)

- *Сильна кореляція з рівністю сторін (0,66).* Цей сильний взаємозв'язок підкреслює, що помилки в оцінці доказів часто є наслідком процесуальних дисбалансів або сприяють їм. Наприклад, виключення доказів захисту або надання переваги свідкам обвинувачення відображає системну нерівність.
- *Помірна кореляція з правом на захист (0,66).* Існує стійкий зв'язок між порушеннями, пов'язаними з доказовою базою, та здатністю обвинуваченого захищати себе. Недостатній доступ до доказів або упередженість оцінок перешкоджає ефективним стратегіям захисту.

Виключення доказів, отриманих під примусом (5.Exclude Coerced Evidence)

- *Помірна кореляція з правом на захист (0.63).* Це свідчить про те, що коли суди не виключають свідчення, отримані під примусом, обвинувачені стикаються зі значними перешкодами у відстоюванні своїх прав. Докази, отримані під примусом, можуть викривляти результати судового розгляду, обмежуючи можливості справедливого захисту.
- *Помірна кореляція з рівністю сторін (0.43).* Використання доказів, отриманих під примусом, відображає дисбаланс у процесуальних гарантіях, коли сторона обвинувачення отримує непропорційно більшу вигоду порівняно із стороною захисту.

Рівноправність сторін (6.Equality of Arms)

- *Сильна кореляція з правом на захист (0.77).* Така висока кореляція вказує на тісний зв'язок між процесуальною рівністю та можливістю підсудного реалізувати свої права. Процесуальні упередження підривають здатність обвинувачених ефективно представляти свою справу та захищатися.
- *Сильна кореляція з об'єктивною оцінкою доказів (0.66).* Це підкріплює думку про те, що неналежне поводження з доказами часто виникає через процесуальні дисбаланси або поглиблює їх.

Право на захист (7.Defend Oneself)

- *Сильна кореляція з рівністю сторін (0.77).* Здатність захищати себе значною мірою залежить від збалансованості процесуальних рамок. Нерівне ставлення, наприклад, надання переваг стороні обвинувачення в ресурсах або динаміці судового процесу, безпосередньо впливає на здатність підсудного реалізовувати свої права.
- *Помірна кореляція з об'єктивною оцінкою доказів (0.66).* Це відображає взаємозалежність гарантій справедливого судового розгляду. Неналежна оцінка доказів значно ускладнює можливість обвинуваченого оскаржити висунуті звинувачення.

Ключові висновки щодо дотримання стандартів справедливого судового розгляду:

- *Сильна взаємозалежність Гарантії,* пов'язані з процесуальною справедливістю (рівність сторін), неупередженістю судової влади та поводженням з доказами, демонструють тісний взаємозв'язок, що відображає системну вразливість судових процесів.
- *Публічність як ізольована гарантія.* Гарантії публічних слухань демонструють слабші кореляції з іншими категоріями, що вказує на те, що порушення публічності можуть безпосередньо не впливати на інші процесуальні права, але все одно підривають загальну підзвітність та довіру до судового процесу.

- *Право на захист як центральний показник.* Категорія «право на захист» корелює від помірного до сильного зв'язку майже з усіма іншими групами прав. Це підкреслює його центральну роль у забезпеченні гарантій справедливого судового розгляду та залежність від ширших системних гарантій.
- *Рівність сторін як основоположна гарантія* Сильні кореляції з більшістю інших груп свідчать про те, що процесуальний паритет сторін є фундаментальним для дотримання інших прав на справедливий судовий розгляд. Усунення системних дисбалансів може зменшити кількість порушень у різних категоріях.

Порушення, що спостерігаються в таких категоріях справ, відібраних для моніторингу та аналізу, часто виглядають як ланцюгова реакція. Одне порушене право, ймовірно, призводить до порушення одного чи кількох інших. Це свідчить про системні проблеми, що впливають на право на справедливий судовий розгляд, коли недотримання однієї гарантії може ускладнити і скомпрометувати декілька аспектів справедливого судового розгляду. Отже, невирішення системних проблем, таких як незалежність судової влади, публічність, практика поводження з доказами та право на захист, може мати значний тривалий негативний вплив на загальну справедливість у судових процесах щодо українських цивільних та військовополонених на ТОТ та в РФ у справах внаслідок російської агресії.

РОЗДІЛ III.

ПРОЯВИ УПЕРЕДЖЕНОСТІ ТА ДИСКРИМІНАЦІЇ В ПРАКТИЦІ ПІДКОНТРОЛЬНИХ РФ СУДІВ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛЬНИХ ТА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ

Мета цього розділу – дослідити можливі дискримінаційні та упереджені підходи судових органів, підконтрольних РФ, у кримінальних справах щодо українських цивільних та військовополонених. Для цього здійснено аналіз відповідних судових рішень (*Група 2*. 2022–2024 роки), а також рішень судів на території РФ (*Група 1*. РФ, 2013–2020 роки) щодо аналогічних кримінальних обвинувачень у справах **не** громадян України для систематичного порівняння цих двох практик.

Перший блок “Зниження якості практики судів, підконтрольних Росії” присвячений порівняльному аналізу якості судових рішень та відповідності їх юридичним вимогам. Цей метод передбачав систематичне зіставлення двох груп справ (а також показників США / ЄС) з метою оцінки рівня правових аргументів та дотримання процесуальних стандартів. Аналіз судових рішень у групах дозволяє виявити можливі зміни або погіршення якості судового обґрунтування, зокрема відхилення в послідовності, чіткості та пропорційності судових висновків.

Наступний блок “Ознаки упередженості та дискримінації” демонструє виявлення дискримінаційної, упередженої чи політично мотивованої термінології в мотивації судових рішень та аналіз дискримінаційних тенденцій у правових інтерпретаціях. Цей підхід передбачав дослідження судових рішень у Групах 1 та 2 задля виявлення змін у мові судового обґрунтування, що може свідчити про наявність політичних мотивів, дискримінаційних підходів або упередженого ставлення до відповідних груп обвинувачених. Окремо досліджувалось, як у судових рішеннях згадуються громадянство, національність чи ідентичність обвинувачених і чи не стає це підставою для більш суворих рішень або особливого підходу в кваліфікації правопорушень. Додатково було порівняно застосування закону в аналогічних справах обох груп, щоб визначити, чи застосовуються однакові правові норми вибірково залежно від громадянства чи ідентичності обвинуваченого, що могло б свідчити про системну дискримінацію в судовій практиці.

Останній блок “Дискримінація через розбіжність між прокурорськими обвинуваченнями та судовими вироками” містить кількісний аналіз запиту на покарання у вимогах прокурорів та подальшого призначення покарання судами. Цей метод передбачає статистичне дослідження даних щодо вимог обвинувачення та судового реагування в Групах 1 і 2 задля виявлення змін у судовій практиці щодо осіб різного громадянства чи національної належності. Аналіз охоплює оцінку суворості та частоти вимог обвинува-

чення та судового реагування за аналогічні злочини, що дозволяє встановити, чи є певні групи осіб, які зазнають непропорційно жорсткого переслідування або суворіших вироків. Порівняння між двома групами дозволяє виявити можливі зміни в практиці вимог обвинувачення та судового реагування, надаючи можливість оцінити наявність дискримінаційних тенденцій у процесі кримінального судочинства в різні періоди та щодо різних груп переслідуваних осіб.

НАБІР ДАНИХ ДЛЯ АНАЛІЗУ

Результати даного дослідження на основі зібраних даних, зокрема з різноманітних відкритих джерел, демонструють значні масштаби та інтенсивність судових переслідувань за кримінальними звинуваченнями, спрямованими проти українських цивільних осіб та військовослужбовців на території РФ та окупованих нею територіях.

Слід зазначити, що кількість конкретних звинувачень, таких як державна зрада за ст. 275¹²⁶ і шпигунство за ст. 276 КК РФ, помітно зросла приблизно на 60-100% упродовж 2022 і 2023 років. Ця тенденція особливо помітна в Південному федеральному окрузі РФ (приміром у містах Ростов-на-Дону, Белгород, Краснодар)¹²⁷, що перетворився на осередок переслідування громадян України. Регіон демонструє не лише непропорційне зростання кількості порушених кримінальних справ, а й кількості обвинувальних вироків, винесених його судами.

Аналіз відповідних джерел, зокрема відібраних 17 судових рішень у деяких справах з початкової бази даних (з приблизно 600 справ)¹²⁸, дає змогу виокремити певну типологію звинувачень у кримінальних переслідуваннях з боку влади РФ, що можна класифікувати в окремі категорії кримінальних справ за Кримінальним кодексом РФ:

- **Категорія А:** Терористичні злочини (ст. 205 – 205.4 КК РФ);
- **Категорія В:** Злочини проти життя та здоров'я (ст. 105, 119 КК РФ);
- **Категорія С:** Зброя, боеприпаси, вибухові речовини та ін. (ст. 222.1, 214, 329 КК РФ);
- **Категорія D:** Злочини проти держави (ст. 275, 276 КК РФ);
- **Категорія E:** Незаконні збройні формування (ст. 208 КК РФ).

Експертна група також рандомно збрала з відкритих офіційних джерел влади РФ ще 26 рішень судів у кримінальних справах за 2013–2020 роки за аналогічними вказаними

126 2023 год стал рекордным по числу осужденных «изменников Родины». Их количество выросло почти в 10 раз за десять лет". Первый отдел. URL: <https://dept.one/story/rekord-gosizmena/>;

В 2023 году было вынесено в три раза больше приговоров за «госизмену», чем в 2022. Дальше будет ещё хуже.

Первый отдел. URL: <https://dept.one/story/gosizmena-2023/>;

“Научились работать в больших объемах”. Как в 2023 году ФСБ установила рекорд по делам о госизмене и шпионаже и чего ждать в 2024-м. Настоящее Время. URL: <https://www.currenttime.tv/a/rekord-po-delam-o-gosizmene-i-shpionazhe/32762549.html>;

“Система не сдавала назад”. Как в 2023 году ФСБ установила рекорд по делам о госизмене и шпионаже. Сибирь, Реалии URL:

<https://www.sibreal.org/a/kak-v-2023-godu-fsb-ustanovila-rekord-po-delam-o-gosizmene-i-shpionazhe/32753617.html>

127 Правовая статистика: веб-портал. URL http://crimestat.ru/offenses_map

128 Див. детальніше файл “Розділ III_Discrimination.xlsx” (перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження).

вище кваліфікаціями в КК РФ, проте саме у справах щодо громадян РФ, які не пов'язані з переслідуванням українських цивільних та військовополонених.

Крім того, з публічних джерел так само рандомно було відібрано ще п'ять вироків за схожими у кваліфікаціях злочинами, що вказані в категоріях вище, але в справах, які розглядались судами країн ЄС та США¹²⁹.

У юридичному контексті переслідування українців досліджувалося та зафіксовано через прокурорські обвинувальні акти та судові рішення, винесені на окупованих територіях. Критична оцінка якості, неупередженості та відповідності цих рішень стандартам може бути здійснена на основі набору визначених критеріїв¹³⁰:

- докази в справі є надійними та справедливо інтерпретованими (на основі 3-х підкритеріїв)¹³¹;
- принцип презумпції невинуватості дотриманий (на основі 3-х підкритеріїв)¹³²;
- призначені покарання є справедливими та пропорційними (на основі 3-х підкритеріїв)¹³³;
- політичний вплив на судовий процес мінімізовано (на основі 2-х підкритеріїв)¹³⁴;
- уникнуто дискримінації з боку судової влади (на основі 2-х підкритеріїв)¹³⁵.

Тож у даному розділі наведені результати аналізу та порівняння розбіжностей у таких групах справ відповідно до вибірки:

Група 1.

(РФ, 2013–2020 роки): пул справ зі значним обсягом вибірки (10–15 випадків на категорію), загалом близько 60 вироків у різних судах РФ¹³⁶.

Група 2.

(2022–2024 роки): менший розмір вибірки (2–4 випадки на категорію) через існуючі обмеження методології дослідження, загалом близько 17 вироків у судах РФ та на окупованих нею територіях.

129 U.S. Law, Case Law, Codes, Statutes & Regulations. URL: <https://law.justia.com>

Повний перелік використаних кейсів у рамках судової системи США та ЄС (файл "US-EU_cases") перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження.

130 Див. Додаток 3, що деталізує використані експертною групою підходи та критерії аналізу судових рішень. Серед іншого вони сформовані на підходах напрацьованих у практиці ЄСПЛ, зокрема були взяті до уваги такі рішення Суду, як "Ван де Хурк проти Нідерландів" №16034/90, "Такска проти Бельгії" №926/05, "Гарсія Руїз проти Іспанії" №18390/91, "Болдя (Boldea) проти Румунії" №19997/02, "Папон проти Франції" №54210/00, "Скоппола проти Італії №2" №10249/03 та ін.

131 Критерій доказів розкладається на: наявність об'єктивних (підкритерій 1) та суб'єктивних (підкритерій 2) елементів злочину, а також юридично значущих фактів і інформації (підкритерій 7).

132 Критерій презумпції розкладається на: наявність у судовому рішенні юридично нерелевантної інформації (підкритерій 7), оцінку судом поглядів обвинуваченого (підкритерій 6) та дотримання права на справедливий суд (підкритерій 11).

133 Критерій покарання розкладається на: запитуване прокурором покарання (підкритерій 3), суворість покарання, призначеного судом (підкритерій 4), недоліки у правовому аналізі: об'єктивна сторона злочину (actus reus), суб'єктивна сторона злочину (mens rea) та причинний зв'язок (підкритерій 8).

134 Критерій політичного впливу розкладається на: наявність політичних висловлювань у судовому рішенні (підкритерій 5), політичний характер кримінального переслідування (підкритерій 12).

135 Критерій дискримінації розкладається на: дискримінаційні підстави в рішенні (підкритерій 9), зафіксовані формулювання в обвинувальному акті прокурора (підкритерій 10).

136 Випадки були відібрані випадковим чином, щоб репрезентувати достовірну вибірку. Правові джерела для судової практики у 2013–2020 роках. URL: <https://www.zakonrf.info/uk/>, <https://sud-praktika.cloud/codex/4.html>, https://dogovor-urist.ru/судебная_практика/

Група 3.

(показники ЄС / США): окремі провідні випадки як зразки, загалом 5 вироків судів США та деяких країн ЄС за період 1970–2020 роки.

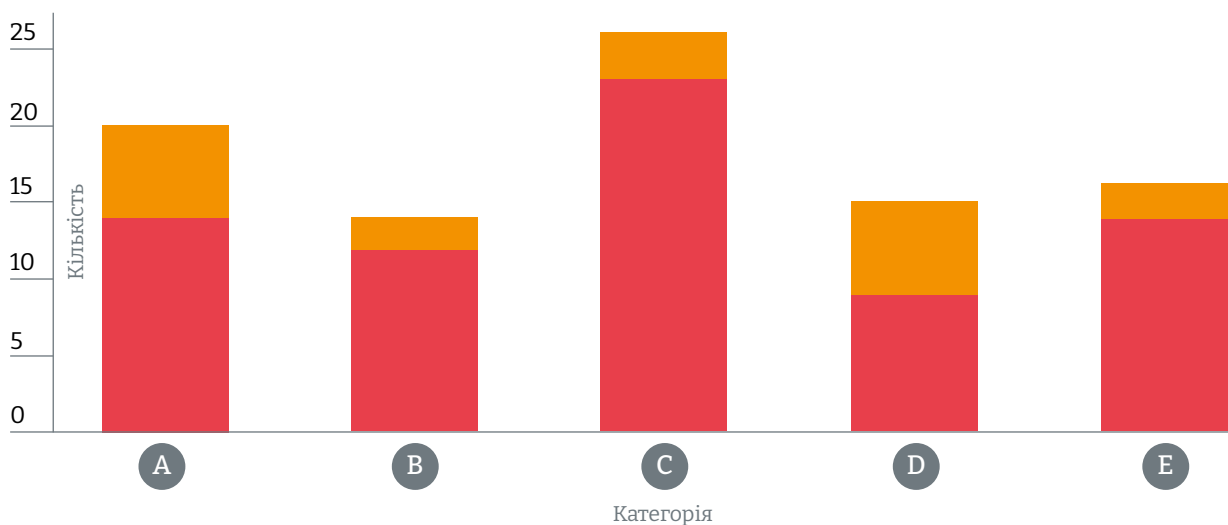
На аналізі та порівнянні цих двох груп (1 та 2) рішень було досліджено відмінності в підходах переслідування за аналогічні злочини осіб, пов'язаних та не пов'язаних з Україною й наслідками російської агресії.

Зважений порівняльний аналіз справ у цих трьох групах дає низку ключових висновків щодо функціонування судової системи, зокрема: деградацію судів під контролем Росії, наявність упередженості та дискримінації в судових рішеннях, а також диспропорцію в призначенні покарань. Сукупно ці аспекти слугують переконливим підтвердженням системної політики судового переслідування українців (цивільних та військовополонених) у досліджуваній період 2022–2024 років.

База даних для цього порівняльного аналізу є репрезентативною та охоплює різні типи справ і категорії злочинів для Групи 1 і Групи 2.

Графік 3.1. Представлення аналізу початкового набору даних

Розподіл категорій між двома групами: Група 1 (РФ, 2013–2020 роки) і Група 2 (2022–2024 роки)

Група 1 (2013–2020)

Група 2 (2022–2024)

Статті у категорії:

Категорія А: Терористичні злочини (статті: 205, 205.1, 205.2, 205.3, 205.4)

Категорія В: Злочини проти життя та здоров'я (статті: 105, 119)

Категорія С: Зброя, боєприпаси, вибухові речовини та ін. (Статті: 222.1, 214, 329)

Категорія D: Злочини проти держави (статті: 276, 275)

Категорія E: Незаконні збройні формування (Статті: 208)

ЗНИЖЕННЯ ЯКОСТІ ПРАКТИКИ СУДІВ, ПІДКОНТРОЛЬНИХ РОСІЇ

Результати аналізу підкреслюють значні відхилення в судовій практиці підконтрольних Росії судів (*Група 2*) у період після початку повномасштабного вторгнення з 2022 року, що характеризуються системною політизацією, упередженістю та недотриманням міжнародних стандартів, зокрема закріплених у ст. 6 ЄКПЛ. Судова практика РФ за попередній період 2013–2020 років (*Група 1*) демонструє проміжні результати, що свідчать про часткове дотримання правових стандартів, але залишають простір для вдосконалення. Показники ЄС та США (*Група 3, ЄС / США*) послідовно представляють собою високий показник справедливої та неупередженої судової практики. Порівняння Групи 2 (2022–2024 роки) з Групою 1 (2013–2020 роки) виявляє різку зміну в напрямі політичного придушення на окупованих територіях. Група 2 демонструє значне відхилення від порівняно поміркованих проблем Групи 1 і перебуває в різкому контрасті з Групою 3, де правова цілісність та дотримання належного процесу підтримуються на високому рівні. Відсутність правової визначеності та зростання політично мотивованих судових процесів у Групі 2 свідчать про деградацію судової системи, зокрема на ТОТ.

Ці висновки вимагають створення надійних механізмів моніторингу та проведення судових реформ, особливо в періоди збройних конфліктів, для забезпечення дотримання міжнародних правових стандартів та неупередженого здійснення правосуддя.

Графік 3.2 побудовано на основі систематизованих даних аналізу судових рішень, зібраних за визначеними критеріями¹³⁷. Тлумачення графіка наведено нижче.

Приклади аналізу категорій справ згідно з графічними даними

Категорія А: Терористичні злочини

Під час аналізу справ, пов'язаних з тероризмом, спостерігається значна трансформація судового процесу в порівнянні Групи 2 (2022–2024 роки) з Групою 1 (РФ, 2013–2020 роки) та контрастує ці зміни з Групою 3 (ЄС / США). Це порівняння виявляє тривожний зсув у бік посилення політичного впливу та деградації судової системи, зокрема на окупованих територіях.

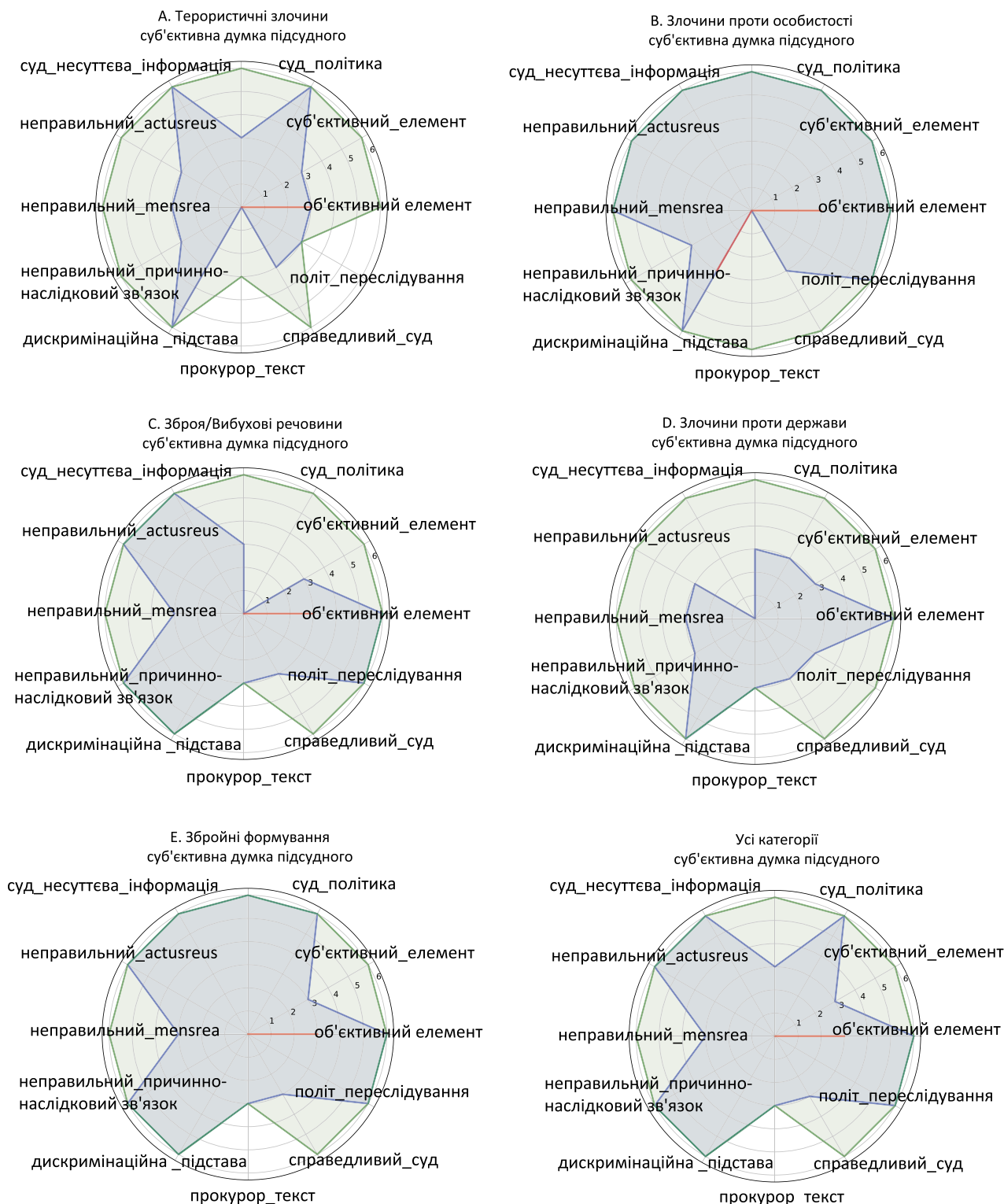
Об'єктивні та суб'єктивні елементи

У Групі 2 (2022–2024 роки) відсутні дані або вони недоступні, що свідчать про різкий зсув у способі обробки справ, пов'язаних з тероризмом на ТОТ. Ймовірно, що справи або не документуються, або приховуються та є повністю закритими з метою уникнення публічного контролю. Цей різкий контраст показує, що в Групі 2 судовий процес значно погіршився, ймовірно, через політичні міркування або спроби приховати значні процесуальні порушення. У порівнянні з Групою 3 (ЄС / США), яка демонструє високий рівень відповідності з оцінкою 6.0 за обома елементами, що відображає повне дотримання юридичних визначень та високий правовий стандарт у західних юрисдикціях, ситуація в Групі 2 значно погіршилася порівняно з Групою 1, переходячи від часткового дотримання належних стандартів до їх фактичної відсутності.

¹³⁷ Див. детальніше Додаток 3, що описує використані експертною групою підходи та критерії аналізу судових рішень.

Графік 3.2. Радарні діаграми для ключових аспектів

Правова деградація Групи 2 (Окупація: 2022–2024) Судова практика порівняно з Групою 1 (РФ: 2013–2020) та еталонною Групою 3 (ЄС / США)

Політика суду та упередженість щодо обвинувачених

У Групі 2 (2022–2024 роки) відсутність даних вказує на те, що рівень політичного втручання, ймовірно, зріс до такої міри, що він більше не просто впливає на судовий процес, а повністю домінує над ним. Відсутність прозорості та зникнення судових записів з публічного простору можуть свідчити про те, що судові процеси в Групі 2, ймовірно, є політично вмотивованими або навіть не відбуваються, що є значним відступом від ситуації в Групі 1. Судові процедури, ймовірно, змістилися від помірної упередженості в Групі 1 до відверто політичних судових процесів у Групі 2. У порівнянні з Групою 3 (ЄС/США), де показник політики суду становить 6.0, що свідчить про високий рівень політичної нейтральності, а упередженість щодо обвинувачених складає 0.0, що означає відсутність системної упередженості, ситуація в Групі 2 ще більше підкреслює погіршення, де політичне втручання, ймовірно, набуло значно більшого масштабу, порівняно з Групою 1.

Невідповідна інформація та порушення юридичного обґрунтування

У Групі 1 (2013–2020 роки) суди загалом надавали юридичні аргументи з мінімальною кількістю невідповідної інформації, хоча були помірні недоліки в логіці юридичних рішень, що вказують на оцінки 3.0 для порушеного *actus reus*, *mens rea* та причинно-на-слідкового зв'язку. Ці недоліки свідчать про наявність прогалин у правовому обґрунтуванні, хоча й помірні. У Групі 2 (2022–2024 роки) відсутність даних вказує на значну деградацію показника, ймовірно, через політичний вплив на судову систему. Невідомо, чи ці недоліки погіршилися, але ймовірно, що юридичне обґрунтування мало значні прогалини або стало повністю політизованим. Це вказує на те, що в Групі 2 рішення, ймовірно, не мають належних юридичних підстав і ґрунтуються на політичних мотивах. У порівнянні з Групою 3 (ЄС / США), де всі аспекти оцінюються на рівні 6.0, що вказує на сильні та обґрунтовані юридичні аргументи з мінімальними недоліками, деградація від Групи 1 до Групи 2 очевидна: те, що починалося як помірковані недоліки в Групі 1, ймовірно, ескалувало в Групі 2, де юридичне обґрунтування мало вже значні недоліки або зовсім відсутнє, замінене політичними наративами.

Категорія В: Злочини проти життя та здоров'я

Аналіз злочинів у Групі 2 (2022–2024 роки) порівняно з Групою 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групою 3 (ЄС / США) вказує на значне погіршення ситуації в судовому процесі. У Групі 2 відсутність прозорості, посилення політичного впливу та порушення стандартів справедливого правосуддя призводять до серйозного занепаду правової системи, де судові процеси стали політизованими і несправедливими.

Об'єктивні та суб'єктивні елементи

У Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групі 3 (ЄС / США) оцінка об'єктивного та суб'єктивного елементів становить 6.0, що свідчить про високий рівень дотримання юридичних стандартів. Вони показують, що обидва елементи були повністю виконані, без значних порушень чи відхилень. У Групі 2 (2022–2024) у відсутності суб'єктивного елементу спостерігається певний рівень наявності в об'єктивному елементі, що може свідчити про збереження формальності та контролю на всіх етапах судового процесу.

Політика суду та упередженість щодо обвинувачених

У Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групі 3 (ЄС / США) оцінки щодо політичного впливу на судовий процес й упередженості щодо обвинувачених становлять 6.0, що свідчить про низький рівень політичного впливу та відсутність системної упередженості. Це означає, що суди діяли більш незалежно, забезпечуючи справедливі процеси. У Групі 2 (2022–2024 роки) можна побачити значне посилення політичного впливу (складає 0.0), що призводить до посилення судової упередженості та фактичної відсутності справедливості.

Невідповідна інформація та порушення юридичного обґрунтування

У Групі 1 та Групі 3 обидві категорії — невідповідна інформація та помилки у правовому обґрунтуванні — оцінюються на рівні 6.0, що вказує на чіткість і відповідність правових аргументів без істотних помилок. У Групі 2 відсутність даних щодо невідповідної інформації та помилок може свідчити про повну відсутність прозорості в судових процесах, де можливо таке обґрунтування або зовсім відсутнє, або замінене політичними цілями.

Категорія D: Злочини проти держави

Аналіз злочинів проти держави в Групі 2 (2022–2024 роки) порівняно з Групою 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групою 3 (ЄС / США) демонструє суттєві зміни в правовому процесі, зокрема щодо рівня політичного впливу, справедливості судового розгляду та якості юридичних аргументів.

Об'єктивні та суб'єктивні елементи

У Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки), об'єктивний елемент оцінюється на рівні 6.0, що свідчить про високий рівень дотримання юридичних стандартів. Однак оцінка суб'єктивного елемента становить 3.0, що свідчить про певні проблеми з урахуванням суб'єктивних аспектів під час розгляду справ. Водночас у Групі 2 (2022–2024 роки) оцінка суб'єктивного елемента погіршилась до 0.0, що може вказувати на зростаючий політичний вплив на судові процеси, а відповідно зниження стандартів правосуддя. У порівнянні з Групою 3 (ЄС / США), де об'єктивний і суб'єктивний елементи оцінюються на рівні 6.0, ситуація в Групі 2 виглядає значно гірше, що може вказувати на значну деградацію судової системи.

Політика суду та упередженість щодо обвинувачених

У Групі 1 рівень політичного впливу становить 3.0, що вказує на певний політичний вплив на судові процеси, але він ще не домінує. Однак у Групі 2, відсутність даних або їх непрозорість вказує на повне домінування політики в судовому процесі, що свідчить про значне погіршення ситуації. У порівнянні з Групою 3 з оцінкою показника на рівні 6.0, що свідчить про політичну нейтральність, у Групі 2 політичний вплив значно посилюється, що є індикатором серйозних порушень у дотриманні судової незалежності.

Невідповідна інформація та порушення юридичного обґрунтування

У Групі 1 суди зазвичай подавали аргументи, які не містили надмірної невідповідної інформації, однак існували помірні недоліки в юридичних аргументах (оцінка 3.0 для всіх). У Групі 2 відсутність даних може вказувати на повний відхід від стандартів юридич-

ної аргументації, де правова база могла бути повністю відсутньою або замінена політичними міркуваннями. Це контрастує з Групою 3, де оцінки в усіх категоріях досягають 6.0, що свідчить про високу якість правових аргументів.

Категорії С, Е: Зброя, боєприпаси, вибухові речовини; незаконне збройне формування

У решті категорій спостерігається схожа картина. Група 2 (2022–2024 роки) постійно демонструє низькі показники за всіма аспектами, що може свідчити про значний політичний вплив, включення нерелевантної інформації та недотримання стандартів справедливого судового розгляду. Група 1 (РФ, 2013–2020 роки) демонструє часткову відповідність. Група 3 (ЄС / США) залишається з високим показником відповідності та неупередженості з низькою медіаною в більшості категорій.

Результати порівняльного аналізу вироків груп за категоріями злочинів

Порівняльний аналіз між категоріями підкреслює систематичне зниження судових стандартів і дотримання правових принципів у період після початку повномасштабного вторгнення в 2022 році, представлений Групою 2 (2022–2024 роки). Це зниження послідовно простежується в усіх категоріях – від злочинів, пов'язаних з тероризмом, до злочинів проти держави та діяльності незаконних збройних формувань.

Найбільш тривожною тенденцією є значна політизація судових процесів у Групі 2 (2022–2024 роки), що проявляється у наявності політичних заяв у вироків та вираженій упередженості щодо обвинувачених. Ці проблеми повністю відсутні в Групі 3 (ЄС / США) і лише частково спостерігаються в Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки).

Критично важливою відмінністю між категоріями є ступінь присутності дискримінаційних підстав та юридично нерелевантної інформації в судових рішеннях Групи 2 (2022–2024 роки). У справах про злочини, пов'язані з тероризмом і злочини проти особи, переважають дискримінаційні підстави та нерелевантний зміст, що свідчить про системну упередженість і процесуальні порушення. Ця закономірність дещо менш виражена, але все ще помітна у справах, пов'язаних зі злочинами проти держави та озброєних груп, що свідчить про поширеність проблеми, а не про окремі недоліки. Наявність цих елементів фундаментально підриває нейтральність та об'єктивність судових процесів, зокрема у справах Групи 2 (2022–2024 роки).

Крім того, послідовне дотримання Групою 3 (ЄС / США) стандартів справедливого правосуддя в усіх категоріях посилює демонстрацію значного розриву в якості судової практики між проаналізованими групами вироків. Група 1 (РФ, 2013–2020 роки), демонструючи часткове дотримання показників, все ж вказує на системні упередження в судах РФ, що передували періоду повномасштабної війни. Однак повна відсутність дотримання принципів суб'єктивності, неупередженості та справедливого судового розгляду в Групі 2 (2022–2024 роки) в усіх категоріях свідчить про суттєвий негативний вплив наслідків триваючого міжнародного збройного конфлікту на підконтрольну РФ судову систему, зокрема й на окупованих нею територіях.

ОЗНАКИ УПЕРЕДЖЕНОСТІ ТА ДИСКРИМІНАЦІЇ

Підстави для дискримінації

Аналіз підстав для дискримінації виявляє різкі контрасти між показниками аналізу вироків з Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групи 2 (2022–2024 роки). У Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) дискримінація в більшості випадків була практично відсутня, а її частка сягала 91,7%. Часткове або повне документування підстав для дискримінації було рідкісним явищем, а повністю задокументовані випадки становили менше 1,2%. Однак показники Групи 2 (2022–2024 роки) свідчать про значні зрушення: у 90,9 % випадків підстави для дискримінації були документально підтверджені, що свідчить про потенційний системний акцент на виявленні та фіксації дискримінаційних елементів у судових рішеннях. Порівняльні дані з Групи 3 (ЄС / США) не містять порівняльних прикладів, що підкреслює унікальність цієї тенденції в межах аналізованої юрисдикції.

Статистичні тести підкреслюють глибокі зміни: критерій χ^2 і точний критерій Фішера дають p -значення, значно нижчі за звичайні порогові значення, що підтверджує статистично значуще збільшення кількості задокументованих підстав для дискримінації протягом воєнного періоду.¹³⁸

Упереджене ставлення суддів до обвинувачених

Рівень упередженого ставлення до обвинувачених помітно відрізнявся між групами. Група 1 (РФ, 2013–2020 роки) демонструє помірне упередження спостерігалось приблизно в 51,2% випадків, тоді як випадки відсутності упередження становили 45,2%. Високий рівень упередженості був рідкісним і спостерігався лише в 3,6% випадків. І навпаки, в Групі 2 (2022–2024 роки) ситуація різко змінилася: у 100% випадків спостерігалась висока ступінь упередженості, особливо в таких політично чутливих категоріях, як “Терористичні злочини” та “Злочини проти держави”. Такий різкий контраст свідчить про значний відхід від неупередженої судової практики в Групі 2. Порівняльні дані з Групою 3 (ЄС / США) не виявили жодної подібної справи для порівняння.

Статистичні тести підтвердили значущість цих зрушень: p -значення знову продемонстрували статистично значуще збільшення кількості упереджених суджень у Групі 2 (2022–2024 роки)^{139, 140}.

Політичний вплив на судові рішення

Політичний вплив, що вимірюється наявністю політичних заяв у вироках, був загально низьким у Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки). Приблизно в 54,8% випадків політичні за-

138 Див. Графік 3.3: Розподіл за дискримінаційною ознакою (згідно з даними файлу “Розділ III_Discrimination.xlsx”: “14_discrim_ground”): Група 1 (РФ, 2013–2020): відсутня – 0.92; частково присутня – 0.07; повністю присутня – 0.01; Група 2 (2022–2024): повністю присутня – 0.91; частково присутня – 0.09.

139 Розподіл для судової упередженості щодо позиції обвинуваченого (згідно з даними файлу “Розділ III_Discrimination.xlsx”: “11_bias_defendant_opinion”): Група 1 (РФ, 2013–2020 роки): помірна упередженість 0,51, відсутність упередженості 0,45; висока упередженість 0,035; Група 2 (2022–2024 роки): висока упередженість 1,0.

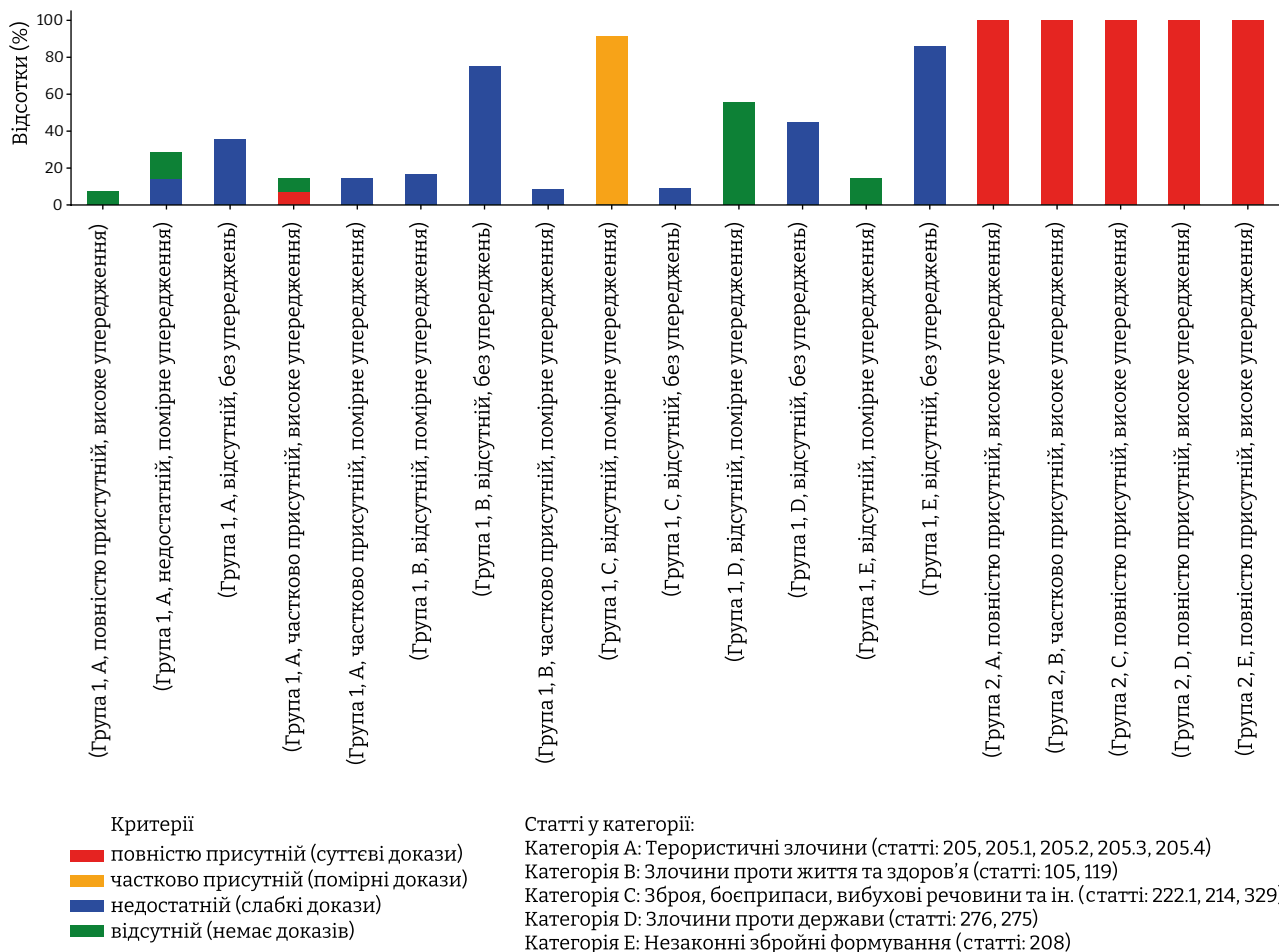
140 Відповідно до графіка 3.3: Таблиця непередбачених обставин для судової упередженості щодо позиції обвинуваченого (згідно з даними файлу “Розділ III_Discrimination.xlsx”: “11_bias_defendant_opinion”): висока упередженість – помірна упередженість – відсутня упередженість для Групи 1 (РФ, 2013–2020) становить: 3|43|38, а для Групи 2 (2022–2024) становить: 22|0|0.

яви були відсутні, а повністю присутні політичні заяви спостерігалися лише в 1,2% випадків. Однак у Групі 2 (2022–2024 роки) цей показник кардинально змінився: 100% вироків містили політичні заяви в повному обсязі. Це свідчить про відверте узгодження судової практики з політичними наративами та пріоритетами влади РФ в умовах окупації.

Такі категорії, як “Терористичні злочини” та “Злочини проти держави”, продемонстрували найвищий рівень політичного впливу в Групі 2 (2022–2024 роки) зі значним збільшенням показника повної присутності порівняно з Група 1 (РФ, 2013–2020 роки). Статистичні тести знову підтвердили значущість цієї тенденції, що свідчить про свідому зміну політики РФ після початку повномасштабного вторгнення або реакцію судової системи на потреби влади в умовах воєнного часу^{141, 142}.

Графік 3.3: Наявність дискримінації¹⁴³

Наявність дискримінації, упередженості та політизації: Група 1 (2013–2020) порівняно з Групою 2 (2022–2024)

141 Відповідно до Графіка 3.3: Розподіл для судового політичного змісту (згідно з даними файлу “Розділ III_Discrimination.xlsx”: 10_court_politics): Група 1. (РФ 2013–2020): відсутній 0.5457619; відсутній 0.3019524; частково присутній 0.130952; повністю присутній 0.011905; Група 2. (2022–2024): повністю присутній 1.0.

142 Відповідно до Графіка 3.3: Таблиця непередбачених обставин для судового політичного змісту (згідно з Discrimination.xlsx: 10_court_politics): повністю присутня – відсутня – не присутня – частково присутня, для Групи 1 (РФ, 2013–2020) становить: 1|26|46|11, а для Групи 2 (2022–2024): 22|0|0|0.

143 Графік 3.3 побудовано на основі систематизованих даних аналізу судових рішень, зібраних за визначеними критеріями.

Детальні коментарі до **графіка 3.3**

Підстави для дискримінації

Порівняння Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групи 2 (2022–2024) демонструє помітний зсув у фіксації підстав для дискримінації. Такі категорії, як «Терористичні злочини» та «Злочини проти держави», демонструють збільшення кількості згадок про дискримінацію у Групі 2 (2022–2024 роки). Ця закономірність свідчить про потенційну зміну політики або судового акценту на цих факторах в умовах повномасштабного вторгнення РФ проти України.

Упередженість висновків щодо обвинувачених

У Групі 2 (2022–2024 роки) спостерігається значне зростання упередженого ставлення до підсудних, особливо в політично чутливих категоріях. Частка рішень, що не містять упередженості, значно зменшується, що свідчить про більш жорстку судову позицію під впливом ширшої політики воєнного часу.

До прикладу:

Статус	Суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо дискримінації та упередженості
Цивільна особа (M1)	Суд в РФ	205.4	Судове рішення ґрунтується на глибокій упередженості та неточному ототожненні обвинуваченого з українською ідентичністю, що відображає відмову визнати українську національну належність, а не встановлює докази індивідуально винних дій, що відповідають юридичним вимогам кримінальної відповідальності. У рішенні відсутнє юридично обґрунтоване визначення складу злочину. Значна частина рішення (приблизно чверть тексту) присвячена недоречній інформації про українську національну ідентифікацію через культурні аспекти, які є другорядними і не мають істотного правового значення для розгляду кримінального правопорушення.
Цивільна особа (M11)	Суд на ТОТ	276	Судове рішення містить приблизно третину тексту, присвяченого фактам, що не стосуються суті справи (загальна інформація, рішення, спрямовані проти української ідентичності), які не мають значення для оцінки відповідальності за індивідуальні дії, проте створюють контекстуальне припущення вини. Ключове обґрунтування ґрунтується на переслідуванні обвинуваченого з огляду на його колишній соціальний статус та проукраїнські (безпосередньо цитовані в кількох випадках) критерії громадянства. Рішення загалом посиляється на дії, що мають характер збирання публічно доступної інформації, однак не наводить жодних контекстуальних чи конкретних наслідків цих дій у межах розглядуваної справи.

Політичні заяви

У показниках Групи 2 (2022–2024 роки) різко зростає кількість вироків у категоріях, пов'язаних з національною безпекою, що містять відверто політичні заяви. Ця тенденція відображає зростаюче узгодження судової практики з політичними пріоритетами в цей період, що викликає занепокоєння щодо незалежності та неупередженості судової влади під час здійснення правосуддя в такій категорії справ. До прикладу:

Статус	суд	ст. КК РФ	Коментарі щодо політичних критеріїв
Цивільна особа (М14)	Суд в РФ	275	Приблизно третину тексту судового рішення присвячено фактам, що не стосуються суті справи (загальна інформація, політичні рішення тощо), які не є корисними та застосовними для оцінки індивідуальної відповідальності за дії особи, проте створюють контекстуальне припущення вини. Факти, викладені в рішенні щодо наміру обвинуваченого, мають загальний характер і не є конкретними, відображаючи переважно плюралізм поглядів обвинуваченого щодо війни, що вказує на політично мотивоване переслідування. По-перше, обґрунтування рішення суду зосереджується на переслідуванні обвинуваченого за його опозиційну думку щодо війни та агресії Росії проти України. По-друге, немає обґрунтованих доказів, що обвинувачена особа діяла з прямим умислом та усвідомленням завдання шкоди зовнішній безпеці (згадана антивоєнна позиція особи не є складовим елементом інкримінованого правопорушення).

Аналіз підгруп за категоріями

Категорія А (Терористичні злочини: ст. 205-205.4 КК РФ). Злочини, пов'язані з тероризмом зазнали помітних змін у всіх трьох проаналізованих аспектах. Дискримінаційні мотиви були повністю задокументовані у 31,8% випадків у Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки), а в Групі 2 (2022–2024 роки) показник зріс до 100%. Так само різко зросла упередженість судової системи: у 40,9% випадків Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) спостерігалася висока упередженість, а Групи 2 (2022–2024 роки) зросла до повної упередженості. Політичні заяви мали схожу тенденцію: кількість випадків повної упередженості зросла з 31,8% Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) до 100% Групи 2 (2022–2024 роки).

Категорія В (Злочини проти життя та здоров'я: ст. 105, 119 КК РФ). У справах щодо злочинів проти осіб підстави для дискримінації були відсутні, судова упередженість змінилася з 66,7% відсутності упередженості у справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) до 100% високої упередженості у справах Групи 2 (2022–2024 роки). Політичний вплив також зріс: повністю виражені політичні заяви зросли з 13,3% у справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) до 100% у справах Групи 2 (2022–2024 роки).

Категорія С (Зброя, боєприпаси, вибухові речовини та ін.: ст. 222.1, 214, 329 КК РФ). Ця категорія продемонструвала менш виражені зміни порівняно з іншими. У справах Групи

1 (РФ, 2013–2020) підстави для дискримінації були присутні в 11,5% випадків. Висока упередженість та повністю виражені політичні заяви були відносно зрідка в справах Групи 2 (РФ, 2022–2024) – зросли до 100%.

Категорія Д (Злочини проти держави: ст. 275, 276 КК РФ). Категорія справ злочинів проти держави продемонструвала найбільш значні зміни. Ознаки дискримінації, що були наявні, зросли з 40% у Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) до 100% у Групі 2 (2022–2024 роки). Високий рівень упередженості та присутність політичних заяв мали схожу динаміку, що свідчить про цілеспрямовану увагу до цих аспектів у вироках у Групі 2 (2022–2024 роки).

Категорія Е (Незаконне збройне формування: ст. 208 КК РФ). У справах, пов'язаних з озброєними групами, суттєво зросла кількість задокументованих підстав для дискримінації – з 16% у Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) до 100% у Групі 2 (2022–2024 роки). Також різко зросла кількість упереджених вироків і присутніх політичних заяв, що відображає більш широку тенденцію посилення політичного впливу та упередженості судової системи у Групі 2 (2022–2024 роки).

Висновок

Цей аналіз підкреслює значні зміни в судовій практиці в усіх категоріях в порівнянні підходів суду в справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групи 2 (2022–2024 роки). Дискримінація за національними ознаками, упередженість суддів та політичний вплив посилювалися в справах Групи 2 (2022–2024 роки), причому статистично значуще зростання спостерігалось за всіма показниками. Це вказує на потенційні проблеми з неупередженістю суддів та дотриманням стандартів справедливого судового розгляду у справах щодо українських військовополонених та цивільних після початку повномасштабного вторгнення РФ. А також порушує питання щодо впливу рішень політичної влади в контексті розгортання збройної агресії на судові процеси.

ДИСКРИМІНАЦІЯ ЧЕРЕЗ РОЗБІЖНІСТЬ МІЖ ПРОКУРОРСЬКИМИ ОБВИНУВАЧЕННЯМИ ТА СУДОВИМИ ВИРОКАМИ

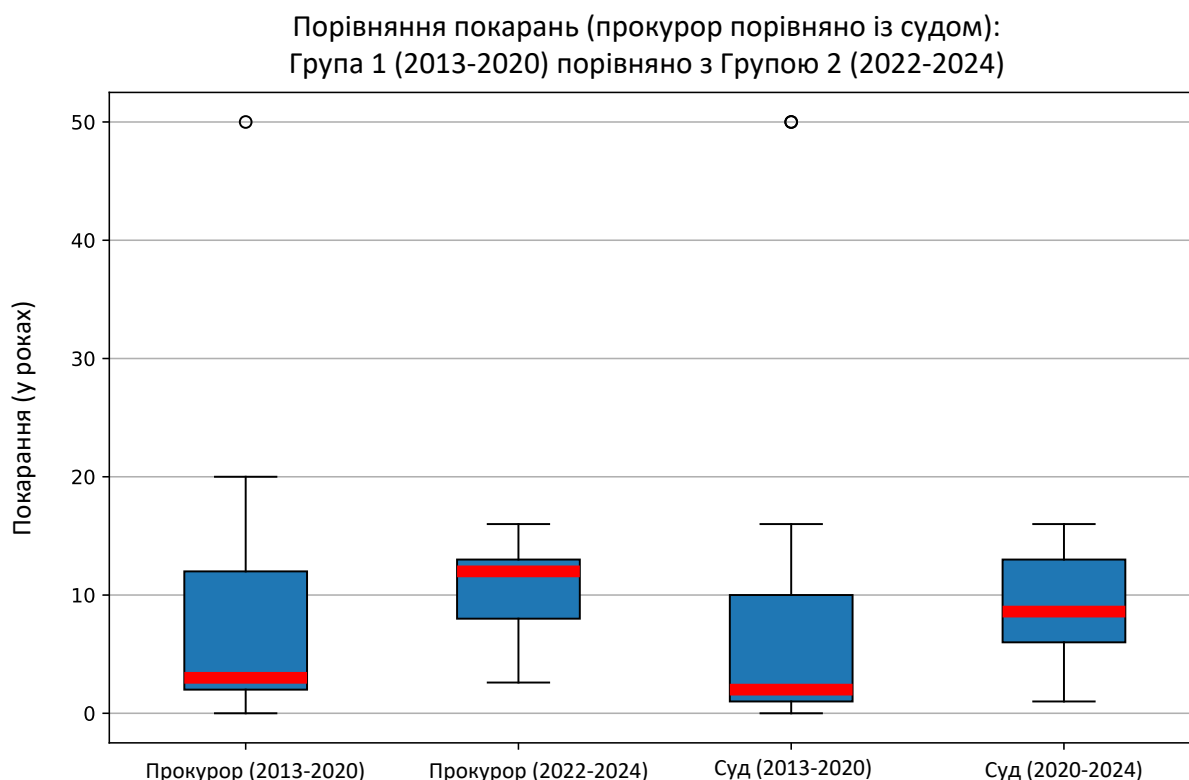
Порівняльний аналіз вимог прокурорів та рішень судів у межах однієї категорії кримінальних злочинів, що інкримінуються різним особам у різні періоди, може бути важливим доповнюючим методом для виявлення дискримінаційної практики. Непропорційні або незвично суворі вимоги прокурорів та рішення судів за одні й ті самі правопорушення можуть свідчити про тенденцію до дискримінації на основі критеріїв українського громадянства та ідентичності, оскільки погіршене становище переслідувані особи зазнають фактично за цими критеріями. Вибіркове застосування законодавства (кримінальних кваліфікацій) суттєво відрізняється до підсудних з певних політичних, етнічних або соціальних груп.

Зведений огляд

На графіку 3.4 нижче показано значні зміни у вимогах прокурорів та призначених судами покараннях упродовж двох періодів: Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) та Групі 2 (2022–2024 роки). Середнє (медіанне) покарання (у роках), яке вимагали прокурори в справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки), становило 3 роки, що свідчить про відносно помірні вимоги прокурорів. Цей період характеризувався послідовним підходом, про що свідчить обмежена варіативність у розподілі покарань. Однак у Групі 2 (2022–2024 роки) спостерігається різке збільшення рівня вимог прокуратури: середнє (медіанне) покарання (у роках) становить 12 років, що на 300% більше порівняно з попереднім періодом. Цей значний зсув свідчить про зміну прокурорських стратегій, ймовірно зумовлену політичними міркуваннями обвинувачення.

Червона лінія на Графіку 3.4. показує медіану обвинувального висунення та вирок. Нижня та верхня лінії показують мінімальні та максимальні діапазони обвинувальних вимог і рішень суду.

Графік 3.4. Нерівномірність покарань у вироках у справах Групи 1 та Групи 2¹⁴⁴

Суди також продемонстрували помітне збільшення тяжкості покарань, призначених за ці два періоди. У період Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) середнє (медіанне) покарання (у роках), призначене судом, становило 2 роки, що свідчить про м'якший підхід до

¹⁴⁴ Графік побудовано на основі систематизованих даних аналізу судових рішень, зібраних за визначеними критеріями.

винесення вироків порівняно із запитами прокуратури. Однак у Групі 2 (2022–2024 роки) середнє (медіанне) покарання (у роках) збільшилося до 8,5 років, тобто більше на 330%. Така значна зміна свідчить про те, що суди зайняли більш каральну позицію, на яку можуть впливати зовнішні фактори, такі як громадська думка, обставини воєнного часу або зміна керівних принципів винесення вироків.

Розподіл покарань у Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) був вужчим як для прокурорів, так і для судів, що свідчить про більш стандартизоване застосування покарань у цей період. На відміну від цього, у Групі 2 (2022–2024 роки) спостерігалася більша варіативність, особливо у вимогах прокурорів. Ця варіативність відображає непослідовність у підходах прокуратури та в реальності, що може свідчити про політичні міркування, пов'язані зі справами Групи 2.

Спостережувані тенденції свідчать про посилення суворості як у прокурорських вимогах, так і в судових вироків у справах Групи 2 (2022–2024 роки). Цей зсув можна пояснити політичними цілями російських політик у сфері кримінального переслідування, зокрема підвищеними вимогами безпеки у воєнний час, законодавчими змінами або посиленням тиску на систему правосуддя. Зменшення розриву між покараннями, які вимагали прокурори, та покараннями, які призначали суди в справах Групи 2 (2022–2024 роки), може відображати зростаючу узгодженість між пріоритетами прокуратури та судовими рішеннями. Таке узгодження ставить питання про незалежність судової влади, особливо – політично чутливих справах Групи 2 (2022–2024 роки), а також про ймовірні впливи на судову практику зовнішніх факторів (прямий тиск, лояльність політичній владі, вплив інформаційного поля тощо).

Ці висновки підкреслюють фактори, що зумовлюють зміни в покараннях, які спостерігаються. Послідовність та передбачуваність прокурорських дискреційних повноважень та судової практики має важливе значення для забезпечення справедливості, однак реалізація політики судового переслідування вимагає більш суворих покарань на шкоду законності та послідовності.

Розбіжність прокурорських звинувачень і відповідно подальших судових рішень, принаймні в 2 рази більше в Групі 1 (2013–2020 роки) в порівнянні з Групою 2 (2022–2024 роки), розбіжність у 10 і 4 роки відповідно для прокурорського обвинувачення та судових рішень. Це додатково вказує, що у Групі 2 (2022–2024 роки) є такий собі “дисциплінуючий” підхід у визначенні призначення покарання (коли слідство фактично “диктує” прокурорам, яке обвинувачення вимагати в доволі вузьких рамках, а далі суд фактично від цих вимог не відхиляється). Широта розбіжності водночас визначає ступінь незалежності системи кримінального переслідування та покарання, з огляду на волю прокурорів та суддів індивідуалізувати та контекстуалізувати ступінь покарання.

Приклади огляду розбіжностей за окремими статтями

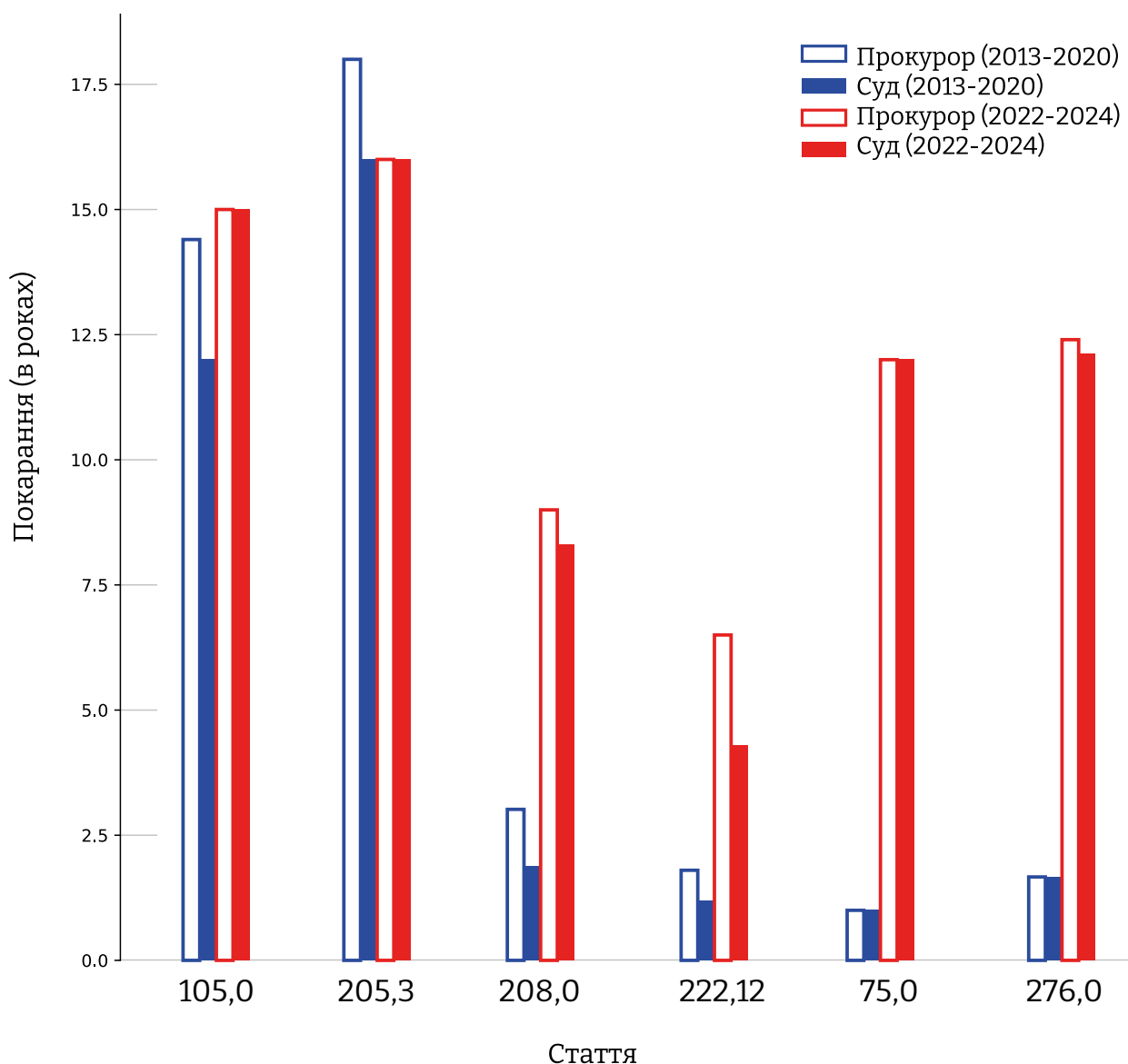
Аналіз вказує на помітну ескалацію суворості покарань у Групі 2 (2022–2024 роки), особливо за злочини, пов'язані із загрозою національній безпеці. Ця тенденція підкреслює зростаючий акцент судової влади на стримуванні та репресивних підходах у відповідь на нагальні потреби російської окупаційної адміністрації.

Посилення покарань за більшість відповідних правопорушень свідчить про свідоме надання пріоритету справам, пов'язаним з тероризмом, шпигунством та участю в незаконній збройній діяльності. За своєю природою ці злочини становлять значні загрози стабільності та безпеці російської окупаційної влади, що вимагає жорсткішої реакції з боку прокуратури та судової системи в межах політики судового переслідування.

Крім того, отримані дані демонструють значне узгодження між вимогами прокуратури та судовими вироками у Групі 2 (2022–2024 роки). Така синхронізація свідчить про більшу прихильність судів до оцінок прокуратури щодо тяжкості злочинів і, загалом, відображає готовність судової влади узгоджуватися з прокурорськими вимогами щодо кримінального переслідування, здійснюючи тим самим жорсткіший контроль над тимчасово окупованими територіями — ціною пропорційності та справедливості призначених покарань.

Графік 3.5. Розбіжності у винесенні вироків за окремими статтями

Порівняння звинувачень та вироків за визначеними статтями у Групі 1 (2013–2020) та Групі 2 (2022–2024)

Ст. 105 КК РФ (вбивство). Покарання на вимогу прокурорів залишалися відносно стабільними протягом обох періодів і становили в середньому 14,4 роки в Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) і 15 років в Групі 2 (2022–2024 роки). Покарання, призначені судом, мали аналогічну тенденцію: в середньому 12 років у Групі 1 та 15 років у Групі 2, що відповідає запитам прокурорів. Таке узгодження в Групі 2 свідчить про дедалі більшу відповідність судових вироків вимогам прокурорів, що відображає більш сувору позицію.

Ст. 205.3 КК РФ (навчання задля терористичної діяльності). Покарання за це правопорушення демонструвало значну стабільність. У справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) прокурори вимагали в середньому 18 років позбавлення волі, а у Групі 2 (2022–2024 роки) – 16 років позбавлення волі. Суди погодилися із цими вимогами, призначивши покарання у вигляді 16 років в обох періодах. Така послідовність підкреслює чітку позицію як органів прокуратури, так і судових органів у цих справах.

Ст. 208 КК РФ (незаконні збройні формування). У справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) покарання за вимогами прокурорів у середньому становило 3 роки, а за рішеннями судів – 1,8 роки. Ці показники суттєво зросли в Групі 2 (2022–2024 роки), де прокурорські вимоги становили 9 років, а судові покарання – 8 років. Така динаміка підкреслює посилення суворості реагування на участь озброєних груп у воєнних діях, що фактично здебільшого використовується РФ для переслідування українських військових.

Ст. 222.1 КК РФ (злочини, пов'язані з вибуховими матеріалами). У справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) покарання за вимогами прокурорів у середньому становили 1,8 роки, а суди призначали 1,2 роки позбавлення волі. У Групі 2 (2022–2024 роки) вимоги прокурорів зросли до 6,5 років, а суди призначали 4,3 роки.

Ст. 275 КК РФ (державна зрада). У справах Групи 1 (РФ, 2013–2020 роки) і прокуратура, і суди послідовно накладали покарання у вигляді позбавлення волі терміном на 1 рік. Однак у Групі 2 (2022–2024 роки) ці показники зросли до 12 років, що свідчить про критичну важливість такої кваліфікації, а її використання проти громадян України в умовах окупації стало можливим для російської влади внаслідок примусової паспортизації цивільного населення захоплених територій.

Ст. 276 КК РФ (шпигунство). У Групі 1 (РФ, 2013–2020 роки) середній термін покарання за вимогами прокурорів становив 1,7 роки, суди призначали приблизно ідентичні покарання. У Групі 2 (2022–2024 роки) вони зросли до 12,4 роки для прокурорів і 12,1 роки для судів, що свідчить про посилення суворості реагування на шпигунство після початку повномасштабного вторгнення.

РОЗДІЛ IV.

РОЛЬ ПІДКОНТРОЛЬНИХ РОСІЇ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ СУДОВОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ¹⁴⁵

У розгортанні владою РФ політики судового переслідування проти громадян України значну роль відіграє, зокрема, використання підконтрольних владі медіаресурсів. Як демонструють результати дослідження, ця практика є доволі широкою і глибоко вкоріненою. Використовуючи скоординовану мережу державних, афілійованих приватних та ідеологічних ЗМІ, російська влада забезпечує безперешкодне та масове поширення обвинувальних наративів щодо осіб, проти яких спрямовані такі політики. Цей підхід не лише підриває індивідуальні права конкретних осіб, зокрема в питаннях дотримання права на справедливий суд, а й нормалізує руйнування демократичних принципів. Системна політика РФ з використанням медіасупроводу судових процесів у політично мотивованих справах фактично є одним з інструментів порушення презумпції невинуватості.

Одним із важливих результатів спостережень є очевидна синхронізація публікацій. Майже в усіх випадках початкова хвиля обвинувальних статей з'являлася в державних ЗМІ, а в подальшому регіональні та приватні видання повторюють цей наратив. Ця закономірність переконливо свідчить про скоординований інформаційний підхід, що вказує на централізоване планування та виконання. Хронологічна послідовність цих публікацій підкреслює роль державних ЗМІ як головного ініціатора і керівника цих інформаційних кампаній.

Роль ЗМІ в Росії виходить далеко за межі їхньої традиційної функції інформування громадськості. Вони діють як керований інструмент у ширшій державній стратегії судового переслідування, поширюючи наративи, що підривають презумпцію невинуватості та виправдовують каральні дії проти незгодних або тих, хто сприймається владою РФ як потенційна загроза, зокрема загроза встановленню окупаційного режиму та розгортання агресії проти України. У цьому розділі дослідження розглядаються засоби масової інформації та медіаресурси, згруповані за формами власності, охопленням та відповідністю державним інтересам, що узгоджено працюють над формуванням громадської думки та поширенням обвинувальних наративів щодо громадян України, проти яких спрямовані політики судового переслідування.

Із приблизно 600 публічно відомих та зафіксованих для цілей дослідження справ про переслідування українських цивільних та військових у російських судах, станом на

145 Цей розділ відображає аналіз даних із 15 справ, узятих з оригінальної бази даних, що налічує приблизно 600 справ. Зокрема, у фокусі розділу питання порушення презумпції невинуватості та інформаційних інструментів політики судового переслідування громадян України в рамках судових процесів проти них у РФ та на ТОТ. Детальніша інформація міститься у файлі "Розділ IV_Media", що в розпорядженні ініціаторів дослідження.

вересень 2024 року, лише близько 10% отримали значне висвітлення у ЗМІ, про що детальніше описано далі. Підхід до вибору справ фактично підпорядкований меті наповнити та підтримувати суспільний порядок денний необхідною інформацією та сприяти формуванню суспільного наративу, що підтримує війну та виправдовує наслідки політики судового переслідування. Тому для реалізації цієї стратегії достатньо обмеженої кількості справ. Для цієї частини дослідження було відібрано 15 провідних справ з відповідної бази даних¹⁴⁶.

Також результати аналізу демонструють особливу роль ФСБ, Слідчого комітету та прокуратури у визначенні пріоритетів обраних справ для висвітлення та подальших обвинувальних інформаційних кампаній. На офіційних сайтах цих відомств вибірково публікується коротка інформація, що згодом підхоплюється національними державними ЗМІ. У половині випадків з проаналізованих провідних справ ця схема була дотримана.

МЕДІАМЕРЕЖА¹⁴⁷

Державні медіа: домінування та синхронізація

Державні російські ЗМІ, такі як «РТ», «РИА Новости», «ТАСС» і «Вести.ру», відіграють центральну роль у поширенні санкціонованих державою наративів. Маючи широке охоплення – від десятків мільйонів до понад 100 мільйонів щомісячних відвідувачів або слухачів – ці платформи мають можливість контролювати інформаційну екосистему. Їхнє узгодження з державними інтересами забезпечує синхронізацію їхніх повідомлень, часто ініціюючи формування обвинувального наративу в політично значущих справах.

Наприклад, «РТ» і «РИА Новости» як підрозділи медіагрупи «Россия сегодня» постійно використовують свій міжнародний вплив для висунення звинувачень проти політичних опонентів, представляючи їх як загрозу національній безпеці. У внутрішніх справах «Вести.ру» і «ТАСС» підсилюють ці звинувачення, поширюючи сенсаційний контент, який криміналізує обвинувачених ще до початку судового розгляду. Ця скоординована діяльність забезпечує безперервну наративну петлю, зміцнюючи відчуття вини через постійну повторюваність цих повідомлень.

Важливим спостереженням є вибір часу для публікацій. Майже в усіх задокументованих випадках державні ЗМІ першими публікують звинувачувальні наративи, що слугує сигналом для регіональних і приватних ЗМІ наслідувати їхній приклад. Ця закономірність підкреслює роль державних ЗМІ як керівників в ієрархічній інформаційній стратегії політики судового переслідування.

146 Детальний графік зі структурою набору даних про ключові справи з персональними даними перебуває в доступі та на зберіганні в ініціаторів дослідження. Він містить інформацію щодо 15 відібраних репрезентативно справ з аналізом загалом близько 100 публікацій у медіа, що були систематизовані хронологічно за етапами судового процесу кожної справи.

147 Див. детальніше повний перелік медіа, що були охоплені аналізом у документі “Розділ IV_Media.xlsx” (перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження) та Додатку 4. “Інформація про досліджувані медіа”.

Приватні медіа, афілійовані з державою: підсилювачі обвинувальних наративів

Хоча багато приватних ЗМІ в Росії є нібито незалежними, вони тісно пов'язані з владою РФ через право власності або регуляторну залежність. Такі платформи, як «Газета.ру», «Лента.ру» та «Известия» є яскравими прикладами. Їхні структури власності, контрольовані такими структурами, як «Сбербанк», Центральний банк Росії або «Газпром-медіа», пов'язують їх із державою, забезпечуючи відповідність державним наративам та їхнє посилення.

Наприклад, газета «Известия», що входить до складу «Национальной медиагруппы», слугує критичним підсилювачем державних наративів у резонансних справах. Їхнє висвітлення часто віддзеркалює висвітлення державних ЗМІ, але з виглядом редакційної незалежності, щоб звернутися до ширшої аудиторії. Так само «Лента.ру» і «Газета.ру» зосереджуються на поєднанні сенсаційності з фасадом збалансованих репортажів, забезпечуючи донесення повідомлень держави до різних демографічних груп аудиторії без відвертого державного брендингу.

Приклади публікацій:

«Известия»	<i>«...ФСБ России сообщили, что на подконтрольной российской армии территории задержаны украинские диверсаны, готовившие по заданию Службы безопасности Украины (СБУ) теракт против гуманитарного конвоя с использованием заминированного автомобиля. В их отношении возбуждено уголовное дело о приготовлении к акту международного терроризма. На видео, предоставленном ФСБ, один из диверсантов признается, что взрыв готовился на расстоянии 5 м от проезжающей российской техники...»¹⁴⁸</i>
«Газета.ру»	<i>«...В ходе проведенных оперативно-разыскных мероприятий и следственных действий установлено, что диверсия организована территориальным подразделением Главного управления разведки (ГУР) МО Украины в г. Херсоне — так называемой оперативной службой «Таврия» при участии «Меджлиса крымско-татарского народа (организация запрещена в России)». Злоумышленники по приказу одного из руководителей меджлиса этим летом выезжали на территорию Украины, где их, как считает следствие, обучали взрывному делу. От украинской военной разведки диверсантам было обещано материальное вознаграждение в размере \$2 тыс. Их акция была приурочена ко Дню 30-летия независимости Украины...»</i>

У резонансних справах за участю знакових фігурантів (наприклад, гучні судові справи проти взятих у полон українських військових) такі приватні медіа посилюють своє висвітлення після винесення вироку. Їхня роль змінюється з простого повторення державних наративів на їх закріплення, представляючи обвинувачених як ворогів держави і підсилюючи громадське сприйняття їхньої злочинності та небезпеки.

148 Тут і далі цитати з текстів на медіаресурсах цитуються мовою оригіналу зі збереженням орфографії та інших особливостей оригінального викладення.

Приклади публікацій:

“Рамблер. Новости”	“...Поварихи «Азова» готовили захват власти в ДНР...”
“АиФ”	“...Самый массовый суд в России над укронацистами начался со слез подозреваемых. Перед началом слушания некоторые женщины-обвиняемые вытирали платком слезы, им в ответ махали рукой родственники, приехавшие в основном из Мариуполя...”
“Коммерсант”	“...Поварихи «Азова» готовили захват власти. Начался суд над предполагаемыми участниками организации, признанной террористической В Ростове-на-Дону началось рассмотрение резонансного уголовного дела в отношении 24 предполагаемых участников украинского подразделения «Азов» (признано в РФ террористическим и запрещено)...”

Ідеологічні та націоналістичні ЗМІ: формування образу «ворога»

Частина приватних ЗМІ, зокрема «Царьград ТВ», «Красная Весна» і «Завтра», працюють з явними ідеологічними або націоналістичними ухилами. Ці платформи, що належать таким російським політичним діячам, як Костянтин Малофеев і Сергій Кургінян, орієнтуються на аудиторію, яка шукає консервативних, патріотичних наративів. Їхнє висвітлення політично мотивованих судових переслідувань характеризується надзвичайною сенсаційністю та принизливою лексикою, а підсудні постають у публікаціях як екзистенційні загрози російським цінностям і суверенітету.

Приклади публікацій:

“Царьград”	“...Ценный кадр: В Горском котле в плен попал украинский пропагандист. Он засветился на Евромайдане, работал на "Би-би-си" и украинские СМИ, поддерживал перевороты в Белоруссии и Казахстане...”
“Завтра.ру”	“...В плен попал ценный кадр — известный украинский пропагандист. И вдруг - опа! - среди сдавшихся боевиков замечен маститый киевский пропагандист-грантоед... Журналист, разжигавший ненависть к русским на соросячьих площадках "Громадське телебачення" и "Громадське радіо", которые финансирует Международный фонд "Возрождение" (составная часть транснациональной подрывной сети Джорджа Сороса). Во время евромайдана он был одним из главных ведущих «Громадского ТВ», активно разжигая госпереворот. В январе 2022 г. из Киева разжигал гражданскую войну в Казахстане. Ранее поддерживал акции за свержение Лукашенко в Белоруссии”, - сообщает "Русская Весна"...”

У справах, пов’язаних з українськими діячами чи темами, ці ЗМІ посилюють наратив «інакшості». Наприклад, «Царьград ТВ» і «Красная Весна» часто представляють фігурантів судових переслідувань як представників “західної агресії” або “українського націоналізму”, використовуючи геополітичні наративи для виправдання неправомірних та жорстких юридичних дій. Така відповідність державним цілям робить їх незамінними у випадках, коли громадська підтримка дій держави потребує посилення.

Регіональні медіа: локальне посилення національних наративів

Регіональні ЗМІ, зокрема й на окупованих Росією українських територіях, такі як «Вести-К» і «Блокнот Донецьк» (Луганськ тощо), відіграють вирішальну роль у локалізації та персоналізації обвинувальних наративів. Маючи меншу, але конкретну цільову аудиторію, ці платформи забезпечують донесення загальнодержавних наративів до широких верств населення в певних локальних регіонах. Їхнє висвітлення часто включає сенсаційні повідомлення про арешти та судові процеси, покликані резонувати з нагальними проблемами та упередженнями місцевої аудиторії.

Часто ці регіональні ЗМІ починають формувати негативний наратив одразу після арешту особи. Їхні повідомлення, що характеризуються сенсаційністю та кримінальними стереотипами, створюють сприйняття провини переслідуваних осіб, яке згодом посилюється репортажами, що вже ґрунтуються на винесених судами вироках.

Мережевий аналіз медіа

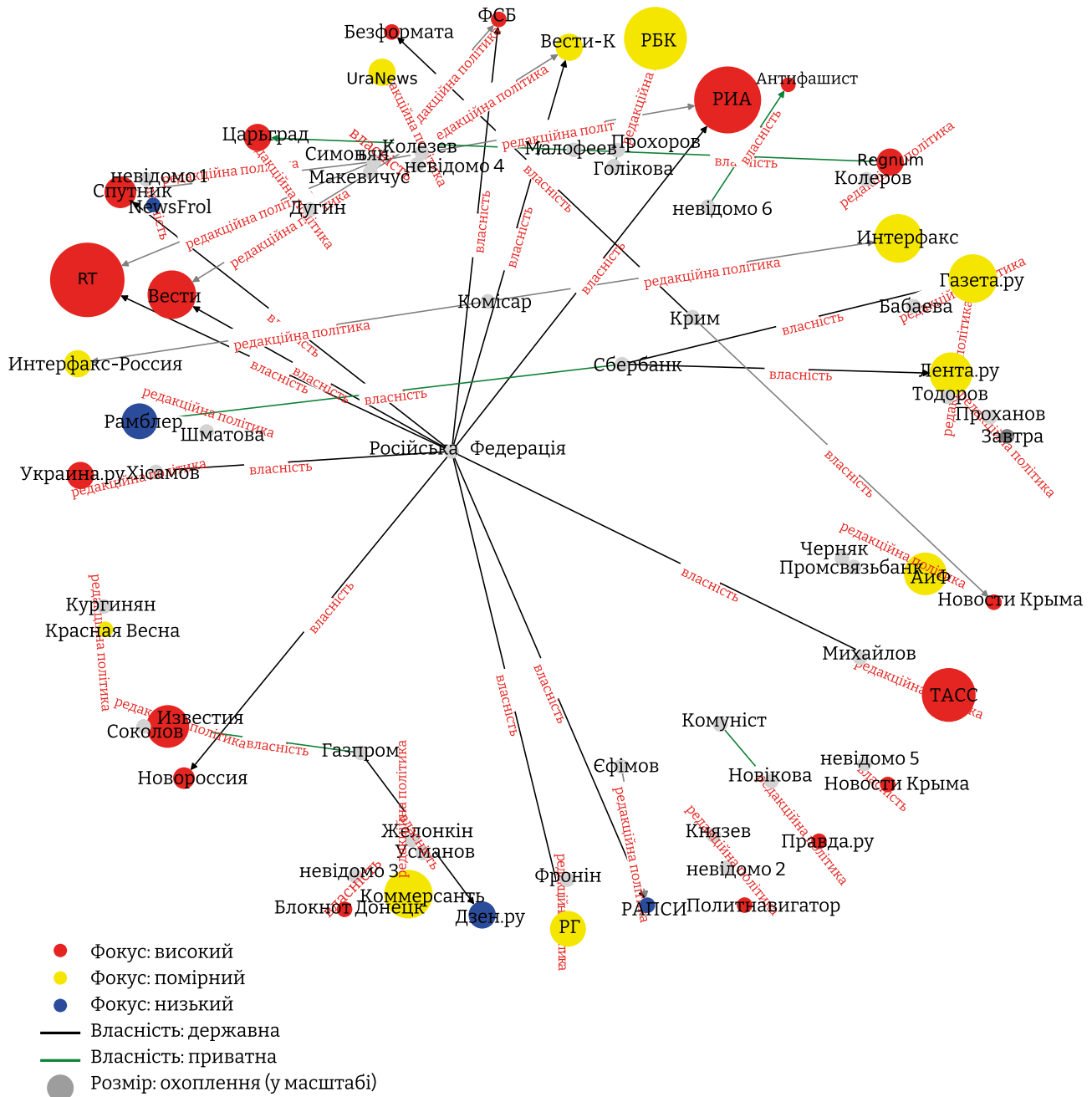
Дослідження показує, що медіаландшафт є дуже централізованим, а російська держава відіграє домінуючу роль як у власності, так і в редакційній політиці. ЗМІ, що висвітлюють події в Україні, особливо великі, переважно контролюються російською владою, що фактично й формує фокус та наративи висвітлення збройного конфлікту. Хоча існують і приватні ЗМІ, їхній вплив є вторинним порівняно з державними, і вони, як правило, займають більш помірковану або нейтральну позицію щодо України. Загальна структура мережі свідчить про те, що ЗМІ є не лише інструментом інформування громадськості, а й засобом політичного контролю, особливо коли йдеться про формування сприйняття війни в Україні.

Мережа медіа, їхня структура власності та редакційна політика дає загальне розуміння про структуру медіавпливу, особливо в контексті висвітлення подій, пов'язаних з агресією проти України. У графіку далі¹⁴⁹ кожен вузол мережі представляє або медіаагентство, або його власника, або редактора. Вузли відрізняються за розміром та кольором, що відображає їхнє охоплення та фокус на висвітлення теми України відповідно. Розмір кожного вузла пропорційний охопленню аудиторії медіаагентства, причому більші вузли означають ЗМІ з ширшим охопленням. Колір вузла відображає рівень фокусу на Україні: **червоний** – високий, **жовтий** – помірний, **синій** – низький.

«РТ», «РИА», «Спутник», «ТАСС» і подібні великі ЗМІ домінують у мережі за розміром і охопленням, що свідчить про їхнє значне охоплення та увагу до України. Переважно інформація про справи в них з'являється з посиланням на ресурси ФСБ, інші правоохоронні органи. Ці агентства позначені червоним кольором, що свідчить про високий рівень уваги до України, і вони значною мірою контролюються державою, через уряд, державні корпорації та державні банки, що, зрештою, мають ключовий вплив на їхню редакційну політику. Це свідчить про високий рівень державного контролю над медійним наративом, особливо щодо України. Державні установи тісно пов'язані між собою, а численні відносини власності пов'язують їх із президентом РФ.

149 Графік розроблений на основі аналізу даних про засоби масової інформації, їхніх власників, редакційну політику, частоту, тип, тональність та підхід до висвітлення досліджуваних судових справ.

Контрольовані Росією ЗМІ: уряд, власність, редакційні посилання та воєнна пропаганда, фабрикація презумпції провини

З іншого боку, такі агентства, як «Коммерсантъ», «РБК» і «Лента», демонструють помірну увагу до України, на що вказує їхній жовтий колір. Ці ЗМІ, залишаючись важливими гравцями на медіаринку, мають тенденцію до більш збалансованого або нейтрального висвітлення подій порівняно з більш контрольованими державою агенціями. Їхні зв'язки з власниками не такі централізовані, але вони все ще зберігають значний вплив, особливо у формуванні громадської думки завдяки своєму охопленню.

Приватні ЗМІ, такі як «Царьград», «Regnum», «Рамблер» та інші, також відіграють певну роль у мережі: вони позначені зеленою лінією, яка вказує на їхню приватну власність. Ці агентства, хоча й залишаються впливовими, мають менший прямий контроль над медійним наративом, ніж державні структури. Тим не менш, вони є невід'ємною частиною загальної медіасистеми, пропонуючи погляди, які можуть відрізнятися від поглядів державних ЗМІ.

Розмір вузлів на графіку ще більше підкреслює різницю в охопленні між різними ЗМІ. Наприклад, «РТ» і «РІА» з великими розмірами вузлів вказують на їхню величезну аудиторію і вплив у порівнянні з меншими ЗМІ, такими як «Завтра» і «Новости Крыма», які мають суттєво обмежену аудиторію. Незважаючи на менший розмір, ці агентства все одно роблять свій внесок у ширшу медіамережу, особливо в нішевих сферах або спеціалізованих темах.

Лінії, що з'єднують ці вузли, відображають відносини між ЗМІ, їхніми власниками та редакторами. Чорні лінії вказують на відносини власності, де уряд чи президент прямо чи опосередковано володіють багатьма великими ЗМІ. Така централізація власності підкреслює міцний контроль держави над медіаландшафтом. Тим часом, **зелені лінії** позначають приватну власність як то агентства «Царьград», «Regnum» і «Коммерсантъ», зокрема пов'язані з такими особами як російські олігархи Константин Малофеев чи Алішер Усманов. Ці зв'язки з приватною власністю свідчать про те, що, хоча держава контролює більшу частину ЗМІ, приватні структури все ще утримують вплив у певних сегментах медіаландшафту.

Редакційна політика представлена сірими зонами, які показують зв'язки між медіа-агентствами та їхніми редакторами, такими як Маргарита Симоньян, Александр Дугін та інші. Ці зв'язки мають вирішальне значення у формуванні редакційного спрямування ЗМІ, впливаючи на їхній контент і позицію щодо ключових питань, зокрема в питаннях агресії проти України. Наявність редакційних зв'язків у мережі підкреслює роль ключових осіб у визначенні наративу цих агентств.

АДАПТИВНІ СТРАТЕГІЇ МЕДІАПРОПАГАНДИ

Облік типу інформаційних кампаній

Описані інформаційні кампанії спрямовані на формування громадської думки, підтримувати презумпції невинуватості та узгодження наративів з державними цілями. Результати цього аналізу демонструють використання загалом трьох різних стратегій, заснованих на сприйнятті важливості та суспільного резонансу окремих справ. Категорії справ можна поділити на умовно **звичайні** справи, **резонансні** справи для ЗМІ та **публічні** справи, пов'язані з відомими особистостями. Усі ці типи справ, як свідчать дані аналізу, використовуються лише в тій мірі, в якій це необхідно для збереження та наповнення суспільного порядку денного медіакампанії з виправдання агресивної війни, зокрема й виправдання політики судового переслідування українських цивільних і військовополонених та використання цих справ для підкріплення державних наративів.

■ Звичайні справи

Покликані формувати та закріплювати локальні наративи. У них фігурують особи з обмеженою суспільною чи інформаційною значимістю, але вони слугують інструментами для підтримки обвинувальних наративів у місцевій аудиторії (щонайменше 3 з 15 провідних справ).

Основною метою є створення та підтримка враження вини, щоб обвинувачений залишався публічно дискредитованим протягом усього судового процесу. Фінансові витрати на ці кампанії відносно невеликі, оскільки вони покладаються на місцеві ЗМІ та повторювані наративи.

Висвітлення таких справ будується на наступній стратегії:

Етап 1 (до вироку): обвинувальний наратив починається одразу після арешту особи з використанням місцевих блогерів, впливових осіб та регіональних Telegram-каналів. Повідомлення носять сенсаційний характер, використовуючи кримінальні стереотипи та гіперболізовану лексику, щоб позиціонувати обвинуваченого як винного ще до суду.

Етап 2 (після вироку): після винесення вироку місцеві та регіональні ЗМІ закріплюють наратив, використовуючи той самий звинувачувальний і сенсаційний тон.

Приклади публікацій:

“Крымский СМЕРШ”	“...А что у тебя с е@балом? Чубатый воин вёл свою непосильную борьбу, в соцсетях дискредитировал армию, страну, размещал нацистскую символику, расклеивал листовки и вязал ленточки. Пользуясь, случаем передаю привет маргинальным хохло каналам "ссаная стричка", партизаны, ветры и т.д., все ваши последователи тут будут жестоко и жёстко наказаны. Животное отправлено в СИЗО на два месяца, возбуждено уголовное дело, сядет года на три...” ¹⁵⁰
“Крымские новости”	“...В Крыму выявили очередного "ждуна", симулировавшего оргазм наличие антироссийского подполья на полуострове. ...занимался тиражированием и распространением листовок проукраинского содержания, фотографировал и сливал кураторам "отчеты о проделанной работе" через тг-канал...”
“Политнавигатор”	“...В Крыму подвергли денацификации агрессивного агента украинского ЦИПСО. В Крыму выявили очередного заукраинца, имитировавшего наличие антирусского подполья на полуострове...”

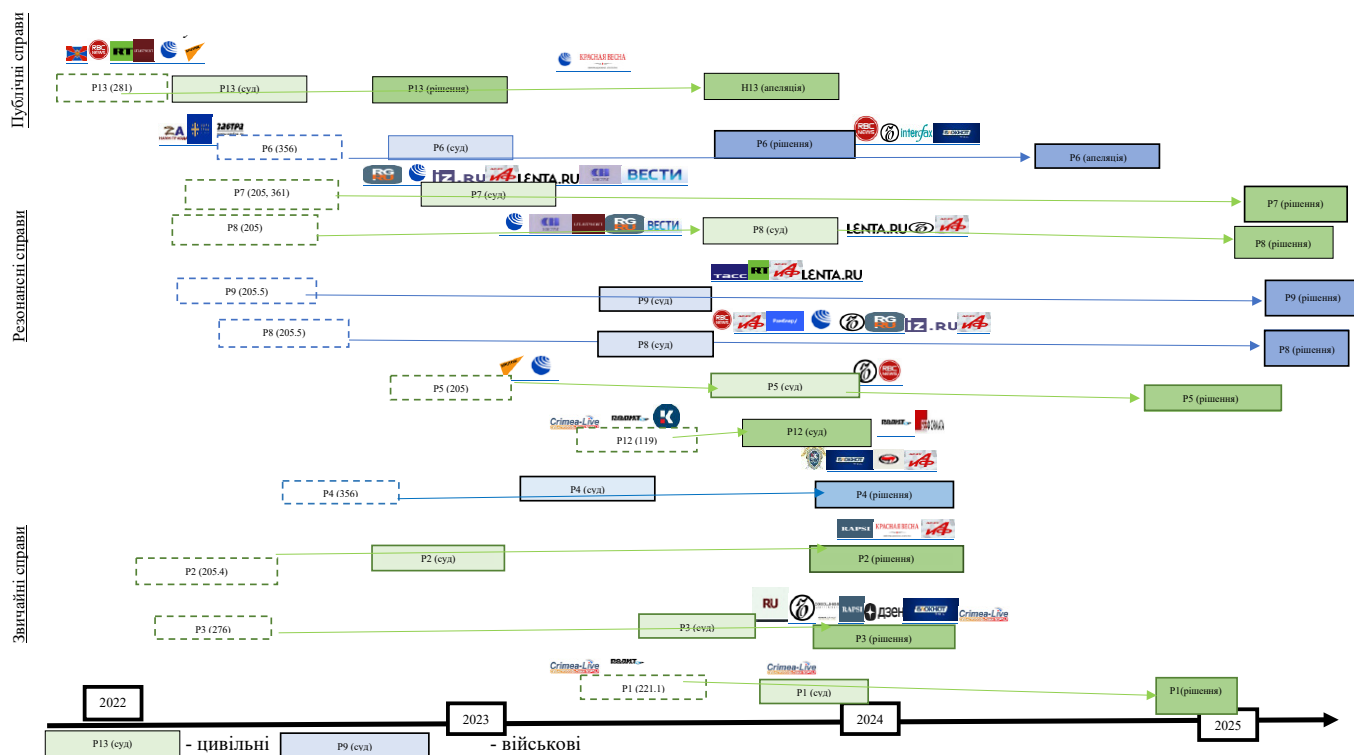
■ Резонансні справи

Покликані посилювати сприйняття через національні канали. До них належать високопотенційні справи з інформаційним або символічним резонансом (більшість з 15 провідних справ цього дослідження).

¹⁵⁰ Цитати з текстів медіаресурсів наведені мовою оригіналу зі збереженням орфографії та інших особливостей оригінального викладення.

Ці кампанії мають на меті мобілізувати громадську думку проти обвинувачених і представити їх як екзистенційну загрозу суспільній або державній безпеці. Витрати на них вищі, враховуючи залучення національних ЗМІ та необхідність постійного висвітлення подій.

Графік 4.2. Провідні справи за типом та стадією розгляду (затримання, обвинувачення, судовий розгляд): інтервенції та часові межі з боку медіаагентств¹⁵¹

Висвітлення таких справ будується на наступній стратегії:

Етап 1 (до вироку): скоординовані звинувачувальні кампанії ініціюються регіональними та місцевими ЗМІ, підтримуються телеграм-каналами та інфлюенсерами. Тон принизливий, сенсаційний, розрахований на те, щоб викликати в читачів чи глядачів сильні негативні емоції щодо героїв таких кампаній.

Етап 2 (після вироку): національні ЗМІ посилюють висвітлення, виставляючи обвинувачених як ворогів держави. Наратив зміщується з локального на загальнонаціональний, посилюючи теми злочинності та загрози в особі засуджених.

Приклади публікацій:

“РИА”

“...Радио Sputnik. Министерство госбезопасности (МГБ) ДНР открыло уголовное дело в отношении жительницы Мариуполя, пытавшейся совершить теракт для срыва референдума в республике, сообщили в штабе территориальной обороны ДНР. Подвергшись психологическому давлению ... согласилась сотрудничать со службой безопасности Украины (СБУ) за вознаграждение в размере 100 тысяч гривен (около 2700 долларов США)...”

¹⁵¹ Графік розроблений на основі контент-аналізу (тональність, підхід, баланс, факти, думки) матеріалів ЗМІ та відповідних публікацій щодо досліджуваних судових справ.

“РИА”	“...В присутствии понятых показала, где был тайник, в котором она взяла заранее подготовленную взрывчатку, и где она хранила самодельное взрывное устройство. После чего девушка показала место, куда она положила пакет, это были кусты у здания администрации Приморского района Мариуполя. На вопрос, признает ли она свою вину и раскаивается ли в содеянном, она ответила “да”, передает корреспондент РИА Новости...”
“Коммерсант”	“...На теракт с велосипедом. Гражданка Украины осуждена за подготовку взрыва на референдуме...”

■ **Публічні справи**

Покликані максимально посилити національний та міжнародний вплив. Справи, пов'язані з високопоставленими та відомими особистостями або справи зі значним політичним чи соціальним резонансом (щонайменше одна з 15 провідних справ цього дослідження).

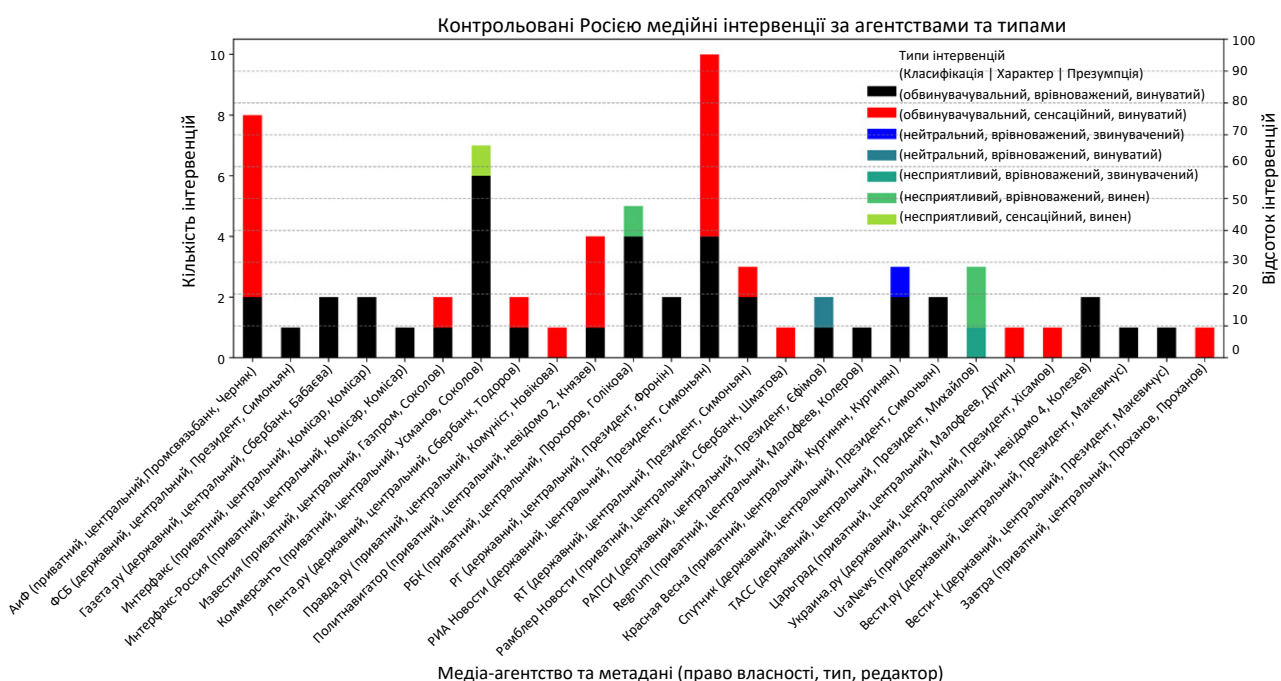
Ці кампанії мають на меті досягти максимального впливу як на національному, так і на міжнародному рівні, використовуючи символічне значення справ. Пов'язані із цими кампаніями витрати є значними, що відображає масштаб залучення ЗМІ та інтенсивність висвітлення.

Висвітлення таких справ будується на наступній *стратегії*:

Етап 1 (до вироку): національні ЗМІ домінують у висвітленні подій одразу після арешту особи, використовуючи сенсаційні наративи, які криміналізують обвинувачених і подають їх як пряму загрозу державній безпеці. Висвітлення є послідовним та інтенсивним, що забезпечує розповсюдження наративу держави на широку аудиторію.

Етап 2 (після вироку): ті ж самі національні ЗМІ підтверджують обвинувальний наратив після винесення вироку, часто доповнюючи його локальним посиленням з боку блогерів та менших ЗМІ.

Графік 4.3. Медійні інтервенції за типами

Аналіз виявив значні тенденції у висвітленні в ЗМІ та динаміці інтервенцій між різними агентствами під час висвітлення цих судових процесів. Дані свідчать про те, що державне медіа «РІА» лідирує з найбільшою кількістю в 10 інтервенцій, що відображає його центральну роль у просуванні урядових наративів. За ним іде приватне видання «АиФ», яке здійснило вісім інтервенцій, що свідчить про його активну участь у політиці. Приватні видання «Коммерсантъ» і «РБК» також демонструють значну активність — сім і п'ять інтервенцій, відповідно. Це свідчить про те, що приватні ЗМІ зберігають значну присутність у формуванні публічного дискурсу навколо досліджуваних судових справ проти українських цивільних та військовополонених.

Помітна закономірність спостерігається в порівнянні інтервенцій державних і приватних ЗМІ у медіа супроводі цих судових процесів. Хоча такі державні агентства, як «ТАСС», «РТ» і «Спутник», присутні, кількість їхніх інтервенцій нижча, ніж у відомих приватних ЗМІ, таких як «Коммерсантъ» і «АиФ». Це може свідчити про більш цілеспрямовану або вибірккову стратегію державних ЗМІ, на відміну від ширшого залучення приватних ЗМІ. Крім того, регіональне представництво, як, наприклад, у «UraNews», підкреслює участь нецентралізованих ЗМІ, хоча і в менших масштабах.

Відсотковий розподіл типів інтервенцій дає змогу глибше зрозуміти ситуацію. Деякі агентства, зокрема «Газета», «Интерфакс», «Спутник» і «РГ», демонструють 100% обвинувальних інтервенцій, що відображає чітку тенденцію до зображення провини або покладання відповідальності на осіб, що піддаються судовому переслідуванню. Державні ЗМІ, такі як «РТ» і «Красная Весна», також схилиються до звинувачувальної тональності, дотримуючись наративів, спрямованих на дискредитацію конкретних суб'єктів. На відміну від них, такі агентства, як «РІА» і «Коммерсантъ», демонструють більшу частку збалансованих інтервенцій, що свідчить про зусилля, спрямовані на більш детальне висвітлення подій.

Презумпція винуватості переважає серед державних ЗМІ, а такі агентства, як ФСБ (служба зв'язків з громадськістю, їх офіційні сайти та інші медійні ресурси), «Газета», «Спутник» і «РГ», висвітлюють події із цієї точки зору. Це викликає питання щодо дотримання презумпції невинуватості, особливо в порівнянні з такими агентствами, як «Лента» та «Известия», які демонструють більш нейтральну позицію. Тенденція до сенсаційності помітна в таких виданнях, як «Красная Весна» і РТ, що може посилювати наративи, але ризикує поставити під загрозу журналістську доброчесність. З іншого боку, «Коммерсантъ» і «АиФ» дотримуються більш збалансованого висвітлення подій, що свідчить про прагнення до більшої довіри до них.

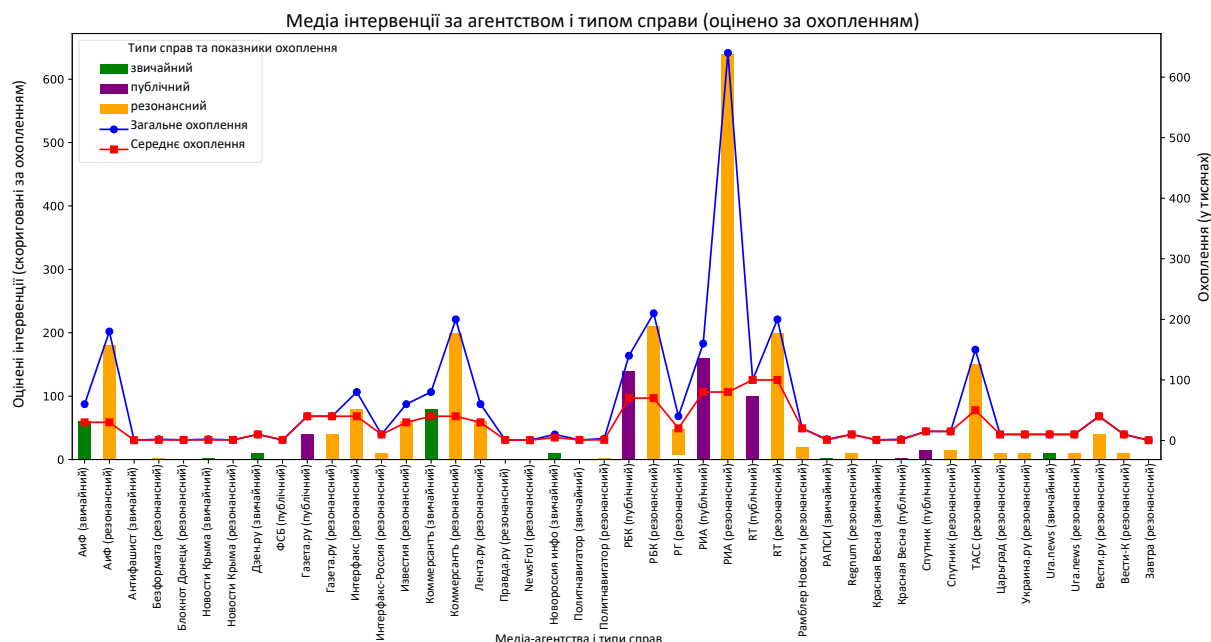
Регіональні ЗМІ, такі як «UraNews», значною мірою зосереджуються на конкретних справах, а їхні матеріали переважно носять звинувачувальний характер. Такий локальний фокус може відображати регіональні упередження або цільові наративи. Загальне поєднання державних, приватних, центральних і регіональних агентств демонструє різноманітний ландшафт висвітлення, але також підкреслює упередженість та ідеологічну заангажованість, зумовлену власністю медіа, що належить державі.

Значний показник обвинувальних репортажів у державних ЗМІ тісно пов'язаний зі стратегіями російської влади щодо судових переслідувань українських цивільних гро-

мадян та військовополонених. Це, в свою чергу, може впливати на громадську думку та результати таких судових процесів. Приватні ЗМІ, пропонуючи більш збалансовані то-нальності, не позбавлені упередженості, так само зумовленої впливом та заангажованою позицією власників. Поширеність презумпції винуватості та сенсаційних репортажів ви-кликає занепокоєння щодо медійної етики та дотримання журналістських стандартів, особливо серед державних агентств.

Цей аналіз свідчить про складну взаємодію структури власності, редакційної полі-тики та стратегічних намірів у формуванні медійних наративів. Хоча приватні ЗМІ мали б створювати протизагугу пропагандистським заангажованим державним медіа, загальне висвітлення подій свідчить про те, що російські приватні ЗМІ не забезпечують викладен-ня фактів, балансу та точності в публічному дискурсі, а також підтримують державні ме-діа у просуванні презумпції винуватості, обвинувального наративу щодо переслідуваних осіб та загалом повністю позбавлені нейтральності.

Графік 4.4. Медійні інтервенції за агентствами та з урахуванням охоплення аудиторії¹⁵²

Аналіз виявляє значну концентрацію медіавпливу серед кількох ключових агентств, зокрема медіаресурс «РІА» є домінуючим гравцем. «РІА» демонструє загальний зважений показник втручання 640¹⁵³ для резонансних справ і 160 для публічних справ, що робить його провідним медіа агентством як за охопленням, так і за залученістю. Його велика аудиторія забезпечує посилений вплив інтервенцій. Іншими важливими гравцями є медіа ресурси «РБК», «RT» і «Коммерсант», кожен із яких демонструє високу залученість із показниками інтервенцій 210, 200 і 200 відповідно у резонансних випадках. Ці агент-ства відіграють ключову роль у формуванні наративів щодо публічних справ і резонанс-них справ.

¹⁵² Графік розроблений на основі класифікації справ за типологією, як зазначено, та їх класифікації за справами і засобами масової інформації.

¹⁵³ Цей показник (640) та інші далі в цьому блоці – це композитний індикатор, що складається з числа публікації та охоплення аудиторії (тобто показник впливу на цільову аудиторію). Так, до прикладу, медіа «РІА» має багато публікацій і велике охоплення аудиторії кожною публікацією.

Висвітлення публічних справ помітно очолюють «РІА», «РБК» і «RT» із показниками інтервенцій 160, 140 і 100 відповідно. Це свідчить про їхню активну роль у впливі на громадську думку щодо ширших суспільних питань. «АиФ» і «ТАСС» також відіграють значну роль у резонансних справах, маючи показники 180 і 150 відповідно, що підкреслює їхню вагому участь у висвітленні цих категорій справ.

Менший вплив мають такі видання, як «Спутник», «Regnum» та «UraNews», що мають мінімальні показники інтервенцій у діапазоні від 10 до 15. Їхній обмежений вплив свідчить або про зосередженість на нішевій аудиторії, або про знижений загальний вплив. Маргінальні гравці, такі як «Блокнот Донецьк», «Красная Весна» та «Завтра», демонструють мінімальні показники інтервенцій, що відображає їхнє незначне охоплення та вплив у загальних наративах.

Під час аналізу загального та середнього охоплення цих агентств «РІА» виділяється найвищими значеннями — 640 і 80 відповідно, що підкреслює безпрецедентний вплив цього засобу масової інформації в поширенні наративів серед широкої аудиторії. «RT» і «РБК» також демонструють значні показники середнього охоплення — 100 і 70, що свідчить про їхню здатність досягати суттєвого впливу за меншої кількості інтервенцій. «Коммерсант», «ТАСС» і «АиФ» зберігають помірні значення середнього охоплення в діапазоні 40–50, що відображає баланс між частотою інтервенцій і розміром аудиторії.

Нішеві або маловпливові агентства, такі як «Антифашист», «БезФормата» та «NewsFrol», мають незначні загальні та середні показники охоплення, що свідчить про їхню обмежену роль у формуванні громадської думки. Цікаво, що публічні справи зазвичай характеризуються меншою кількістю інтервенцій, але вищим середнім охопленням на одну інтервенцію. Наприклад, «RT» і «РБК» із середніми показниками охоплення 100 і 70 відповідно демонструють стратегічну зосередженість на широких суспільних наративах через меншу, але більш впливову кількість інтервенцій. Резонансні випадки, хоча й мають більшу кількість інтервенцій, показують дещо нижчі значення середнього охоплення, що, ймовірно, вказує на цільове спрямування повідомлень на вужчу аудиторію.

Загалом аналіз підкреслює домінування *резонансних справ* у висвітленні в ЗМІ, що свідчить про їхню важливість у медійних наративах. Публічні справи, хоча і зустрічаються рідше, асоціюються з вищим рівнем залучення аудиторії на одну інтервенцію, що підкреслює їхнє стратегічне значення у формуванні суспільного дискурсу. Вплив зосереджений серед кількох великих гравців, таких як «РІА», «RT» і «РБК», що домінують як за загальними, так і за середніми показниками охоплення. Ці агентства відіграють вирішальну роль у формуванні порядку денного як для резонансних, так і для публічних справ.

Менші та регіональні ЗМІ, такі як «Блокнот Донецьк» і «Новости Крыма», обслуговують конкретні спільноти або нішеві питання. Хоча їхній загальний вплив обмежений, вони залишаються актуальними у своїх сферах. Така концентрація впливу серед кількох ключових гравців свідчить про необхідність подальшого стратегічного моніторингу ЗМІ з великим охопленням аудиторії для розуміння їхньої ролі у формуванні громадської думки. Водночас важливо враховувати унікальну роль й нішевих ЗМІ, аби мати збалансовану та повну оцінку та вплив медіасередовища.

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Економічний аналіз медіакампаній¹⁵⁴

Фінансова динаміка цих скоординованих медійних кампаній розкриває пріоритет держави щодо контролю над громадською думкою. Витрати варіюються залежно від масштабу та охоплення кампанії: у звичайних випадках вони мінімальні завдяки використанню регіональних медіа та повторному використанню наративів. Водночас масштабні та високопрофільні випадки передбачають значно вищі витрати, що відображає залучення національних та міжнародних медіа. Згідно з орієнтовним розподілом економічних витрат на медійну стратегію в кожному окремому випадку, що охоплює написання, виробництво та поширення, можна виокремити такі випадки¹⁵⁵:

- Звичайний випадок. Оціночні витрати всіх залучених агентств становлять від \$10.000, переважно покриваючи регіональні публікації та соціальних медіаінфлюенсерів.
- Резонансний випадок¹⁵⁶. Витрати всіх залучених агентств зростають до \$50.000, охоплюючи ширше медійне висвітлення та підтримку наративів.
- Публічно відомий випадок¹⁵⁷. Кампанії для високопрофільних осіб за участі всіх агентств можуть досягати \$100.000, включаючи міжнародне охоплення та мультимедійний контент.

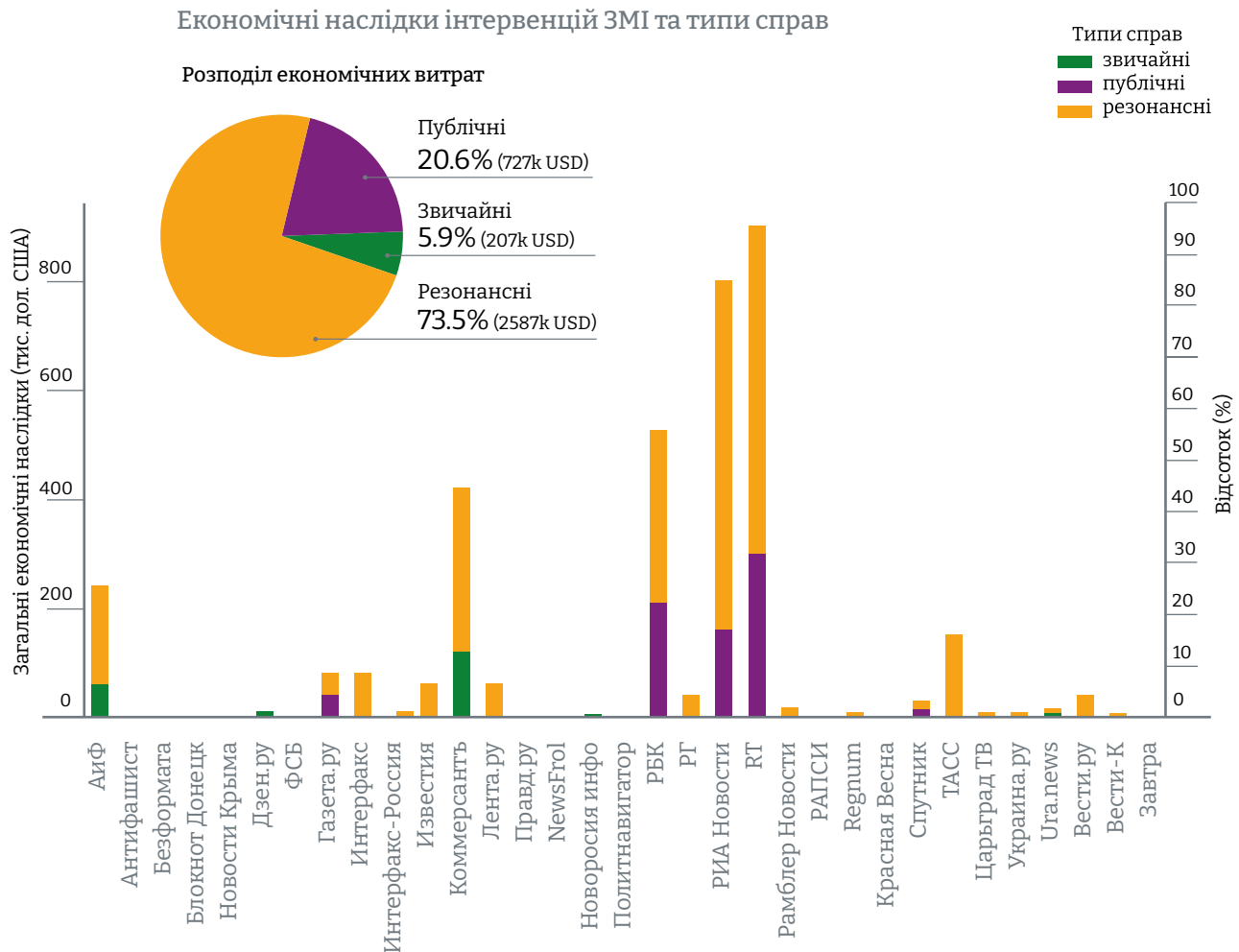
Ці фінансові показники підкреслюють залежність держави від медіа як інструменту управління громадською думкою та політичного контролю. Загальна оцінка фінансових витрат на всі 15 відібраних для дослідження випадків може сягати \$3 000 000, враховуючи всі пов'язані витрати (написання, виробництво, поширення тощо).

154 Цей економічний аналіз здійснений на прикладі відібраних 15 справ й загалом оцінений у близько \$3 млн, відповідно його екстраполяція на сотні фактично наявних справ може свідчити про значне збільшення вартості такого інформаційного супроводу справ.

155 Детальніше у файлі "Розділ IV_Media.xlsx", що перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження.

156 В одній з проаналізованих справ (резонансна справа, військова особа P6) було зафіксовано 14 публікацій із орієнтовною економічною вартістю близько \$30 000. Вона складалася з трьох лонгрідів у провідних національних медіа (3×\$6000=\$24 000), семи статей у національних (високорівневих) та інших національних медіа (5×\$1000=\$5000 + 2×\$500=\$1000), а також решти коротких статей.

157 В одній із проаналізованих справ (публічна справа, цивільна особа P13) зафіксовано 11 публікацій із орієнтовною економічною вартістю \$45 000. Структура витрат охоплює 7 публікацій у провідних національних медіа, 2 у національних та 1 у регіональному медіа, з яких 5 є лонгрідами, а решта – статті. Отже, орієнтовна економічна вартість може становити: 7 лонгрідів у провідних національних медіа (8×\$6000) = \$48 000; 2 національні статті (2×\$500) = \$1000.

Графік 4.5. Фінансові наслідки для інтервенцій медіаагентств¹⁵⁸

Фінансові наслідки медійних втручань у 15 відібраних для дослідження випадків виявляють значну нерівномірність розподілу ресурсів між трьома типами справ: звичайними, резонансними та публічними.

Резонансні справи становлять найбільшу частку фінансових витрат – загалом близько \$2,5 млн, або 73% від загальних витрат. Це домінування відображає пріоритетність висвітлення резонансних і ресурсомістких питань з боку російських медійних агентств. Такі випадки зазвичай є складними, потребують значних зусиль для розслідувань, правового аналізу та тривалого медійного висвітлення через їхню важливість.

Публічні справи займають друге місце за фінансовими витратами, на їхнє висвітлення виділено \$0,7 млн, що становить 21% від загальної суми. Ці випадки мають широку суспільну значущість і спрямовані на залучення громадськості до обговорення ключових соціальних питань. Хоча вони потребують менше ресурсів порівняно з резонансними справами, рівень фінансових вкладень залишається значним, що підкреслює їхню важливість у медійному порядку денному.

¹⁵⁸ Цей графік розроблений на основі економічних даних про витрати на написання публікацій різних типів, виробництво, маркетинг та просування за типологією справ й їх агрегованою вартістю.

Звичайні справи мають найменші загальні фінансові витрати – \$0,2 млн, або 5,9% від загальної суми. Це свідчить про те, що такі випадки, ймовірно, є менш складними або менш сенсаційними, тому отримують обмежену увагу та ресурси. Їхня вузла аудиторія та менший суспільний резонанс, ймовірно, зумовлюють нижчий пріоритет для медійних агентств.

Дані демонструють чітку ієрархію пріоритетів, у якій *резонансні справи* домінують як за загальними, так і за пропорційними фінансовими вкладеннями. Це відповідає їхній ключовій ролі в медійних наративах, зважаючи на їхню складність. *Публічні справи*, хоча й отримують менше фінансування, все-таки відображають намір медіа висвітлювати питання широкого суспільного значення. Натомість *звичайні справи* відіграють лише незначну роль у розподілі фінансів, що свідчить про їхню другорядну важливість у загальній медійній стратегії.

Відповідальність за порушення презумпції невинуватості та інформаційний інструмент політики політичного переслідування

Використання ЗМІ для систематичного порушення презумпції невинуватості та формування громадської думки в досліджуваній категорії справ викликає серйозні етичні та правові проблеми. Визначивши власників та редакційну структуру цих ЗМІ, можна запропонувати механізми підзвітності. Наприклад:

- **Документування порушень:** систематичне документування цих кампаній та їхніх наслідків може стати доказовою базою для адвокатури, судового розгляду та в результаті притягнення винних у політиках до відповідальності;
- **Притягнення до відповідальності власників та редакторів ЗМІ:** власники ЗМІ та редактори, які безпосередньо беруть участь у плануванні та реалізації цих кампаній, можуть бути піддані оцінці їхніх дій щодо вчинення міжнародних злочинів або санкціям за пропаганду державних наративів.

Власники та редакційне керівництво російських державних і приватних ЗМІ відіграють центральну роль в організації та поширенні обвинувальних наративів, що тісно пов'язані з державними цілями незаконного судового переслідування українських цивільних та військовополонених. Серед державних ЗМІ «РИА Новости», «РТ», «ТАСС» і «Вести.ру» перебувають під прямим контролем російського уряду або пов'язаних з ним органів, що забезпечує повну відповідність їхньої діяльності пріоритетам вищого політичного керівництва РФ. Наприклад, «РИА Новости» і «РТ» входять до групи «Россия сегодня», яку очолює Дмитрій Кисельов — медійний діяч, відомий своєю жорсткою прокремлівською позицією, поширенням російської пропаганди тощо. Ці ЗМІ відіграють важливу роль в ініціюванні обвинувальних кампаній проти політичних опонентів або незгодних із діями влади РФ, задаючи наративний тон, якого часто дотримуються й приватні та регіональні ЗМІ в РФ та на окупованих нею територіях.

Приватні ЗМІ, тісно пов'язані з Кремлем, також відіграють важливу роль. «Газета.ру» і «Лента.ру», що належать «Сбербанку» і пов'язані з Центральним банком Росії, працюють під впливом пов'язаного з державою менеджменту, наприклад, у наглядовій раді «Сбербанку» домінують чиновники, наближені до Кремля. Так само «Известия», що нале-

жать «Национальной медиагруппе»¹⁵⁹, є частиною конгломерату з глибокими зв'язками з російською політичною елітою, зокрема з фігурами, пов'язаними з «Газпром-медиа». Ці платформи зберігають видимість редакційної незалежності, водночас послідовно узгоджують свої наративи з державними меседжами, особливо в публічних та резонансних справах. Головні редактори та топ-менеджери цих ЗМІ, такі як Маргарита Симоньян з «RT», відомі своєю публічною лояльністю до політики російської влади, що додатково забезпечує дотримання державних директив.

Окрім державних і пов'язаних із Кремлем приватних ЗМІ, ідеологічні та націоналістичні платформи, такі як «Царьград ТВ» і «Завтра», поширюють більш екстремістські наративи. «Царьград ТВ», що належить Константину Малофєєву¹⁶⁰, бізнесмену з прямими зв'язками з Кремлем, активно просуває ультраконсервативний і прокремлівський контент. Редакційний вплив Малофєєва гарантує, що телеканал подає політичні переслідування в межах ширшого наративу про “захист російського суверенітету” і “традиційних цінностей”. Так само медіа «Завтра», очолювана Олександром Прохановим, письменником-націоналістом, відіграє важливу роль у переслідуванні незгодних за допомогою сенсаційних і принизливих публікацій. Разом ці власники та редактори формують жорстко контрольовану екосистему, що систематично підриває презумпцію невинуватості та підтримує політичний порядок денний вищого політичного керівництва РФ, зокрема й у політиках незаконного судового переслідування українських цивільних та військовополонених.

159 Headed by Alina Kabayeva since 2014, allegedly in personal relations with Kremlin leader. URL: <https://surl.li/fbgxge>; Since 2022 reference to Kabayeva was removed. URL: <https://www.svoboda.org/a/s-sayta-nmg-ischezli-upominaniya-o-glave-soveta-direktorov-aline-kabaevoy/31789052.html>

160 War Sanctions: веб-портал. URL: <https://war-sanctions.gur.gov.ua/kidnappers/persons/376>

РОЗДІЛ V.

ПОЛІТИКА СУДОВОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЦИВІЛЬНИХ І ВІЙСЬКОВИХ: РОЗРОБКА, РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИКИ СУДОВОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Побудова політик судового переслідування, зокрема, складається з кількох важливих елементів. Напрямок і координація політики визначаються політичним керівництвом РФ. Реалізація політики підтримується та забезпечується регуляторними, інституційними, фінансовими та інформаційними інструментами.

Можна визначити такі **цїлі** політики судового переслідування українських цивільних та військових, що фактично доповнюють чи синхронізовані із цілями військової окупації Росією українських територій:

- **делегітимізація української державності:** зобразити Україну як нелегітимну державу, криміналізувати дії українських військових та цивільних як частину ширшого пропагандистського наративу проти держави України загалом;
- **підкорення українського опору:** підірвати український суверенітет, переслідуючи осіб, які чинять опір окупації та агресивній війні, а також придушити голоси тих, хто не погоджується з окупацією;
- **контроль через страх:** вселяти страх у настрої українського населення за допомогою цілеспрямованих переслідувань, затримань і покарань та поширення інформації про такі дії влади РФ, а також зміцнювати російське домінування (створених нею інституцій) на окупованих територіях, сприяючи економічній, політичній і соціальній залежності від РФ на захоплених нею територіях.

Заявлена президентом РФ В. Путіним “концепція денацифікації України” фактично передбачала так звану заборону “неонацистських рухів” і звільнення від людей, які “про-сувають ідеологію нацизму” в країні¹⁶¹. Вона була оголошена як ключова мета розгортання

161 Владимир Путин ответил на вопросы Такера Карлсона. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/73411> (стенограма);

Путин объяснил значение слова «денацификация» («запрещение всяческих неонацистских движений» и необходимость «избавиться от тех людей, которые эту теорию и практику оставляют в жизни и стараются ее сохранить»). URL: <https://www.forbes.ru/society/505882-putin-ob-asnil-znachenie-slova-denacifikacija>;

Путин в интервью Карлсону объяснил значение денацификации в рамках СВО. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/6495975>; Путин объяснил, что подразумевается под денацификацией Украины. URL: <https://rtvi.com/news/putin-obyasnil-chto-podrazumevaetsya-pod-denacifikacziej-ukrainy/>;

Путин заявил, что Россия пока не достигла своих целей на Украине. URL: <https://www.rbc.ru/rbcfreenews/65c575c09a79475a1f9b3704>

повномасштабної агресії РФ проти України в лютому 2022 року¹⁶². Зокрема серед завдань агресивного нападу було оголошено: (1) знищення київського режиму¹⁶³, ліквідація збройних формувань, визнаних у РФ терористичними чи націоналістичними, як-от “Азов” та інші¹⁶⁴; (2) зачищення від прихильників нацифікації та створення умов для подальшої денацифікації у мирний час¹⁶⁵; (3) судове переслідування воєнних злочинців, які вчинили злочини проти мирних жителів Донбасу¹⁶⁶.

У **фокусі політики** перебувають конкретні громадяни України з окупованих українських територій чи зони бойових дій, що піддаються переслідуванням, а саме:

- **Цивільні особи:** активісти, місцеві лідери та журналісти, яких звинувачують у співпраці з українською владою або фактично в спробах опору окупації (навіть якщо приводом для цього стають не пов’язані із цим сфальсифіковані звинувачення в різних загальнокримінальних злочинах), а також громадські діячі, які просувають наративи української ідентичності, підтримки незалежності та цілісності України.
- **Військовослужбовці:** переслідуються фактично за участь у збройному конфлікті в порушення міжнародного гуманітарного права під приводом звинувачень у тероризмі, членстві в заборонених організаціях або воєнних злочинах.

Роль у визначенні цілей політики: політичне керівництво РФ (включно з керівництвом правоохоронних та силових структур) встановлює цілі кримінального переслідування та забезпечує їх узгодженість між усіма інституціями. Ключовими суб’єктами у визначенні таких цілей є президент РФ, Рада безпеки та вищі урядовці. Централізоване керівництво забезпечують директиви, видані президентом та ключовими радниками з питань безпеки.

Докази: публічні виступи, укази та стратегічні документи, в яких наголошується на національній безпеці, так званій боротьбі з тероризмом чи придушенні екстремізму.

Механізм: керівництво країни видає директиви, що надалі слугують основою для дій, це створює спільну мету або план. Водночас президент призначає і щорічно притягує до підзвітності керівників прокуратури та Слідчого комітету, а також затверджує їхню організаційну структуру та бюджети. Саме президент відіграє центральну роль у призначенні суддів, особливо вищих судів, і має значний вплив через процес номінування.

Інструменти політики – це інструменти, що використовують для втілення на практиці цілей, безпосередньо впливають на структуру та реалізацію політики, можуть уможливити або посилити діяльність у сфері політики через надання ресурсів, легітимності тощо. Загалом можна окреслити кілька ключових інструментів, що використовую-

162 Целью спецоперации на Украине является денацификация. URL: <https://ria.ru/20220329/spetsoperatsiya-1780646577.html>;

163 Денацифицировать, взять Киев, остановить НАТО – как менялись цели вторжения в Украину в заявлениях российских политиков и военных. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-61073700>

164 Что Россия должна сделать с Украиной. URL: <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>

165 Див. прим. 164.

166 Денацифицировать, взять Киев, остановить НАТО – как менялись цели вторжения в Украину в заявлениях российских политиков и военных <https://www.bbc.com/russian/news-61073700>

ють для організації та реалізації політики судового переслідування: регуляторні, інституційні, інформаційні та фінансові.

Регуляторні інструменти: законодавство, нормативно-правові акти, що забезпечують правову основу для дій політики.

Так, особи, які реалізують політики, покладаються на наявне законодавство, аби легітимізувати свою участь у переслідуваннях, навіть якщо самі закони є дискримінаційними або несправедливими. Ці закони створюють “регуляторний щит” для злочинних дій, представляючи такі судові переслідування, як законні юридичні дії. Вони безпосередньо дозволяють виправдовувати та здійснювати свавільні арешти, незаконні судові процеси за сфабрикованими або політично вмотивованими обвинуваченнями.

Ключові нормативно-правові акти в цій сфері просуваються президентом і парламентом, зокрема й за погодженням з Радою безпеки РФ.

Приклад: законодавство про боротьбу з тероризмом та екстремізмом, що допускає занадто широке тлумачення такої діяльності, використовується для переслідування цивільних осіб і виправдання колективних дій проти цієї групи. Так само для переслідування цих груп використовується законодавство РФ, що було запроваджено після початку повномасштабного вторгнення, щодо покарання за “дискредитацію СВО”, поширення неправдивої інформації про російських військових тощо. А законодавство та правові обмеження, що фактично призводять до примусового нав’язування російського громадянства мешканцям окупованих територій, вимагають лояльності до окупаційної влади та дозволяють переслідувати за злочини проти національної безпеки РФ¹⁶⁷.

Інституційні інструменти: органи чи посадові особи, відповідальні за реалізацію політики (наприклад, військові підрозділи, розвідувальні служби, судді тощо). Відповідні інституції фактично забезпечують ієрархічну структуру та координацію, необхідні для ефективної роботи та впровадження політик судового переслідування.

Одразу після окупації тих чи інших територій України російська влада створювала на них або власні підрозділи правоохоронних та судових структур, підпорядкування структур адвокатури (в разі спроби анексії територій), або повністю підконтрольні собі (в період до спроби анексії, але після встановлення контролю, як наприклад, на окупованих територіях Сходу України з 2014 до 2022 року), зокрема й для реалізації політики судового переслідування та контролю над територіями та населенням на них¹⁶⁸.

ФСБ координує проведення фільтраційних заходів, спрямованих на цивільне населення на тимчасово окупованих територіях. Це включає затримання та примушування осіб до співпраці або самообвинувачення, а також виявлення лідерів спротиву або потен-

167 Див. детальніше Розділ I цього дослідження.

168 Путин удвоил выплаты чиновникам на новых территориях. Правовой Информационный Портал. URL: <https://pravo.ru/news/243436/>;

В Херсонской области создали адвокатскую и нотариальную палаты. Правовой Информационный Портал. URL: <https://pravo.ru/news/245039/>;

Госдума одобрила включение ЛДНР, Херсонской и Запорожской областей в РФ. Правовой Информационный Портал. URL: <https://pravo.ru/news/243196/>;

Семьям погибших в ДНР и ЛНР чиновников выплатят 5 млн. рублей. Правовой Информационный Портал. URL: <https://pravo.ru/news/244706/>

ційних інакомислячих щодо окупації та військових дій Російської Федерації. Як наслідок, цей процес призводить до затримань, арештів та подальших дій щодо персонального переслідування в межах кримінальних проваджень. У подальшому прокуратура¹⁶⁹, правоохоронні органи, Слідчий комітет забезпечують здійснення кримінального переслідування в конкретних справах. Прокурори, які беруться за справи і представляють політично мотивовані обвинувачення в судах, здійснюють нагляд за справами, де докази сфабриковані або отримані під примусом, і разом із ФСБ забезпечують дотримання судами обраної тактики у справах.

Відповідно суди на території РФ чи окупованих територіях забезпечують винесення заздалегідь визначених вироків, часто у закритих судових засіданнях, узгоджено з прихованими чи декларованими директивами політичного та військового керівництва РФ. Суди виносять переважно суворі вироки на основі сфабрикованих доказів та примусових зізнань обвинувачених осіб, в обхід більшості гарантій справедливого судового розгляду.¹⁷⁰ А російський Конституційний суд фактично видає керівні принципи щодо застосування судової практики в контексті переслідування осіб, незгодних із діями влади РФ щодо розв'язання агресивної війни на території України¹⁷¹.

Після позбавлення волі (подекуди не зафіксованого процесуально) та/або винесення вироків в інституційному ланцюгу реалізації політик судового переслідування бере участь також Федеральна служба виконання покарань¹⁷², що контролює місця несвободи в РФ та на окупованих територіях, які нерідко стають місцями катувань, жорстокого поводження та отримання примусових зізнань, зокрема й для подальшого використання під час судового розгляду.

Одночасно в такій політиці свою роль мають й збройні сили РФ, що співпрацюють зі спецслужбами та правоохоронцями для забезпечення дотримання комендантської години на захоплених територіях, проведення масових затримань і залякування місцевого населення, проведення рейдів в українських населених пунктах з метою арешту підозрюваних у співпраці з українською стороною, а також, зокрема, у захопленні та передачі для подальшого засудження українських військовополонених.

Інформаційні інструменти: пропаганда, дезінформація або публічні заяви, які формують негативні наративи щодо переслідуваних осіб та виправдовують злочинні дії представників влади. Широка пропаганда, що наголошує на нібито небезпеці та екзистенційній загрозі, яку становлять затримані та переслідувані особи. У реалізації політики судового переслідування задіяна підконтрольна російській владі мережа

169 Путин увеличил количество военных прокуроров. URL: <https://pravo.ru/news/243197/>; Путин предложил кандидатуры прокуроров новых регионов. URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202210030005>, URL: <https://pravo.ru/news/244293/>; Путин увеличил штат СКР с учетом потребностей новых регионов. URL: <https://pravo.ru/news/244587/> та створив нову структуру Слідкому https://sledcom.ru/sk_russia/structure/mapregions/, <https://kherson.sledcom.ru/>, <https://zaporozhye.sledcom.ru/>, <https://dnr.sledcom.ru/>, <https://lnr.sledcom.ru/>, <https://crim.sledcom.ru/>

170 Див. детальніше Розділи II цього дослідження.

171 Наприклад, рішення Конституційного суду РФ, що підтверджують законність положень Кодексу про адміністративні правопорушення про встановлення адміністративної відповідальності за публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання збройних сил Росії для захисту інтересів Росії та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки. А саме публічні заклики до перешкодження використанню збройних сил у цих цілях, дискредитація діяльності російських державних органів за кордоном у цих контекстах або підлив підтримки добровольчих формувань тощо.

172 Минюст, ФССП и ФСИН создали подразделения на новых территориях. URL: <https://pravo.ru/news/243648/>

державних і приватних ЗМІ на національному та регіональному рівнях, мережа пропагандистів та пропагандистських каналів у різних соціальних мережах і месенджерах. Інформаційні інструменти сприяють формуванню загальних намірів переслідувань, посилюючи легітимність злочинних дій. До прикладу, державні ЗМІ зображують переслідуваних українських цивільних та військових як загрозу національній безпеці, називаючи їх «екстремістами» та «терористами».¹⁷³

Фінансові інструменти: бюджетні асигнування, механізми фінансування або конфіскація активів для підтримки цілей політики, захоплення та експропріація українських державних і приватних активів на окупованих територіях, підприємств та інфраструктури, та їх подальше використання для підтримки режиму окупаційної влади. Фінансові ресурси підтримують діяльність інституцій та осіб, залучених до реалізації політик.

Одночасно в реалізації політики використовують і такі параметри та загальний контекст створених РФ умов життя на окупованих територіях, як:

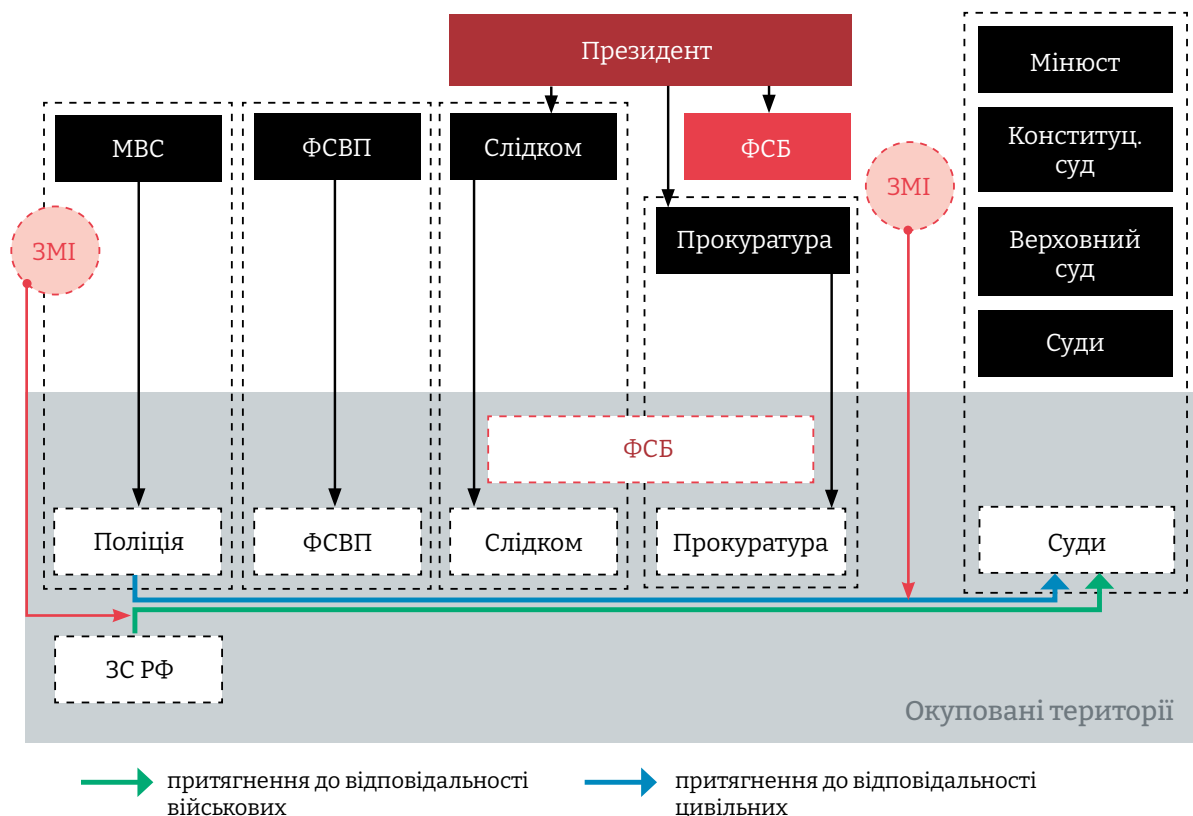
(1) *«М'які» правові вказівки*. Необов'язкові до виконання вказівки або політики, що впливають на поведінку персоналу або установ та можуть використовуватися для прихованого сприяння участі у злочинних діях без прямих наказів. Наприклад, поведінка чи бездіяльність керівників правоохоронних установ, різні внутрішні інструкції або етичні кодекси інституцій, що прямо чи опосередковано заохочують дії, що сприяють реалізації злочинного плану. Нав'язування російських норм і цінностей з метою розмивання української національної ідентичності. Спонування співпраці з окупаційною владою через примус чи економічні стимули тощо.

(2) *Кадрове забезпечення та інституційна культура*. Підбір, навчання та інструктаж персоналу відповідно до цілей політики. Інституційна культура сприяє формуванню спільних намірів, забезпечуючи згуртованість осіб, що фактично реалізують політики вже навіть без прямих наказів чи примусу з боку керівництва. Наприклад, різні освітні програми, тренінги, адміністративні практики чи інформаційні ініціативи, що нормалізують дискримінаційні практики або дегуманізують українців, наголошують на існуванні українського «екстремізму» або «нацистської ідеології» для виправдання подальших злочинних дій.

Політика судового переслідування українців через незаконне судове переслідування в судах РФ та на ТОТ демонструє скоординовану систему репресій, в якій цілі політики реалізуються через всі зазначені вище інструменти – регуляторні, інституційні, фінансові та інформаційні.

173 Див. детальніше Розділі IV цього дослідження.

Графік 5.1. Мережа, що впроваджує політику судового переслідування в РФ та на окупованих територіях

ВИПАДКИ, ЩО ІЛЮСТРУЮТЬ РЕАЛІЗАЦІЮ ПОЛІТИКИ СУДОВОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

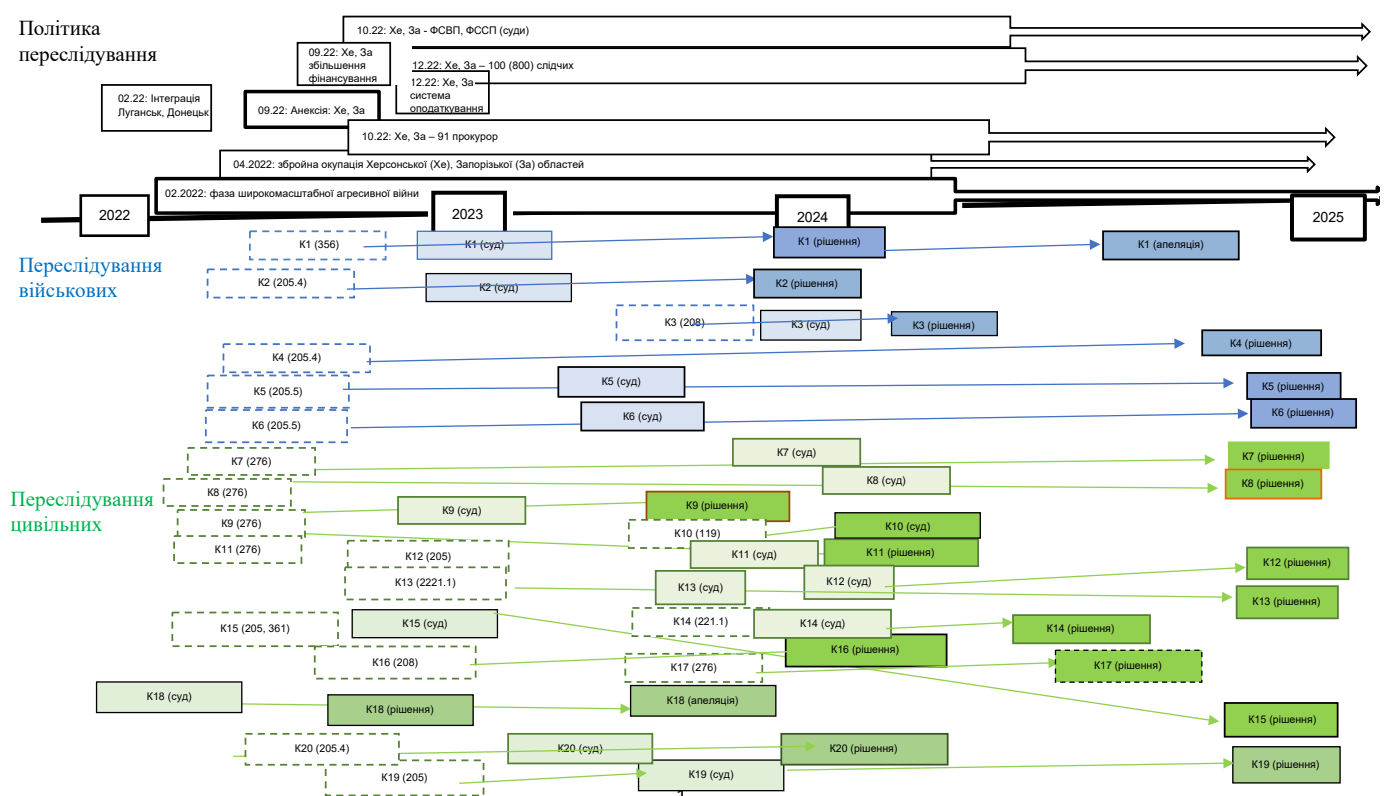
Реалізація політики судового переслідування на прикладі справ в окупованих регіонах України, включаючи Луганську, Херсонську, Запорізьку області та Кримський півострів, відображає цілеспрямовані та скоординовані зусилля влади РФ, спрямовані на забезпечення російського суверенітету, придушення опору та контроль над населенням за допомогою поєднання законодавчих, інституційних, фінансових та інформаційних інструментів. З лютого 2022 року після початку широкомасштабної агресивної війни, Росія систематично поширює свою політику судового переслідування на ці території в межах ширших військово-політичних операцій.

Спроба анексії Луганської, Херсонської, Запорізької областей восени 2022 року стала поворотним моментом в інтеграції цих регіонів у російську адміністративно-правову систему. Цей процес охоплював запровадження на цих територіях російського кримінального законодавства, що створило правовий привід та інструменти для судових переслідувань. Ці зміни були підкріплені розширенням російської інституційної присутності – розбудовою там діяльності російської судової та правоохоронної систем, або часткове залученням до реалізації переслідувань уже існуючої системи з Кримського півострова, що дозволило застосувати системний підхід до переслідування.

Практичне застосування політики судового переслідування можна побачити на прикладі численних справ, спрямованих проти українських цивільних осіб та військово-вслужбовців на цих територіях. Ці справи демонструють послідовну модель політично вмотивованих судових процесів за звинуваченнями в екстремізмі, тероризмі та державній зраді, вчиненні воєнних злочинів. Арешти часто супроводжуються тривалим утриманням під вартою і затягуванням судових процесів, що максимізує психологічний тиск на обвинувачених.

Наприклад, у справі цивільної особи (М13), заарештованої у квітні 2022 року, судовий процес на ТОТ розпочався лише у квітні 2024 року, а вирок було винесено у жовтні 2024 року. Так само справа іншої цивільної особи (М4), заарештованої у вересні 2022 року, постала перед судом в РФ у грудні 2022 року, а остаточне рішення було відкладено до жовтня 2024 року. Структуровані часові рамки цих справ також можуть опосередковано свідчити про навмисне використання судового процесу як інструменту репресій та тиску.

Графік 5.2. Приклади реалізації політики судового переслідування на окремих окупованих регіонах України

Російські установи, зокрема ФСБ, Слідчий комітет, прокуратура та судові органи, відіграють ключову роль у реалізації цієї політики. ФСБ здійснювала стеження, арешти і фабрикування звинувачень, а також керувала фільтраційними таборами, де затриманих перевіряли і часто піддавали примусу до зізнання та самообмовлення. Прокурори здійснювали нагляд за справами, пов'язаними зі сфабрикованими доказами та примусовими

зізнаннями, забезпечуючи винесення судами заздалегідь визначених вироків. Судова влада діяла під окупаційним контролем, часто в обхід гарантій справедливого судового розгляду виносила суворі вирoki, про що свідчать справи військової (М8) та цивільної (М11) осіб.

Інформаційні інструменти, що підтримують цю політику, ще більше ілюструють її системний характер. Пропагандистські кампанії, здійснені державними ЗМІ та афілійованими з режимом пропагандистами та приватними медіа, дегуманізували українських цивільних і військовослужбовців, зображуючи їх як екстремістів і терористів. Ці кампанії не лише виправдовували злочинні дії російської влади з розгортання політики судового переслідування, а й посилювали суспільну підтримку такої політики через демонстрацію судових процесів та дезінформаційні наративи.

Реалізація політики судового переслідування відбувалася за структурованим графіком, що відображає її інтеграцію в ширшу стратегію контролю над окупованими територіями. У 2022 році початковий етап був зосереджений на створенні механізмів контролю та ініціюванні затримань та арештів. У 2023 році на середньому етапі збільшилася кількість судових процесів та відбулося інституційне розширення, що завершилося винесенням судових рішень.

Цілеспрямоване застосування правових, інституційних, фінансових та інформаційних інструментів підкреслює прорахований характер політики судового переслідування на окупованих українських територіях. Вона демонструє втілення цілей політичного керівництва РФ в межах ширшої стратегії придушення опору в окупації, делегітимізації українського суверенітету та контролю над цивільним населенням.

РОЗДІЛ VI.

ПРАВОВА ОЦІНКА ПОЛІТИКИ СУДОВОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Відмова в праві на справедливий судовий розгляд є одним із менш відомих злочинів у міжнародному кримінальному праві, що останнім часом набув значної уваги в межах кількох збройних конфліктів у світі, зокрема в російсько-українському, ізраїльсько-газському конфлікті та конфлікті у Малі. Утім, цей злочин досі не отримав належного висвітлення в судовій практиці сучасних міжнародних кримінальних судів і трибуналів. Нещодавно цей злочин був розглянутий Міжнародним кримінальним судом у справі Аль-Хасана (*Al Hassan*), у якій обвинувачений, серед іншого, був визнаний винним у винесенні вироків без належного судового процесу в контексті неміжнародного збройного конфлікту у Малі.¹⁷⁴ Важливо підкреслити наявність суттєвих відмінностей між злочином **відмови у справедливому судовому розгляді**, вчиненим у контексті міжнародного збройного конфлікту¹⁷⁵, та злочином **винесення вироків без належного судового процесу** в контексті НЗК. Якщо в контексті МЗК цей злочин охоплює ширше порушення судових гарантій незалежно від факту винесення вироку, то в контексті НЗК цей воєнний злочин зосереджується саме на фінальному етапі судового провадження – ухваленні вироків або стратах без належного судового процесу.¹⁷⁶

Історично воєнний злочин **відмови в справедливому судовому розгляді** вперше був розглянутий військовими судами США та Австралії після Другої світової війни. Одним із найважливіших прецедентів стало рішення Військового суду США у справі *Justice Case*, у межах якої 16 високопосадовців Міністерства юстиції Третього Рейху, прокурори та судді були обвинувачені у вчиненні воєнних злочинів і злочинів проти людяності за їхню «свідому участь у загальнонаціональній, організованій урядом системі жорстокості та несправедливості [...], що здійснювалася в ім'я закону під егідою Міністерства юстиції та через інструментарій судів»¹⁷⁷. Промовиста заява прокурора «кинджал убивці було приховано під мантією юриста» яскраво передає суть цієї справи¹⁷⁸. Трибунал дійшов висновку, що судова система була використана нацистським режимом як засіб терору проти «цивільного населення країн, захоплених і окупованих військовими силами нацистського режиму» через судові процеси, які «не мали навіть мінімальної подібності до справедливого судового розгляду чи правосуддя».¹⁷⁹ Ця справа є показовим прикладом деградації судової

174 МКС, Вирок у справі Аль Хассана, пп. 1474-1525. Як уточнено у вирокі суду, всі інциденти, що стосуються цієї статті, підпадають під дві категорії: (i) вирок, винесений без попереднього судового рішення; та (ii) вирок, винесений на підставі рішення суду, який не був належним чином сформований, тобто суд не мав основних гарантій незалежності та неупередженості.

175 МКС, Елементи злочинів, ст. 8(2)(a)(vi) – Воєнний злочин щодо відмови в справедливому судовому розгляді.

176 МКС, Елементи злочинів, ст. 8(2)(c)(iv) – Воєнний злочин щодо винесення вироку або виконання покарання без належного процесу.

177 Сполучені Штати проти Альштеттера та ін. (Справа "Суддів"), Справа №3, Військовий трибунал III, Третя серія наступних Нюрнберзьких процесів, ст. 985.

178 Сполучені Штати проти Альштеттера та ін. (Справа "Суддів"), Справа №3, Військовий трибунал III, Третя серія наступних Нюрнберзьких процесів, ст. 985.

179 Сполучені Штати проти Альштеттера та ін. (Справа "Суддів"), Справа №3, Військовий трибунал III, Третя серія наступних Нюрнберзьких процесів, с. 1046.

системи в нацистській Німеччині, яка була трансформована на інструмент переслідування жертв режиму.

Серія судових процесів щодо відмови в праві на справедливий судовий розгляд, вчиненої японськими військовими щодо військовополонених США, також відбулася в Тихоокеанському регіоні. У справі *Sawada та ін.* четверо японських обвинувачених, зокрема двоє суддів Японського військового трибуналу, постали перед судом за їхню роль у відмові визнати статус військовополонених за військовослужбовцями збройних сил США, які були притягнуті до відповідальності за фальшивими або сфабрикованими звинуваченнями та згодом страчені.¹⁸⁰ Судові процеси були позбавлені основоположних судових гарантій, оскільки обвинувачені постали перед судом за фальшивими чи сфабрикованими звинуваченнями, не були наділені правом на захист, їм було відмовлено в можливості захищатися, а також у праві на переклад судового розгляду зрозумілою їм англійською мовою.¹⁸¹

Воєнний злочин відмови у справедливому судовому розгляді є одним із серйозних порушень Четвертої Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) 1949 року, якщо вчинений у контексті міжнародного збройного конфлікту. Стаття 8(2)(a)(vi) Римського статуту Міжнародного кримінального суду визначає цей злочин як *“умисне позбавлення військовополоненого або іншої захищеної особи права на справедливий і належний судовий розгляд”*. Елементи злочинів МКС визначають об’єктивну сторону цього злочину як *“позбавлення однієї чи кількох осіб справедливого і належного судового розгляду шляхом відмови в судових гарантіях, визначених, зокрема, ЖК III та ЖК IV”*.

Список основних судових гарантій міститься в ЖК III та ЖК IV, проте розробники РС свідомо залишили можливість ширшого тлумачення таких гарантій, зокрема включення тих, які не згадані прямо в Женевських конвенціях. У 2018 році Офіс прокурора МКС визнав факт вчинення воєнного злочину відмови у справедливому судовому розгляді на окупованому Кримському півострові у своєму щорічному звіті щодо попередніх розслідувань. Було зазначено про переслідування щонайменше 24 проукраїнських активістів і кримських татар, яких судили російські суди, що не були створені відповідно до міжнародного гуманітарного права, та застосовували судові процедури, позбавлені основоположних судових гарантій.¹⁸²

Як зазначено в цьому дослідженні, злочин відмови у справедливому судовому розгляді є поширеним явищем на окупованих територіях України з 2014 року. Після спроби анексії Кримського півострова в 2014 році російська влада використовувала судову систему для переслідування цивільного населення, зокрема етнічних українців та кримських татар, які протистояли або сприймалися як такі, що протистоять окупаційному режиму.¹⁸³

180 Судовий процес проти генерал-лейтенанта Шигеру Савада та трьох інших, Військова комісія Сполучених Штатів, Шанхай, 27 лютого 1946 – 15 квітня 1946, с. 1.

181 Судовий процес проти генерал-лейтенанта Шигеру Савада та трьох інших, Військова комісія Сполучених Штатів, Шанхай, 27 лютого 1946 – 15 квітня 1946, ст. 12.

182 Міжнародний кримінальний суд, Офіс прокурора, Звіт про діяльність з попереднього розслідування (2018), 5 грудня 2018 року, п. 78. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/report-preliminary-examination-activities-2018-ukraine>

183 ЄСПЛ, “Україна проти Росії (Крим)”, Велика палата, заяви № 20958/14 та № 38334/18, п. 387. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235139>

У порушення норм МГП Росія повністю демонтувала українську правову систему в Криму, замінивши її власним законодавством і юридичними практиками.¹⁸⁴

Ситуація на окупованих територіях Сходу України була ще гіршою, оскільки там діяли квазісудові органи, що здійснювали так зване “правосуддя” з необмеженими дискреційними повноваженнями у винесенні вироків, включно із смертною карою. Після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 року та подальшої спроби анексії чотирьох українських областей 30 вересня 2022 року російська правова система була незаконно поширена на всі окуповані території.

Із самого початку агресії проти України судові процеси стали інструментами російської влади для переслідування та підкорення місцевого населення на окупованих територіях і придушення будь-яких форм спротиву та інакомислення. Крім українських цивільних осіб, військовополонені Збройних сил України, які потрапляють у полон РФ, також масово стають об'єктами судового переслідування, особливо після 2022 року. Часто їх демонстративно представляють громадськості як “небезпечних нацистів” та неправдиво обвинувачують у тяжких злочинах відповідно до російського кримінального законодавства.

Російська судова система в умовах теперішнього політичного режиму зазнала значної деградації, що нагадує ключові аспекти справи *Justice Case* після Другої світової війни¹⁸⁵. Ця деградація виражається у використанні судової системи та права як інструментарію переслідування українських цивільних та військовополонених, які чинять спротив або сприймаються як такі, що можуть чинити спротив російському режиму. Антитерористичні та антиекстремістські закони РФ були перетворені на “зброю” як частина кампанії переслідувань. Потерпілих від переслідувань заарештовують часто без пред'явлення обвинувачень, утримують у незаконних місцях позбавлення волі, ізольованих від зовнішнього світу, та піддають тортурам і нелюдському поводженню під час незаконного затримання. Після цього вони постають перед так званими судовими процесами, під час яких їм висувують неправдиві обвинувачення у злочинах, яких вони не вчиняли. Українські цивільні й військовополонені в російських судах позбавлені можливості надавати або досліджувати докази, їм перешкоджають у виборі адвоката, а в деяких випадках – повністю позбавляють права на захист, судові засідання часто проходять у закритому режимі без публічного доступу, що ще більше спотворює будь-яку подобу справедливості чи правосуддя.

Під час дослідження ідентифіковано низку закономірностей і тенденцій, що підтверджують існування системної та поширеної практики зловживання судовим процесом з боку РФ, як щодо українських цивільних осіб, так і щодо військовополонених. Зафіксовані численні порушення гарантій справедливого судового розгляду, які можна розділити на дві основні категорії: порушення інституційних гарантій правосуддя (відсутність незалежності та неупередженості судової влади) та серйозні процесуальні порушення під час індивідуальних судових процесів.

184 Див. прим. 183.

185 Сполучені Штати проти Альштеттера та ін. (Справа “Суддів”), Справа №3, Військовий трибунал III, Третя серія наступних Нюрнберзьких процесів.

Отже, за підсумками аналізу в межах дослідження можна дійти висновку, що **відмова у справедливому судовому розгляді в контексті війни між Україною та Росією має подвійну кваліфікацію: як воєнний злочин та як злочин переслідування, що становить злочин проти людяності.**

ПОРУШЕННЯ ГАРАНТІЙ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ¹⁸⁶

Під час дослідження виявлені системні проблеми щодо спроможності російських судів забезпечити гарантії справедливого правосуддя в справах щодо переслідування українських цивільних та військовополонених. Системне недотримання й подекуди повна відсутність основоположних гарантій справедливого правосуддя в цій категорії справ лише поглиблює численні процесуальні порушення, що мають місце під час цих судових процесів. Зокрема, йдеться про порушення вказаних нижче прав.

- **Право обвинуваченого бути негайно поінформованим про правопорушення, що ставиться йому за вину** (ст. 104 Третньої Женевської конвенції (ЖК III), ст. 71(2) Четвертої Женевської конвенції (ЖК IV), ст. 75 (4)(а) Додаткового Протоколу I (ДП I))

Зміст норм. ЖК III і ЖК IV передбачають, що обвинувачений має бути негайно повідомлений про обвинувачення та причини його затримання, щоб мати можливість підготувати захист. В обох конвенціях міститься перелік конкретних аспектів обвинувачення, про які обвинувачений повинен бути повідомлений зрозумілою йому мовою. Стаття 71 (2) ЖК IV наголошує на важливості притягнення особи до судового розгляду «якнайшвидше», особливо в контексті окупації, бо за таких обставин розслідування часто затягується, а обвинувачений проводить довгий час під арештом в очікуванні суду¹⁸⁷. Незалежно від того, чи є підсудний цивільною особою чи військовополоненим, окупаційна держава зобов'язана повідомити державу-покровительку про провадження, яке вона розпочала проти захищених осіб принаймні за три тижні до початку судового розгляду¹⁸⁸. Тритижневий термін є абсолютним мінімумом, необхідним особам, які постають перед судом, для підготовки захисту¹⁸⁹. Незважаючи на такі детальні процесуальні вимоги щодо сповіщення в обох конвенціях, сторони більшості міжнародних збройних конфліктів не призначають відповідну державу-покровительку. Подібним чином, ст. 75(4)(а) ДП I гарантує право обвинуваченого бути невідкладно поінформованим про «деталі правопорушення, що ставиться йому за вину»¹⁹⁰.

186 Наведена правова оцінка на основі норм та принципів міжнародного гуманітарного права.

187 Коментар МКЧХ, 1958, ст. 71(2) ЖК IV. URL:

<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-71/commentary/1958?activeTab=>

188 Коментар МКЧХ, 1958, ст. 71(3) ЖК IV. URL:

<https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-71/commentary/1958?activeTab=>

189 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 104 ЖК III, п. 4058. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciii-1949/article-104/commentary/2020?activeTab=>

190 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75(4)(а) ДП I, п. 3097. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження¹⁹¹. Обвинувачені – українські військовополонені чи цивільні – не завжди поінформовані про деталі правопорушень, що ставляться їм за вину. В одній із проаналізованих справ підсудна особа не знала про висунуті проти неї обвинувачення до початку самого судового засідання. Допит, який відбувся під час так званої стадії “досудового розслідування”, не мав жодного стосунку до обвинувачень висунутих проти неї¹⁹².

- **Права та засоби захисту, такі як право на допомогу кваліфікованого адвоката на власний вибір та компетентного перекладача** (ст. 99 (3) ЖК III, ст. 105 ЖК III, ст. 72 ЖК IV, ст. 74 ЖК IV, ст. 75(4)(a) і (g) ДП I)¹⁹³

Зміст норм. ЖК III гарантує право військовополонених представляти свій захист, що включає право мати захист кваліфікованого адвоката на власний вибір, а також компетентного перекладача. Справа щодо військовополоненого не може розглядатися судом, який не дотримується процедури, яка надає йому право на захист, як це передбачено в ст. 105 ЖК III¹⁹⁴. Положення наголошує на праві обвинуваченого на вільний вибір захисника. Держава, що тримає в полоні, може призначити компетентного адвоката лише в тому випадку, якщо військовополонений або держава-покровителька не обрали такого. Норми щодо призначення захисника віддають перевагу вільному вибору адвоката для забезпечення здатності обвинуваченого здійснити ефективний захист, що нерозривно пов'язано з його довірою до обраного законного представника.¹⁹⁵ Право на захист охоплює як необхідний час, так і можливості для підготовки захисту. Захиснику не можна перешкоджати відвідувати обвинуваченого чи проводити з ним бесіду наодинці під час підготовки до судового розгляду.

Статті 72 і 74 ЖК IV містять фундаментальні гарантії щодо прав і засобів захисту, аналогічні з перерахованими у ЖК III. Формулювання ст. 72 ЖК IV передбачає, що обвинувачений може використовувати всі засоби захисту, включаючи виклик і допит свідків, надання документів чи інших письмових доказів тощо¹⁹⁶. Обвинувачений має право на допомогу кваліфікованого адвоката за своїм вибором. Адвокату повинні бути надані «всі можливості та свобода дій, необхідні для підготовки захисту», що включає перевірку доказів у справі, регулярні візити та бесіди з клієнтом наодинці, доступ до свідків у справі тощо¹⁹⁷. Хоча дотримання судових гарантій може виявитися складним під час окупації, їх слід дотримуватися за будь-яких обставин¹⁹⁸. Фундаментальна гарантія, що лежить в основі права на захист, також відображена в ст. 75(4)(a) ДП I¹⁹⁹.

191 Тут і далі в тексті “в контексті дослідження” використовується в розумінні результатів аналізу конкретних справ та матеріалів, що були вивчені експертною групою в рамках дослідження.

192 Дані проаналізованих у ході дослідження справ та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

193 Дотримання зазначеної гарантії в контексті права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) також проаналізовано в Розділі II (пункти 7.1 – 7.5) цього дослідження.

194 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 99 (3) ЖК III, пп. 3976–3978. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-99/commentary/2020?activeTab=>

195 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 105 ЖК III, п. 4085. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-105/commentary/2020?activeTab=>

196 Коментар МКЧХ, 1958, ст. 72 ЖК IV. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-72/commentary/1958?activeTab=>

197 Див. прим. 196

198 Див. прим. 196

199 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75(4)(a) ДП I. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження. Обвинувачені часто не мають права голосу щодо вибору захисника, який формально призначається РФ чи окупаційною владою. Цивільні особи, які часто були викрадені агентами ФСБ на окупованих територіях, не мають доступу до адвоката під час допитів, а також багато постраждалих не знають про причини проведення допиту. Після призначення захисника під час кримінального провадження обвинувачений або не має зовсім, або має обмежений доступ до свого захисника. Адвокати, призначені державою, не беруть на себе жодної суттєвої ролі в захисті законних інтересів своїх клієнтів. У деяких поодиноких випадках, коли захисники (запрошені та оплачені родиною або друзями обвинувачених) намагалися захистити інтереси своїх клієнтів, висуваючи відповідні заперечення в суді, судді переважно відхиляли ці запити²⁰⁰.

Наприклад, в одній справі проти українського військовополоненого обвинувачена особа дізналася про наявність у неї адвоката лише за день до судового засідання в суді на ТОТ. Перед початком засідання захисник попросив час для приватної розмови з підсудною особою, під час якої порадив «зізнатися та розкаятися». Коли на вирок було подано апеляцію до суду в РФ, новий захисник, якого знайшли родина та друзі обвинуваченого, оскаржив вирок на тій підставі, що підсудна особа інкримінувала собі злочини, яких вона не вчиняла, оскільки фізично не була присутня на місці вчинення ймовірного злочину. Захисник не мав можливості ознайомитися з матеріалами справи та домовитися про конфіденційну зустріч зі своїм підзахисним. Однак апеляційний суд відхилив усі аргументи захисту та залишив вирок у силі. Підсудній особі неодноразово перешкождали в спілкуванні із його захисником, коли вона намагалася звернутися за правовою допомогою в поданні касаційної скарги²⁰¹.

● **Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності** (ст. 87 (1) ЖК III, ст. 33 (1) ЖК IV, ст. 75(4)(b) ДП I)

Зміст норм. Принцип індивідуальної кримінальної відповідальності є основоположним у кримінальному праві, який передбачає, що особа несе індивідуальну відповідальність за злочин/злочини, які вона вчинила. Це означає персональний характер кримінальної відповідальності та неможливість застосування покарання до «осіб, які самі не вчиняли інкримінованих дій»²⁰². Воюючі сторони зберігають право карати лише осіб, які вчинили ворожі дії відповідно до кримінального законодавства та процедури, викладеної в ст. 64 ЖК IV, з метою захисту своїх законних інтересів і безпеки²⁰³. Так само ст. 75 (4)(b) ДП I забороняє засудження та покарання, які не ґрунтуються на індивідуальній кримінальній відповідальності²⁰⁴.

200 Див. детальніше щодо прикладів порушення процесуальних стандартів у проаналізованих справах (в українському контексті) Розділ II. Конкретні посилання на джерела та справи відповідних прикладів не наводяться відповідно до методології дослідження для захисту персональних даних осіб, потерпілих від політики судового переслідування та осіб, які сприяли збору на передачі матеріалів для дослідження.

201 Дані проаналізованих справ під час дослідження та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

202 Коментар МКЧХ, 1958, ст. 33 (1) ЖК IV. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/1958?activeTab=>

203 Коментар МКЧХ, 1958, ст. 33 (1) ЖК IV. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-33/commentary/1958?activeTab=>

204 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75(4)(b) ДП I. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження. Підсудних – як українських військовополонених, так і цивільних – зазвичай звинувачують у злочинах, яких вони **не** вчиняли²⁰⁵. Підсудні звинувачують себе в неіснуючих злочинах під тиском тортур чи погроз подальших тортур. Часто їх змушують підписувати документи, які їм не надали заздалегідь прочитати, або підписувати чисті аркуші паперу під погрозами вбивства. У підписаних документах містяться їхні «зізнання» у вчиненні тяжких злочинів за російським законодавством, що надалі використовуються для кримінального провадження. Непоодинокі випадки використання підписаних чистих аркушів паперу для виготовлення підроблених документів, які прикріплюють у подальшому до матеріалів кримінальної справи. У багатьох випадках підсудних просять «придумати» злочини, які вони вчинили. Це серед іншого підтвердив один із нещодавно звільнених бійців батальйону «Азов», який був взятий у полон російськими військами під час вимушеної здачі в полон після запеклих боїв на «Азовсталі»²⁰⁶. Інший звільнений військовополонений свідчить, як його змусили вигадати «злочини», які він скоїв. Він погодився на порушення проти нього фіктивної кримінальної справи, але просив, щоб у звинуваченнях не було «трупів»²⁰⁷. Ще одна закономірність щодо цивільних обвинувачених полягає в тому, що агенти ФСБ підкладають вибухівку в їхні особисті речі. Ці «докази» надалі використовуються для порушення кримінальних справ проти підсудних. Так в одній з досліджуваних справ вибухівку підклали у особисті речі підсудної особи. І хоча особа відкидала звинувачення в зберіганні вибухівки, це було використано як основний доказ, на підставі якого її засудили. В іншій справі цивільній особі було інкриміновано зберігання вибухівки для підготовки теракту у відповідь на «возз'єднання» «ДНР» з Росією²⁰⁸.

● **Принцип *nullum crimen sine lege*** (ст. 99(1) ЖК III, ст. 67 ЖК IV, ст. 75(4)(с) ДП I)

Зміст норми. Принцип законності передбачає, що вина особи може бути встановлена лише на підставі кримінального законодавства, яке діяло на момент вчинення діяння. Принцип законності, що стосується кримінального провадження за участю військовополонених, міститься в ст. 87(1) і ст. 99(1) ЖК III. Принцип подвійний: (1) ніхто не може бути притягнутий до відповідальності за дію чи бездіяльність, яка не становила кримінального правопорушення відповідно до національного або міжнародного права на момент її вчинення (тобто *немає злочину без вказівки про це у законі*); і (2) забороняється призначати покарання, яке не було передбачено національним або міжнародним правом під час вчинення правопорушення (*немає відповідальності без закону*)²⁰⁹. Інакше кажучи, не може бути ні злочину, ні покарання за відсутності законів, які визначають поведінку злочинною та караною; і такі закони не можуть мати зворотної сили. Принцип законності вима-

205 Інтерв'ю з колишніми військовополоненими бійцями батальйону «Азов» після їхнього повернення (боєць з позивним «Пако»). – хв. 27:40–32:22. YouTube канал «Ramina». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FrKJq-F9MF0>.

206 Інтерв'ю з колишніми військовополоненими бійцями батальйону «Азов» після їхнього повернення (боєць з позивним «Пако»). – хв. 27:40–32:22. YouTube канал «Ramina». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FrKJq-F9MF0>.

207 Дані проаналізованих справ під час дослідження та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

208 Дані проаналізованих справ під час дослідження та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

209 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 99 (1), п. 3953. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-99/commentary/2020#_Toc42465450; Див. також: ст. 87 (1), п. 3661. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-87/commentary/2020?activeTab=>

гає суворой конструкції складу злочину і заборони аналогії злочину²¹⁰. Він спрямований на «обмеження ризику свавільних і образливих дій з боку держави, що тримає в полоні»²¹¹. Порухення принципу законності саме по собі може становити серйозне порушення позбавлення військовополонених справедливого та належного судового розгляду²¹².

Окупаційна держава так само обмежена принципом законності, як це передбачено в ст. 67 ЖК IV. Подібним чином положення має на меті обмежити «можливість свавільних дій з боку окупаційної держави», яка має забезпечити «здійснення кримінальної юрисдикції на міцній основі загально визнаних принципів»²¹³. Ст. 67 ЖК IV прямо зазначає, що покарання має бути пропорційним злочину. Інкorporація цієї частини була зумовлена зловживаннями під час Другої світової війни, що ознаменувалися призначенням невинуватих високих покарань, зокрема смертної кари, за відносно незначні злочини²¹⁴. Крім того, ст. 75(4)(с) ДП I теж зазначає принцип законності як одну з основних судових гарантій як у національному, так і в міжнародному праві²¹⁵.

Приклади застосування гарантій в контексті дослідження. Обвинувачених зазвичай судили за фіктивними звинуваченнями, що включали тяжкі злочини згідно з російським кримінальним законодавством, такі як злочини тероризму, злочини проти держави та правоохоронних органів (наприклад, диверсія, шпигунство, державна зрада, екстремізм тощо), а також злочини проти особи (наприклад, вбивство, викрадення) тощо. В окремих досліджених випадках військовополонених судили за звинуваченнями у воєнних злочинах (наприклад, жорстоке поводження з мирним населенням, застосування заборонених засобів і методів ведення війни). Ймовірні «злочини», які приписуються обвинуваченим, були скоєні до взяття їх у полон за межами території РФ. Посилаючись на своє національне законодавство для відкриття кримінальних проваджень щодо «злочинів», які передували захопленню військовополонених, РФ порушує МГП, оскільки її національне законодавство не було застосовним на момент вчинення так званих «злочинів»²¹⁶. Враховуючи серйозність кримінальних звинувачень – як щодо цивільних осіб, так і щодо військовополонених – обвинувачені були засуджені до тривалих термінів позбавлення волі та незаконно переведені для відбування покарання в колоніях суворого режиму як на ТОТ, так і на території Росії.

210 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 99 (1), п. 3954. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-99/commentary/2020#_Toc42465450

211 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 99 (1), п. 3958. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-99/commentary/2020#_Toc42465450

212 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 99 (1), п. 3955. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-99/commentary/2020#_Toc42465450

213 Коментар МКЧХ, 1958, ст. 67 ЖК IV. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-67/commentary/1958?activeTab=>

214 Коментар МКЧХ, 1958, ст. 67 ЖК IV. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-67/commentary/1958?activeTab=>

215 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75(4)(с) ДП I, пп. 3101-3106. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

216 Коментар МКЧХ, 2020, ст. 99 (1), п. 3958. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gcii-1949/article-99/commentary/2020#_Toc42465450

- **Презумпція невинуватості** (ст. 75(4)(d) ДП І) 217

Зміст норми. Презумпція невинуватості є основоположним принципом кримінального права, який означає, що «обвинувачений не зобов'язаний доводити свою невинуватість, вину обвинуваченого має доводити сторона обвинувачення»²¹⁸.

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження. Проаналізовані справи демонструють кричущі порушення презумпції невинуватості. Про це свідчить зверхня поведінка російських слідчих, прокурорів і суддів щодо підсудних під час кримінальних проваджень, а також ключова роль, яку відіграють російські ЗМІ в організації наклепницьких кампаній як проти українських військовополонених, так і проти цивільних осіб до та під час того, як вони постали перед судом²¹⁹. Під час судових процесів російські ЗМІ часто зображують підсудних «терористами», «екстремістами», «вбивцями невинних мирних жителів». Наприклад, Amnesty International повідомила про наклепницьку кампанію в російських ЗМІ за участю підсудного, якого зображували «лиходієм, який прагне вбивати мирних жителів»²²⁰.

- **Право обвинуваченого бути присутнім на судовому розгляді його справи** (ст. 75(4)(e) ДП І) 221

Зміст норми. Присутність обвинуваченого під час судового розгляду справи є необхідною гарантією справедливого судового розгляду. Принцип підкреслює важливість присутності підсудного на засіданнях, на яких сторона обвинувачення представляє свою справу та заслуховуються усні аргументи²²². Ця основоположна гарантія забезпечує можливість обвинуваченого заслухати свідчення свідка, заперечити їм особисто та висунути заперечення впродовж судового розгляду. Цей принцип не є несумісним з можливістю проведення заочних судових розглядів, за умови, що всі процесуальні гарантії дотримані та законодавство держави дозволяє такі судові процеси²²³.

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження. Незважаючи на те, що обвинувачені зазвичай присутні під час судового розгляду, вони не можуть брати участь у допиті свідків у суді або висунути інші заперечення під час судового розгляду. Колишня військовополонена особа описала судовий процес як «виставу», під час якої судді, прокурор і захисники виконують зрежисовані ролі. Захисник підказував підсудній особі, що їй говорити, а прокурор виглядав байдужим і грав в ігри на телефоні²²⁴. Під час судових за-

217 Дотримання зазначеної гарантії в контексті права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) також проаналізовано в Розділі II (п.п. 3.1 – 3.8) цього дослідження

218 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75 (4)(d) ДП І, п. 3108. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

219 Див. детальніше Розділ IV.

220 Україна: російський суд залишив у силі 13 років позбавлення волі українському правозахиснику Максиму Буткевичу. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/08/ukraine-russian-court-upholds-13-year-sentence-against-ukrainian-human-rights-defender-maksym-butkevych/>

221 Дотримання зазначеної гарантії в контексті права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) також проаналізовано в Розділі II (п. 7.4) цього дослідження.

222 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75 (4)(e) ДП І, п. 3110. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

223 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75 (4)(e) ДП І, п. 3109. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

224 Інтерв'ю з колишніми військовополоненими бійцями батальйону «Азов» після їхнього повернення (боєць з позивним «Пако»). – хв. 27:40–32:22. YouTube канал «Ramina». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FrKJq-F9MF0>

сідань обвинувачених часто тримають у клітці чи скляному боксі, щоб максимально принизити та представити широкому загалу образ небезпечних злочинців. Також повідомлялося про випадки апеляційного розгляду через відеозв'язок.

- **Право обвинуваченого не свідчити проти самого себе і не визнавати себе винним** (ст. 75(4)(f) ДП І)²²⁵

Зміст норми. Ця процесуальна гарантія захищає від застосування будь-яких незаконних і сумнівних дій для отримання зізнань, які можуть бути використані в судовому розгляді для доведення вини обвинуваченого. Женевські конвенції спрямовані на захист жертв війни від насилля, включаючи катування та інших форм жорстокого поводження з метою отримання зізнань²²⁶.

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження. Загальний патерн досліджених справ – широко розповсюджене і систематичне проведення «допитів» українських цивільних і військовополонених, під час яких їх піддавали тортурам та нелюдському поводженню з метою отримання зізнань проти себе. В одній справі підсудна особа засвідчила, що під час допиту агент ФСБ бив, душив і погрожував, намагаючись отримати інформацію про ймовірні зв'язки зі Службою безпеки України²²⁷. Підсудна особа утримувалася в антисанітарних умовах під час досудового тримання під вартою, не маючи доступу до туалету, та отримуючи їжу лише раз на день. Військовополонені зазнають особливо жорстокого поводження під час допитів, оскільки їх неодноразово катують, щоб вибити зізнання²²⁸.

- **Право обвинуваченого на публічне виголошення вироку** (ст. 75(4)(i) ДП І)²²⁹

Зміст норми. Однією з ключових складових справедливого судового розгляду є публічне оголошення вироку. У деяких випадках справа може розглядатися у закритому судовому засіданні, однак вирок має бути винесений публічно, якщо це не завдає шкоди підсудному (наприклад, у справі щодо неповнолітнього)²³⁰.

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження. Переважна більшість судових слухань в таких справах на ТОТ на Сході України проходили в закритому режимі. За деякими винятками, більшість кримінальних проваджень на інших окупованих територіях або в РФ також проводилися в закритому режимі. В одному випадку цивільну особу звинуватили в державній зраді за передачу незначної суми грошей українській благодійній організації. Російський суд провів засідання в закритому режимі і засудив особу до 12

225 Дотримання зазначеної гарантії в контексті права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) також проаналізовано в Розділі II (пункти 3.3-3.4) цього дослідження.

226 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75 (4)(f) ДП І, п. 3112. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>
Див. також: ст. 17 ЖК III; ст. 31 ЖК IV.

227 Дані проаналізованих справ під час дослідження та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

228 Інтерв'ю з колишніми військовополоненими бійцями батальйону «Азов» після їхнього повернення (боєць з позивним «Пако»). – хв. 27:40–32:22. YouTube канал «Ramina». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FrKJq-F9MF0>

229 Дотримання зазначеної гарантії в контексті права на справедливий суд (ст. 6 ЄКПЛ) також проаналізовано в Розділі II (п.п. 2.1–2.4) цього дослідження.

230 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75 (4)(i) ДП І, п. 3118. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

років позбавлення волі в колонії суворого режиму. Дві інші справи, в яких обвинуваченим інкримінували шпигунство, також розглядалися в закритому режимі²³¹. Усі обвинувачені отримали тривалі терміни позбавлення волі в колоніях суворого режиму.

- **Право обвинуваченого бути проінформованим про його право на оскарження вироку** (ст. 106 ЖК III, ст. 73 ЖК IV, ст. 75(4)(j) ДП I)²³²

Зміст норми. Ця основоположна гарантія забезпечує можливість засудженого оскаржити вирок. Що стосується згадки про «інші засоби правового захисту», це поширюється як на помилування, так і на пом'якшення вироку. У деяких юрисдикціях вироки військових судів повинні бути підтверджені «вищим військовим органом»²³³.

Приклади застосування гарантії в контексті дослідження. Право на апеляцію є лише формальністю. Чимало засуджених осіб вирішують не подавати апеляцію, побоюючись, що тривалий «судовий процес» може негативно вплинути на їхні шанси потрапити до наступного обміну полонених. Однак оскарження вироку зазвичай не дає результатів, оскільки суди вищих інстанцій фактично залишають вироки судів нижчих інстанцій в силі. В одному випадку представник Слідчого комітету РФ намагався відмовити засуджену особу від подачі апеляції, прямо сказавши, що це буде «марним». Незважаючи на те, що засуджена особа все ж таки подала апеляцію, апеляційний суд на території РФ залишив без змін вирок понад 10 років позбавлення волі, який був винесений судом на ТОТ. У цій же справі, Верховний суд РФ залишив вирок і апеляційну постанову без змін в порядку касаційного провадження. В іншій справі, після подання апеляції суддя відмовив у задоволенні клопотання захисту про доповнення матеріалів справи інформацією щодо обставин викрадення апелянта, які призвели до порушення кримінальної справи, а також про огляд відповідних речових доказів. Апеляційний суд символічно скоротив термін позбавлення волі лише на один місяць²³⁴.

ВІДМОВА У ПРАВІ НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ЯК ЗЛОЧИН ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Злочин переслідування є основоположним злочином проти людяності, чітко визначений у звичаєвому та договірному праві. Вперше цей злочин переслідував Міжнародний військовий трибунал у Нюрнберзі, який виніс за ним вирок разом з іншими основоположними злочинами, такими як вбивство, винищення, поневолення, депор-

231 Дані проаналізованих справ під час дослідження та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

232 Дотримання зазначеної гарантії в контексті права на справедливий суд також проаналізовано в Розділі II (пункти 7.6) цього дослідження.

233 Коментар МКЧХ, 1987, ст. 75 (4)(j) ДП I, п. 3121. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75/commentary/1987?activeTab=>

234 Дані проаналізованих справ під час дослідження та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

тація та інші нелюдські діяння²³⁵. Однак переслідування не було окремим злочином, а це означає, що можна було засудити злочин, лише якщо він був скоєний під час або у зв'язку з воєнними злочинами чи злочинами проти миру. На практиці зв'язок між воєнними злочинами виключав із судового розгляду дії нацистів щодо переслідування євреїв до початку війни.

Вимога зв'язку була опущена у визначенні злочину, коли він був включений у юрисдикцію *ad hoc* трибуналів. Міжнародний трибунал для колишньої Югославії (МТКЮ) визнав відсутність ясності щодо того, які дії можуть підпадати під визначення злочину переслідування, що, на його думку, створювало конфлікт з принципом законності²³⁶. Він визначив злочин переслідування як «дію чи бездіяльність, яка [...] фактично дискримінує та заперечує або порушує фундаментальне право, викладене в міжнародному звичаєвому або договірному праві»²³⁷. Апеляційна палата МТКЮ у справі Квочки підкреслила, що діяння переслідування, що розглядаються разом або окремо, повинні кваліфікуватися за таким самим рівнем тяжкості, як і інші перелічені діяння злочинів проти людяності²³⁸. У цій конкретній справі Апеляційна палата підтримала правову кваліфікацію діянь переслідування, приниження та психологічного насильства як переслідування, які, хоча і не були зазначені серед основоположних злочинів проти людяності, проте досягли ступеня кваліфікації злочинів проти людяності²³⁹. Цей важливий висновок підкреслює, що переслідування не завжди має бути рівносильним іншим основним злочинам проти людяності, таким як вбивства, катування, зґвалтування тощо, оскільки воно може складатися з інших досить серйозних дискримінаційних дій, які порушують основні права.

Злочин переслідування не є окремим злочином у Римському статуті МКС, оскільки він має бути вчинений у зв'язку з будь-яким іншим діянням, що лежить в основі злочинів проти людяності, або будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду. Як зазначено в коментарі МКС, визначення переслідування в Римському статуті є вужчим, ніж у звичаєвому міжнародному праві, яке не вимагає доказів такого зв'язку²⁴⁰. Для цілей цього дослідження експертна група керувалася більш суворим визначенням злочину переслідування, викладеним у ст. 7(1)(h) Римського статуту, в контексті нещодавньої ратифікації Україною Римського статуту та приєднання до МКС з 1 січня 2025 року.

Так, у контексті російсько-української війни відмова в праві на справедливий суд, яка часто поєднується разом з незаконним позбавленням волі, тортурами та іншими формами нелюдського поводження (за даними дослідження та численних доповідей міжнародних організацій²⁴¹), може становити злочин переслідування у переліку

235 МВТ, вирок від 01.10.1946 р. у справі «Суд над головними німецькими воєнними злочинцями». Засідання Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, Німеччина, частина 22 (22.08.1946 року – 01.10.1946 року), ст. 463-466 (Переслідування євреїв).

236 МТКЮ, Судовий вирок у справі Кордіча, п. 192.

237 МТКЮ, Апеляційне рішення у справі Квочки, п. 320.

238 МТКЮ, Апеляційне рішення у справі Квочки, п. 320.

239 МТКЮ, Апеляційне рішення у справі Квочки, пп 322-325

240 Касесе, А., Гета, П., Джонс, Дж. Р., і Есер, А. (2002). РС МКС: Коментар (том 1), с. 376.

241 Див. детальніше Додаток 5 «Доповіді міжнародних організацій щодо судового переслідування українських цивільних та військовополонених в підконтрольних РФ судах».

злочинів проти людяності, якщо він вчиняється в межах широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення²⁴² та супроводжується дискримінаційним наміром.

Аспект переслідування у відмові в праві на справедливий суд до повномасштабного вторгнення Росії

Кримський півострів. Примусово поширена на територію півострова російська правова система та законодавство із самого початку використовувалися як інструмент переслідування етнічних українців і кримських татар, які виступали проти окупації або вважалися такими, що виступають проти російського режиму. У справі “Україна проти Росії (щодо Криму)”²⁴³ ЄСПЛ підтвердив, що *«акти переслідування були спрямовані не проти випадкових осіб, а проти окремих груп, що складаються з або українських активістів і журналістів, або кримських татар [...], і яких сприймали як прихильників державного суверенітету та цілісності України»*²⁴⁴. Було встановлено, що *«судова система в Криму після «Договору про приєднання» не може розглядатися як «встановлена законом» у значенні статті 6 Конвенції»*, а отже, немає необхідності розглядати окремо незалежність і неупередженість окремих суддів²⁴⁵. Переслідувані цивільні особи були затримані та притягнуті судом до кримінальної відповідальності, де під час судового розгляду були порушені їхні основні процесуальні права²⁴⁶. У багатьох випадках підсудних утримували в одиночній камері під час попереднього ув’язнення з обмеженим контактом із їхніми сім’ями та зовнішнім світом; перешкождали в підготовці ефективного захисту, оскільки судді, призначені державою-окупантом, відхиляли будь-які запити, що надходили від сторони захисту; їх судили за фіктивними терористичними або екстремістськими звинуваченнями, що призвело до тривалих термінів ув’язнення. Сторона обвинувачення часто будувала свої справи на свідченнях анонімних свідків²⁴⁷, тоді як апеляційний процес не дав жодних результатів.

Окуповані території частин Донецької та Луганської областей. У період з 2014 до 2022 рік спостерігалось застосування квазіправової та квазісудової систем проти будь-якої особи, яка вважалася нелояльною до влади так званих «ДНР» та «ЛНР»²⁴⁸. Через уданий судовий процес проходили як цивільні українці, так і військовополонені. Процеси не мали жодних ознак справедливого суду та супроводжувалися серйозними процесуальними порушеннями: тривалі періоди попереднього ув’язнення без пред’явлення будь-

242 Хоча міжнародне кримінальне право розглядає злочин переслідування виключно щодо цивільного населення, в Розділі III цього дослідження прояви упередженості та дискримінації в практиці підконтрольних РФ судів вивчалися як щодо українських цивільних, так і на прикладі справ військовополонених.

243 ЄСПЛ, “Україна проти Росії (Крим)”, Велика палата, заяви № 20958/14 та № 38334/18. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-235139>

244 Див. прим. 243, п. 1358.

245 Див. прим. 243, пп. 1019-1020.

246 На підтвердження своїх заяв про переслідування через судовий процес український Уряд представив низку ключових справ проти цивільних українців у Криму, включаючи “справу 26 лютого”, справи проти мусульман, справи так званих «терористів», «диверсантів», «шпигунів» тощо. Див. ЄСПЛ, Україна проти Росії (щодо Криму), Велика палата, Заяви № 20958/14 і 38334/18 (див. частину В, Факти).

247 Наприклад, ЄСПЛ, Україна проти Росії (щодо Криму), Велика палата, заяви №№ 20958/14 і 38334/18, п. 414 (справа Олександра Костенка).

248 Про встановлення на цих ТОВ квазіправової та квазісудової систем див. детальніше Розділ I цього дослідження.

яких звинувачень, примус до зізнань під тортурами, відмова від належної правової процедури, неможливість обрати захисника, відсутність дослідження доказів, засудження осіб до смертної кари. Більшість судових розглядів у кримінальних справах проходили за зачиненими дверима, а обвинувачені були позбавлені будь-якого контакту із зовнішнім світом. Отримати інформацію про кримінальні провадження в «ДНР» та «ЛНР» було практично неможливо.

Аспект переслідування у відмові в праві на справедливий суд після початку повномасштабного вторгнення Росії

Усі окуповані (та в подальшому анексовані) території. Після невизнаної анексії Донбасу, Херсонської та Запорізької областей²⁴⁹ Росія запровадила власну правову систему та закони на цих окупованих територіях. Російська окупаційна влада дотримується подібних схем, як і в Криму, використовуючи удаваний судовий процес як інструмент репресій проти реальних чи уявних опонентів російського режиму. Закони та судову практику «ДНР» та «ЛНР» було замінено російськими законами та судовою практикою. Російська судова система за нинішнього політичного режиму значно погіршилася, нагадуючи систематичну відмову в правосудді та деградацію правової системи, як було зазначено під час Нюрнберзького процесу над нацистськими суддями²⁵⁰. Ця деградація проявляється у використанні судової системи та закону як інструменту переслідування українських громадян, які виступають проти окупаційного режиму або вважаються противниками російського режиму. Так зване “антитерористичне” та “антиекстремістське” законодавство та інші кримінально-правові норми КК РФ стали інструментом в межах політики судового переслідування²⁵¹. Цивільних заарештовують без пред’явлення обвинувачень, незаконно затримують – часто тримають без зв’язку – і піддають тортурам і нелюдському поводженню під час незаконного затримання з метою отримання зізнань, які надалі використовуються як «доказ» у кримінальному провадженні. Потім вони піддаються судовим процесам, під час яких їм пред’являють звинувачення у злочинах, яких вони не вчиняли, їм відмовляють у можливості представити чи дослідити докази, і часто їм не дозволяють обрати власного захисника, а в деяких випадках їм взагалі відмовляють у правовому представництві²⁵². Ці розгляди часто проводяться за закритими дверима, без публічного запису й часто з висвітленням процесу в підконтрольних РФ медіа задля створення негативного та обвинувального упередження наративу навколо обвинувачених²⁵³, що ще більше підтримує будь-яку видимість чесності чи правосуддя.

249 Федеральні конституційні закони РФ від 4 жовтня 2022 року № 5-ФКЗ, № 6-ФКЗ, № 7-ФКЗ and № 8-ФКЗ

250 Нюрнберзький процес над нацистськими суддями.

251 Див. детальніше Розділ I цього дослідження.

252 Див. детальніше Розділ II цього дослідження.

253 Див. детальніше Розділ IV цього дослідження.

Контекстуальні елементи

Згідно з Римським статутом МКС злочини проти людяності повинні супроводжуватися контекстуальними елементами на додаток до складових елементів (*actus reus* і *mens rea*) основоположних злочинів. Переслідування є злочином проти людяності, якщо воно вчинене як частина широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, скоєного з усвідомленням нападу.

Контекстуальні елементи злочинів проти людяності впливають із вступної частини ст. 7(1) Римського статуту та визначення нападу, що охоплює такі правові елементи: (i) спрямованість проти будь-якого цивільного населення; (ii) політика держави або організації; (iii) в рамках широкомасштабного або систематичного нападу; (iv) зв'язок між діями особи та нападом; та (v) з усвідомленням такого нападу²⁵⁴.

Напад на цивільне населення. Визначення «напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» в ст. 7(2)(а) Римського статуту означає «лінію поведінки, що включає багаторазове вчинення діянь, зазначених у пункті 1, проти будь-якого цивільного населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, чи з метою сприяння реалізації такої політики»²⁵⁵. «Напад» не обов'язково повинен мати військовий характер, оскільки він може включати будь-яку форму насильства проти цивільного населення²⁵⁶. Прецедентне право МКС тлумачить «цивільне населення» згідно з визначенням цивільного населення, викладеним у ст. 50(1)-(2) ДП І, яке говорить: «цивільне населення складається з усіх осіб, які є цивільними особами»²⁵⁷. Цивільне населення має бути головною ціллю, а не випадковою жертвою нападу²⁵⁸.

У цьому дослідженні наводяться докази того, що РФ та окупаційна влада, зокрема правоохоронні органи та суди, навмисно здійснюють напад на українських цивільних осіб на окупованих територіях, які вважаються «ворожими», «небезпечними» або «нелояльними» до російського режиму чи окупаційної влади, піддаючи їх фіктивним судовим процесам у поєднанні з незаконним затриманням, катуваннями та іншими формами нелюдського поводження. Дослідження ґрунтується на різноманітних джерелах, що описують незаконні кримінальні провадження проти українських цивільних осіб на дискримінаційних підставах, включаючи процесуальні документи (наприклад, обвинувальні акти, вироки, апеляційні рішення тощо), результати моніторингу судових процесів, свідчення звільнених з полону безпосередніх потерпілих від переслідувань, та іншу інформацію з відкритих джерел тощо²⁵⁹.

Державна політика. Елемент «політики» в значенні ст. 7(2)(а) Римського статуту «відноситься до того факту, що держава або організація має намір здійснити напад

254 МКС, Справа *Катанги* (МКС-01/04-01/07), Рішення відповідно до ст. 74 Статуту, Судова палата II, 7 березня 2014 р., пп. 1094-1100 (Рішення у справі *Катанги* за ст. 74); Справа *Бемби* (МКС-01/05-01/08), Рішення відповідно до ст. 74 Статуту, Судова палата III, 21 березня 2016 р., пп. 148-169 (Рішення у справі *Бемби* за ст. 74).

255 МКС Складові злочину, ст. 7, вступ, п. 3.

256 Там само.

257 Рішення у справі *Катанги* за ст. 74, п. 1102; Рішення у справі *Бемби* за ст. 74, п. 152.

258 Рішення у справі *Катанги* за ст. 74, п. 1104 (з посиланням на Апеляційне рішення МТКЮ у справі *Кунарака*), п. 91.

259 Див. детальніше Розділ II та Розділ III цього дослідження.

на цивільне населення шляхом дій або навмисного невжиття заходів»²⁶⁰. Політика може не бути проголошеною офіційно²⁶¹. Російський уряд через свою військову та окупаційну владу, із задіянням підконтрольних медіа, проводить скоординовану державну політику, спрямовану на придушення будь-яких форм опору та протесту на окупованих територіях України за допомогою незаконних судових процесів, які часто супроводжуються чи передують незаконним затриманням, тортурам і жорсткому поводженню, насильницьким зникненням та іншим серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права²⁶².

Широкомасштабний або системний напад. Напад має бути «широкомасштабним або систематичним», що означає, що акти насильства не є спонтанними чи поодинокими²⁶³. Ці два терміни є розділними, а не кумулятивними, тобто достатньо продемонструвати існування одного виміру нападу. Судова практика тлумачить визначення «широкомасштабний» через призму «масштабного характеру нападу та кількості жертв». Визначення «систематичність» означає організований характер діянь насильства та малоймовірність їх випадкового виникнення²⁶⁴.

Докази, представлені в дослідженні, демонструють, що переслідування через відмову в праві на справедливий суд здійснювалося як у контексті широкомасштабного, так і систематичного нападу на цивільне населення. Висновки дослідження базуються щонайменше на десятках провідних справ, що містять найбільш добре задокументовані кримінальні провадження проти українських цивільних, які здійснювалися в підконтрольних РФ судах. Дослідження демонструє, що судовий процес використовувався як тактика переслідування цивільного населення на всіх окупованих територіях.

Крім того, є чітка закономірність у діях російської влади, зокрема правоохоронних органів і судів, щодо відмови у праві на справедливий суд. Зокрема, закономірності щодо 1) категорій цивільних осіб, які зазнають нападу на дискримінаційних підставах; 2) тривалих періодів незаконного утримання, що супроводжуються жорсткими «допитами»; 3) методів тортур і жорсткого поводження, що використовуються для отримання зізнань у вчиненні тяжких злочинів, передбачених російським законодавством; (3) використання сфабрикованих доказів у кримінальних процесах; (4) відмови від прав і засобів захисту; (5) відсутності будь-яких серйозних спроб долучитися до дослідження доказів з боку суддів; та (6) формального доступу до права на оскарження, який не дає жодних результатів. Усі ці закономірності в сукупності демонструють систематичний вимір нападу російської влади на цивільне населення на окупованих територіях. Напад був скоординований та організований.

Зв'язок. Необхідно продемонструвати достатній зв'язок між діяннями, що підпадає під ст. 7(1) Римського статуту, та нападом. Окремі діяння, які чітко відрізняються за своїм контекстом і обставинами від інших діянь, які є частиною нападу, не підпадають під дію ст. 7(1) Римського статуту²⁶⁵. Переслідування через відмову в праві на справедливий суд

260 Рішення у справі Катанги за ст. 74, п. 1108.

261 Див. прим. 260.

262 Див. детальніше Розділ V цього дослідження.

263 Рішення у справі Катанги за ст. 74, п. 1123.

264 Див. прим. 263.

265 Рішення у справі Катанги за ст. 74, п. 1124; Рішення у справі Бемби за ст. 74, п. 165.

здійснювалося російською владою з початку війни в 2014 році та посилювалося після повномасштабного вторгнення в Україну в зв'язку з невизнаною анексією Росією більшої кількості українських територій.

Усвідомлення. Злочинець має усвідомлювати, що його дії є частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення. Однак це не слід тлумачити як вимогу довести, що злочинець знав усі ознаки нападу або точні деталі плану чи політики держави чи організації²⁶⁶. Мотив винного не має значення для доказу усвідомлення. Досить встановити усвідомлення винного про те, що його дії були частиною нападу²⁶⁷. Серед винних у переслідуванні через відмову в праві на справедливий суд — широке коло російських слідчих, прокурорів і суддів. Вони діяли, знаючи про напад і те, що їхні дії були його частиною. Питання *mens rea* окремих виконавців має розглядатися МКС після встановлення окремих підозрюваних.

Основоположні складові злочину переслідування

Довідник МКС «Складові злочинів» визначає такі основоположні складові переслідування як одного з основних злочинів проти людяності:

1. *Злочинець суттєво позбавив одну чи кількох осіб основних прав всупереч міжнародному праву.*
2. *Злочинець завдав шкоду такій особі або особам через ідентичність групи чи спільноти або завдав шкоду групі чи спільноті як таким.*
3. *Такі напади ґрунтувалися на політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, статевих ознаках, як це визначено в пункті 3 статті 7 Статуту, або на інших підставах, які є загальновизнаними як неприпустимі відповідно до міжнародного права.*
4. *Поведінка була вчинена у зв'язку з будь-яким діянням, згаданим у пункті 1 статті 7 Статуту, або будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду²⁶⁸.*

Основоположні права. У рішенні першої інстанції у справі Аль-Хасана перераховується низка основоположних прав, порушення яких може відповідати вимозі ст. 7(1)(h) Римського статуту, серед іншого, «право на життя, право не зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, право не зазнавати безпідставного затримання, право на свободу вираження поглядів, право на свободу зібрань і асоціацій, свобода пересування, право на приватну власність, право не бути в рабстві чи підневільному стані та право на освіту»²⁶⁹. Також зазначається, що позбавлення права «може бути різного ступеня тяжкості, починаючи від «вбивства до обмеження типу професій, дозволених певній групі»²⁷⁰. Ще один важливий момент для роз'яснення полягає в тому, що «діяння переслідування не обов'язково має бути фізичним», тобто «дискримінаційні накази, політика, рішення чи інші нормативні акти, за умови, що вони по-

266 МКС, Складові злочинів, ст. 7, Вступ, п. 2.

267 Рішення у справі Катанги за ст. 74, п. 1125; Рішення у справі Бемби за ст. 74, п. 167.

268 МКС, Складові злочинів, ст. 7 (1) (h) (Переслідування як злочин проти людяності).

269 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1201.

270 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1202.

рушують основні права та досягають необхідного рівня тяжкості, можуть становити основу діяння переслідування»²⁷¹. Право на справедливий суд є основоположним правом, яке є основою кримінального провадження та основою існування всієї судової системи. Отже, відмова у праві на справедливий суд може потенційно відповідати юридичним ознакам злочину переслідування. Як доводиться в дослідженні, відмова в праві на справедливий суд цивільним особам, напад на яких було скоєно на основі їхньої національності, етнічного походження та справжніх або уявних політичних поглядів, відбувалася в різних формах на окупованих територіях та в Росії з початку російської агресії проти України в 2014 році. Відмова в праві на справедливий суд зрідка є окремим порушенням. Вона часто супроводжується порушенням права не зазнавати тортур чи жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження та права не зазнавати безпідставного затримання.

Група або спільнота, яку можна виокремити. Злочинці обирають жертв через приналежність до певної групи або обирають для нападу цілу групу чи спільноту. Як роз'яснено у справі *Аль-Хасана*, достатньо продемонструвати, що групу або спільноту, включаючи її членів, можна виокремити на основі конкретних критеріїв, які можуть включати нейтральні ознаки, такі як географія²⁷². Якщо поведінка переслідування спрямована проти групи чи спільноти як такої, позбавлення основоположних прав спрямоване проти окремих членів групи. Виокремлення групи може не ґрунтуватися на дискримінаційних підставах²⁷³. Застосовуючи це широке формулювання до контексту російсько-української війни, можна зробити висновок, що населення на окупованих українських територіях кваліфікується як група, яку можна виокремити на основі національних, етнічних та/або (реальних чи уявних) політичних мотивів.

Дискримінаційні підстави. МКС визначає злочин переслідування через напад на жертв на широко визначених дискримінаційних підставах, таких як «політичні, расові, національні, етнічні, культурні, релігійні, гендерні чи інші ознаки, які загальновизнані як неприпустимі згідно з міжнародним правом». Щоб довести цю складову, достатньо продемонструвати наявність однієї дискримінаційної ознаки, однак «поєднання більш ніж однієї може однаково сформувати основу для дискримінації»²⁷⁴. У контексті дослідження переслідуваних осіб часто виокремлювали за кількома дискримінаційними ознаками. Наприклад, український правозахисник, який критично висловлювався про російський режим, міг бути виокремлений російською окупаційною владою як за національністю, так і за політичними мотивами. У багатьох випадках політичні погляди переслідуваних осіб домислювалися, навіть якщо вони не висловлювали жодних політичних поглядів, через їхню українську національність або етнічну приналежність²⁷⁵.

Тяжкість. Важливо мати на увазі, що відмова в праві на справедливий суд має бути серйозною, тобто досягати необхідного рівня тяжкості для злочинів проти людяності. Не будь-яка відмова в праві людини може становити злочин проти людяності, і щоб досягти рівня тяжкості, необхідно, щоб дія або бездіяльність становила *серйозне* позбавлення ос-

271 Рішення у справі *Аль-Хасана* за ст. 74, п. 1202.

272 Рішення у справі *Аль-Хасана* за ст. 74.

273 Рішення у справі *Аль-Хасана* за ст. 74.

274 Рішення у справі *Аль-Хасана* за ст. 74, п. 1207.

275 Див. детальніше Розділ V цього дослідження.

новоположних прав²⁷⁶. Оцінюючи, чи становить порушення серйозне позбавлення основоположних прав, *«потрібно враховувати як кількість порушених основоположних прав, так і характер позбавлення»*²⁷⁷.

Зв'язок. Як було зазначено вище, злочин переслідування не є окремим злочином, оскільки він має бути вчинений у зв'язку з будь-яким іншим основоположним злочином проти людяності або будь-яким іншим злочином що підпадає під юрисдикцію МКС. Проте вимога щодо зв'язку не означає, що *«діяння переслідування прирівнюється до діяння згідно зі статтею 7(1) Статуту або будь-якого іншого злочину що підпадає під юрисдикцію Суду»*. Це означає, що *«потрібен лише «зв'язок» у сенсі відношення або взаємопов'язаності»*²⁷⁸. Укладачі Римського статуту мали на меті таке тлумачення вимоги щодо зв'язку, щоб гарантувати, що *«переслідування збереже свій характер окремого злочину»* і *«не буде лише допоміжним правопорушенням чи обтяжуючим фактором»*²⁷⁹. У контексті дослідження переслідування включає низку злочинів проти людяності та воєнних злочинів, зокрема безпідставне затримання, катування або нелюдське поводження, а також відмову в праві на справедливий суд. Вимога щодо зв'язку встановлюється відповідно до основних діянь за ст. 7 (1) Римського статуту та інших воєнних злочинів у межах юрисдикції МКС.

Mens rea. Злочин переслідування є злочином із особливим наміром, який супроводжується дискримінаційним наміром, що полягає в намірі дискримінувати виокремлених осіб за будь-якою з ознак, перелічених у ст. 7(1)(h) Римського статуту²⁸⁰. Ця дія чи бездіяльність має фактично дискримінувати: дискримінаційний намір недостатній; дія чи бездіяльність повинні мати дискримінаційні наслідки. Дія є дискримінаційною, якщо жертва зазнає нападу через належність жертви до групи, виокремленої злочинцем на певних підставах²⁸¹. Про конкретний намір можна зробити висновок із *«загальної поведінки злочинця, а також обставин, пов'язаних із вчиненням злочину»*²⁸².

КОМПЛЕМЕНТАРНІСТЬ

Міжнародний кримінальний суд, що здійснює юрисдикцію щодо України, діє на основі принципу комплементарності. Іншими словами, МКС здійснюватиме свою юрисдикцію лише в тому випадку, якщо національні органи влади не бажають або не здатні належно здійснювати розслідування або кримінальне переслідування за злочини, які підпадають під його юрисдикцію. Хоча термін «комплементарність» прямо не згадується в тексті Римського статуту²⁸³, питання, пов'язані з комплементарністю, розглядаються в ст. 17(1)(a)-(b) Римського статуту, що визначає яка справа чи справи можуть бути прийнятими

276 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1203.

277 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1205.

278 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1210.

279 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1209.

280 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1212 (посилання для аргументації Рішення у справі Онг'вена, п. 2739).

281 Рішення МКТЮ у справі Караджича, п. 498.

282 Рішення у справі Аль-Хасана за ст. 74, п. 1212 (посилання для аргументації Рішення у справі Онг'вена, п. 2739).

283 Єдине посилання можна знайти в преамбулі до Римського статуту, де йдеться про те, що МКС «доповнює національні системи кримінального правосуддя».

до провадження в МКС. Справа не може бути прийнятою до провадження в МКС, якщо (1) у справі здійснюється розслідування або кримінальне переслідування державою, яка має юрисдикцію щодо неї, за винятком випадків, коли ця держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування; (2) державою, яка має юрисдикцію щодо такої справи, вже було проведено розслідування, і ця держава вирішила не здійснювати кримінального переслідування щодо відповідної особи, за винятком випадків, коли таке рішення стало результатом небажання або нездатності держави належним чином здійснювати кримінальне переслідування. Оцінка небажання та/або нездатності виникатиме лише за умови проведення національного розслідування чи судового переслідування. Бездіяльність внутрішнього суду (тобто відсутність національного провадження) є достатньою, щоб зробити справу прийнятою до провадження в МКС²⁸⁴.

Потенційні справи, пов'язані з воєнним злочином відмови в праві на справедливий суд та злочином проти людяності переслідування в судовому порядку, відповідатимуть принципу комплементарності, як викладено в ст. 17 Римського статуту, через 1) *нездатність* української влади належним чином здійснювати розслідування або кримінальне переслідування у ймовірних злочинах; і 2) *повну бездіяльність* російської влади щодо розслідування чи кримінального переслідування за вчинення ймовірних злочинів. Тож втручання МКС має вирішальне значення для усунення безкарності за ці злочини, які починаючи з 2014 року вчинялися систематично і широкомасштабно в межах російської політики судових переслідувань, спрямованої як проти українських цивільних осіб на окупованих територіях, так і проти українських військовополонених.

Нездатність

Незважаючи на відкриття українськими правоохоронними органами кримінального провадження за ст. 438 (порушення законів і звичаїв війни) Кримінального кодексу України щодо воєнного злочину відмови в праві на справедливий суд²⁸⁵, можна все ж зробити висновок, що українська влада нездатна належним чином здійснювати кримінальне переслідування за злочини, вчинені на окупованих територіях і на території Росії. Одним із головних факторів, що перешкоджають здатності української влади проводити розслідування та кримінальне переслідування, є відсутність доступу до окупованих територій, деякі з яких перебувають під фактичним контролем Росії з 2014 року, а інші – з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 році. На практиці це означає, що національні органи влади України не можуть проводити необхідні слідчі дії на окупованих територіях, такі як допити підозрюваних та/або свідків чи збір доказів. Іншою серйозною проблемою під час розслідування та судового розгляду воєнного злочину відмови в праві на справедливий суд є складність доступу до важливих документальних доказів, пов'язаних із кримінальним провадженням проти переслідуваних осіб. Це включає копії обвинувальних актів, вироків та повідомлень про апеляції до судів вищих інстанцій. У більшості випадків такі докази – разом із розповідями безпосередніх учасників про судові

284 Катанга і Чуї, Рішення за апеляцією пана Жермена Катанги на усне рішення Судової палати II від 12 червня 2009 року щодо прийнятності справи, МКС-01/04-01/07-1497, 25 вересня 2009 року (Рішення щодо прийнятності у справі Катанги), п. 78.

285 Прокуратура зареєструвала 92 кримінальні справи щодо порушення Росією права на справедливий суд, МІПЛ, від 04.07.2024 року. URL: <https://mipl.org.ua/prokuratura-zareyestruvala-92-kryminalni-spravy-shhodo-porushennya-rosiyeyu-prava-na-spravedlyvyj-sud/>

процеси – стають доступними лише після звільнення українських цивільних осіб і військовополонених під час обміну полоненими між Росією та Україною.

Крім того, як свідчать офіційні відповіді українських регіональних прокуратур (за винятком прокуратури АРК та м. Севастополь), жодних кримінальних проваджень щодо відмови в праві на справедливий суд проти цивільних громадян України та військовополонених не було порушено²⁸⁶. Це можна пояснити відсутністю в прокурорів знань про те, що залучення осіб, які перебувають під захистом, до фіктивних судових процесів може становити серйозне порушення ЖК III та ЖК IV, а також відсутністю досвіду кримінального переслідування такого роду злочинів та обробки відповідних доказів. Проте станом на 20 лютого 2024 року українська прокуратура порушила 34 кримінальні провадження щодо відмови в праві на справедливий суд за ст. 438 КК України. Чотири обвинувальні акти були направлені до українських судів за ймовірні злочини, вчинені до повномасштабного вторгнення Росії в Україну, а ще вісім обвинувальних актів були направлені щодо ймовірних злочинів, вчинених після 24 лютого 2022 року²⁸⁷. На сьогодні українські суди не винесли жодного вироку щодо воєнного злочину відмови в праві на справедливий суд²⁸⁸.

Бездіяльність

Російська влада неодноразово ігнорувала численні запити сімей військовополонених і цивільних осіб, які все ще залишаються в полоні протягом тривалого періоду без будь-якого судового процесу²⁸⁹. У рідкісних випадках російська влада визнавала, що переслідувані особи були затримані за «протидію спеціальній військовій операції» згідно з новими положеннями Кримінального кодексу Росії, хоча вона не має юрисдикції для кримінального переслідування та розгляду у судовому порядку відповідно до російського законодавства справ проти громадян України на окупованих територіях. Частіше російська влада заперечує інформацію про осіб, які перебувають під вартою²⁹⁰.

Крім того, російські суди виявляються повністю паралізованими, коли відповідачі посилаються на захист відповідно до ЖК III і ЖК IV. Суди переважною більшістю відкидають застосування МГП у судових процесах за участю українських цивільних осіб та військовополонених²⁹¹. Визнання актуальності МГП було б рівносильним визнанню тривалої війни між Росією та Україною, що має серйозні наслідки в Росії, де просте посилення на конфлікт як «війну» може призвести до кримінального переслідування за дискредитацію армії РФ.

286 Відповіді Луганської обласної прокуратури начальнику відділу документування воєнних злочинів Центру прав людини ZMINA від 10 жовтня 2024 року; від Донецької обласної прокуратури начальнику відділу документування воєнних злочинів Центру прав людини ZMINA від 10 жовтня 2024 року (перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження).

287 Відповідь Прокуратури АРК та м. Севастополь начальнику відділу документування воєнних злочинів Центру прав людини ZMINA від 27 вересня 2024 року (перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження).

288 Відповідь Прокуратури АРК та м. Севастополь начальнику відділу документування воєнних злочинів Центру прав людини ZMINA від 27 вересня 2024 року (перебуває в розпорядженні ініціаторів дослідження).

289 Див. детальніше Розділ I цього дослідження.

290 Дані проаналізованих справ під час дослідження та справ, наданих для аналізу прокуратурою АРК та м. Севастополь.

291 Див. детальніше Розділ I цього дослідження.

Суб'єкти

Воєнний злочин відмови в праві на справедливий суд та переслідування як злочин проти людяності передбачає участь кількох суб'єктів, які виконують різні елементи *actus reus* злочину, зокрема:

- **злочинці низької ланки** (наприклад, офіцери ФСБ Росії, які здійснюють незаконні арешти, затримання або викрадення цивільних осіб; російські слідчі, які проводять «допити» українських цивільних осіб і військовополонених, часто супроводжувані тортурами та іншими формами нелюдського поводження; російські прокурори, які передають справи українських цивільних осіб і військовополонених до російських судів (як військових, так і судів загальної юрисдикції) за фіктивними звинуваченнями та використовують сфабриковані докази для створення матеріалів справ; російські судді, які розглядають справи за участю українських військовополонених або цивільних осіб, які супроводжуються серйозними порушеннями процесуальних гарантій, а також співробітники Федеральної служби виконання покарань, які виконують вироки);
- **злочинці середньої ланки** (офіцери середнього і вищого начальницького складу ФСБ, старші слідчі або прокурори, керівники слідчих або прокурорських відділів, судді судів вищих інстанцій, які бездумно затверджують рішення судів нижчих інстанцій, а також керівні посадові особи Федеральної служби виконання покарань, які здійснюють нагляд за виконанням вироків і санкціонують насильство, включаючи катування та інші форми нелюдського поводження, щодо засуджених осіб);
- **високопоставлені злочинці**, які свідомо контролюють, впроваджують і потурають політиці репресій і переслідувань проти українського цивільного населення та військовополонених. До них належать президент Російської Федерації, голова ФСБ, голова Слідчого комітету Росії, голова Головного управління військової поліції Міноборони РФ, генеральний прокурор, голова Верховного суду Російської Федерації, голова Федеральної служби виконання покарань²⁹².

Наявні докази дають достатньо підстав вважати, що всі ці особи вчинили воєнний злочин відмови в праві на справедливий суд і злочин проти людяності (реалізації політики судового переслідування) особисто, спільно з іншими та/або через інших суб'єктів відповідно до ст. 25(3)(а) Римського статуту.

У дослідженні підкреслюється поширений характер цих злочинів і багаторівнева структура суб'єктів, залучених до їх скоєння. Сюди також входять інші суб'єкти (спільники), які сприяють вчиненню цих злочинів (наприклад, російські депутати, які ухвалюють закони, що будуть використовуватися як інструмент гноблення та переслідування; представники російських ЗМІ та «інфлюенсери», які проводять кампанії наклепництва проти українських обвинувачених, зображаючи їх «зрадниками», «шпигунами», «терористами» чи «екстремістами» тощо).

292 У подальшому можлива персональна ідентифікація кожного із суб'єктів, зокрема залежно як від обставин конкретної справи, так і на основі детального опису розробки та впровадження політики судового переслідування, що міститься в цьому дослідженні.

Хоча Офіс прокурора МКС віддав пріоритет розслідуванню катувань та інших форм нелюдського поводження в місцях незаконного тримання під вартою у справі «Ситуація в Україні»²⁹³, надзвичайно важливо, щоб Офіс прокурора також визнав відмову в праві на справедливий суд продовженням цих насильницьких злочинів. Слідчі, прокурори та судді винні так само, як і ті, хто фізично катує переслідуваних осіб, оскільки ці процеси часто закінчуються тривалим ув'язненням, що узаконює подальше насильство над засудженими, які відбувають покарання в колоніях суворого режиму в різних частинах Росії чи на окупованих нею територіях.

Хоча українська влада порушила деякі справи проти російських високопосадовців заочно (наприклад, справа СБУ проти голови СК РФ²⁹⁴), це не робить потенційні справи проти російських високопосадовців такими, що не можуть бути прийнятими до провадження в МКС. Тим не менш, українській владі вкрай необхідно зміцнити національний досвід кримінального переслідування воєнних злочинів відмови в праві на справедливий суд вчинених злочинцями середнього та нижчого рівня, шляхом ефективного, зокрема й заочного, судового провадження відповідно до національного законодавства України. Ухваливши імплементаційне законодавство в зв'язку з ратифікацією Римського статуту²⁹⁵, українська влада тепер має у своєму розпорядженні додатковий інструментарій для належної кваліфікації, подальшого розслідування та притягнення до відповідальності винних за політику судового переслідування українських цивільних в судах РФ як злочин проти людяності.

293 Команда МКС в супроводі прокурорів оглянула катівні, облаштовані російськими військовими під час окупації Харківщини: пресреліз. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/komanda-mks-v-suprovodi-prokuroriv-oglyanula-kativni-oblastovani-rosiiskimi-viiskovimi-pid-cas-okupaciyi-xarkivshhini>

294 СБУ повідомила про підозру голові слідчого комітету рф, який сприяє масовим репресіям у захоплених районах України: пресреліз СБУ. URL: <https://t.me/SBUkr/7094>

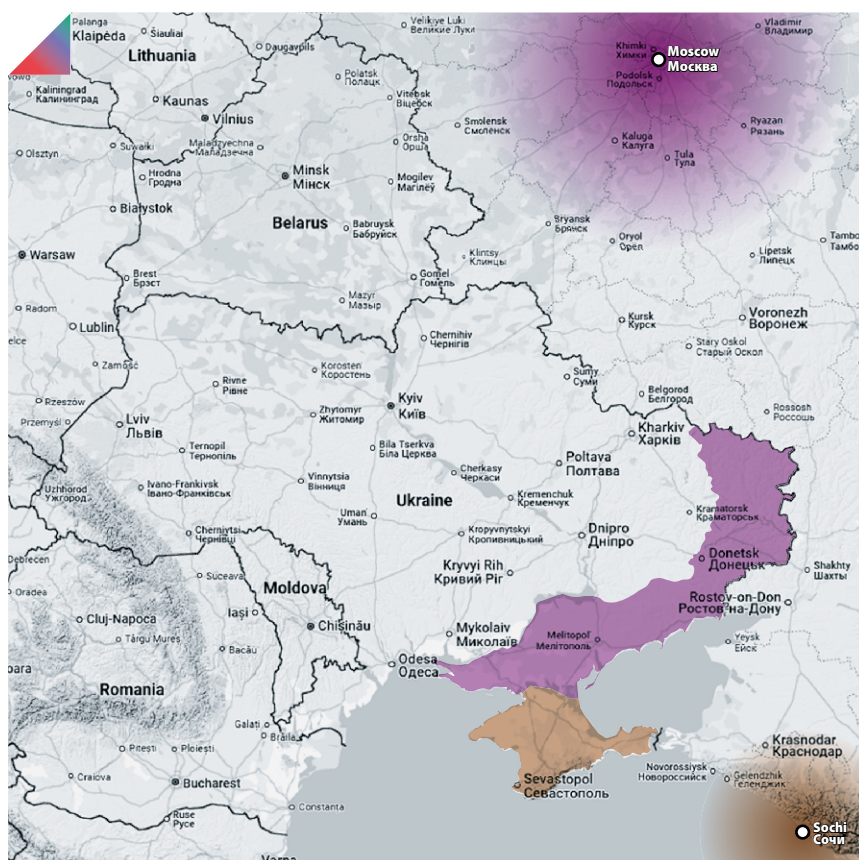
295 Закон 4012-IX від 9 жовтня 2024 року, ст. 442 (1) – Злочини проти людяності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Інфографіка “Юрисдикція апеляційних та касаційних судів загальної юрисдикції РФ”

Перший апеляційний суд загальної юрисдикції

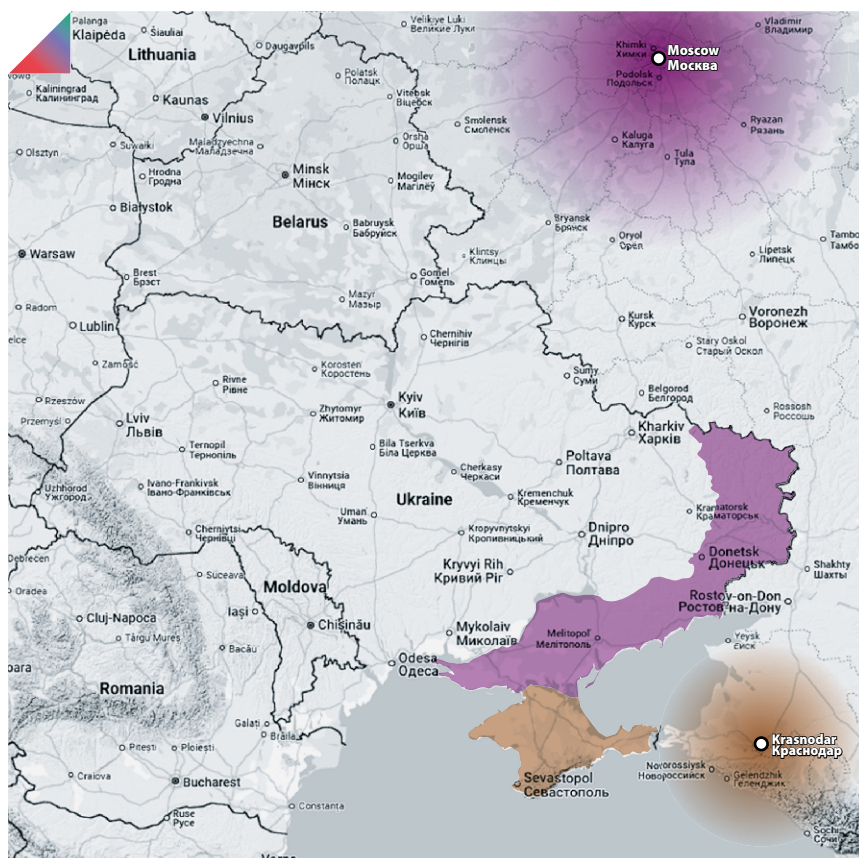
ОХОПЛЮЄ: окуповані території окремих районів Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей

Третій апеляційний суд загальної юрисдикції

ОХОПЛЮЄ: окуповані території АР Крим та м. Севастополь

Матеріал підготовлений на основі Федерального конституційного закону від 07.02.2011 № 1-ФКЗ «Про суди загальної юрисдикції»

Другий касаційний суд загальної юрисдикції

ОХОПЛЮЄ: окуповані території окремих районів Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей

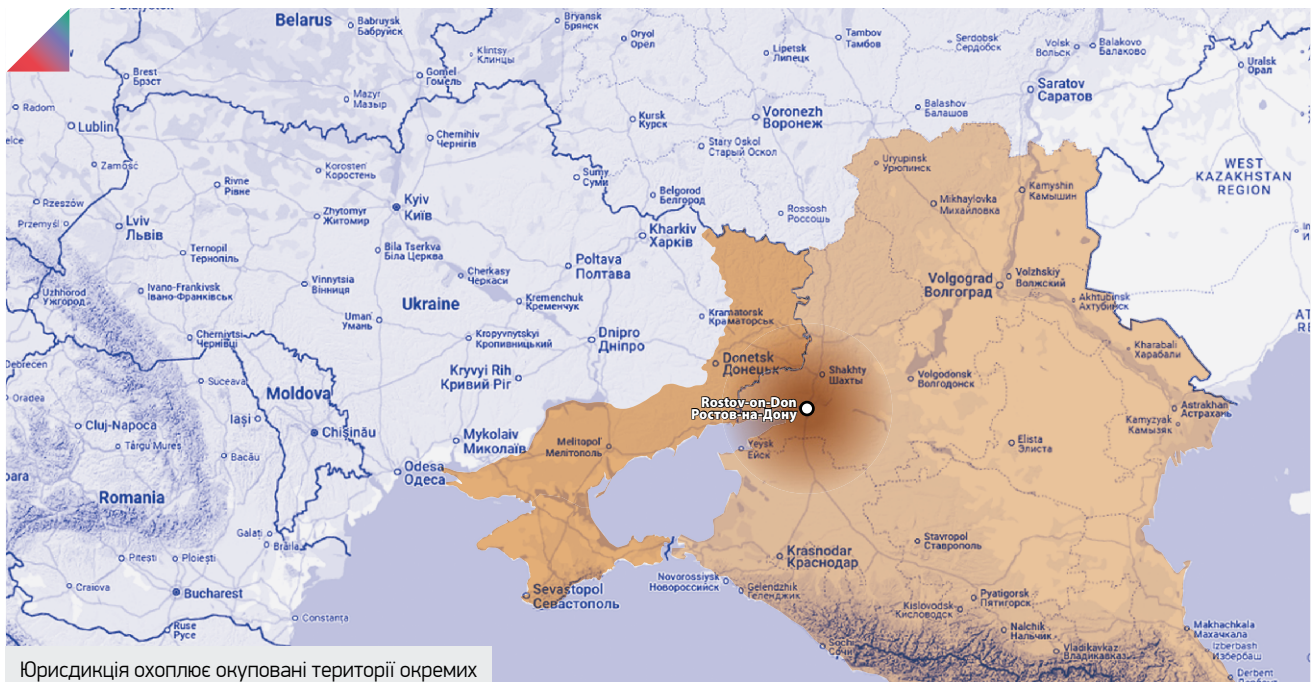
Четвертий касаційний суд загальної юрисдикції

ОХОПЛЮЄ: окуповані території АР Крим та м. Севастополь

Матеріал підготовлений на основі Федерального конституційного закону від 07.02.2011 № 1-ФКЗ «Про суди загальної юрисдикції в Російській Федерації» (стаття 23.1)

Інфографіка “Юрисдикція Південного окружного військового суду”

Юрисдикція охоплює окуповані території окремих районів Херсонської, Запорізької, Донецької та Луганської областей, а також АР Крим.

Матеріал підготовлений на основі Федерального закону від 27.12.2009 № 345-ФЗ «Про територіальну юрисдикцію окружних (флотських) військових судів» (стаття 1).

Додаток 2.

Перелік українських організацій, зокрема й військових формувань України, визнаних терористичними за рішеннями російських судів²⁹⁶

Назва організації	Судовий орган	Дата рішення	Номер справи	Дата набуття чинності
Українське воєнізоване націоналістичне об'єднання "Азов" (батальйон "Азов", полк "Азов")	Верховний суд РФ	02.08.2022	АКПИ 22-411С	10.09.2022
Українське воєнізоване об'єднання "Легіон Свобода Росії" ²⁹⁷	Верховний суд РФ	16.03.2023	АКПИ 23-101С	25.04.2023
Терористичне співтовариство "Айдар"	Південний окружний військовий суд	25.09.2023	1-247/2023	22.11.2023
Націоналістична організація "Російський добровольчий корпус"	2-й Західний окружний військовий суд	16.11.2023	2-255/2023	02.12.2023
Терористичне співтовариство "Грузинський національний легіон"	Південний окружний військовий суд	18.04.2024	б/н	04.05.2024
Терористичне співтовариство "Дніпро-1" (батальйон "Дніпро-1", полк "Дніпро-1")	Південний окружний військовий суд	14.12.2023	б/н	25.06.2024
"Кримський-татарський добровольчий батальйон імені Номана Челебиджихана"	Верховний суд РФ	01.06.2022	№ АКПИ 22-303С	05.07.2022

296 Дані взяті з офіційного сайту Національного антитерористичного комітету Російської Федерації. URL: <http://nac.gov.ru/terroristicheskie-i-ekstremistskie-organizacii-i-materialy.html>

297 Публикуем решение Верховного Суда о запрете «Легиона "Свобода России"». Первый отдел. URL: <https://dept.one/story/zapret-legiona-sr/>

Додаток 3.

Критерії аналізу судового рішення

1. Наявність об'єктивних елементів:

- Оцінити, чи містить судове рішення посилання на об'єктивні елементи (наприклад, факти, докази, свідчення, висновки експертів, речові докази, документи, судово-медичні експертизи та інші матеріальні докази). Чи були об'єктивні елементи отримані з дотриманням належних правових процедур (наприклад, ланцюжок поставок, належний дозвіл)?
- Чи існують докази, що підтверджують ключові твердження?
- Класифікація: Не присутня, частково присутня або повністю присутня.
- Керівні принципи:
 - Відсутня. У судовому рішенні відсутні об'єктивні факти та докази.
 - Частково присутня. Деякі об'єктивні елементи згадуються, але недостатньо проаналізовані або неповні.
 - Повністю присутня. Усі відповідні об'єктивні елементи ретельно проаналізовані та добре обґрунтовані.
- Приклад. Виділити посилання на судово-медичні докази, матеріальні факти або документи. Звернути увагу на процесуальні недоліки в збиранні чи поданні доказів, якщо такі є.

2. Наявність суб'єктивних елементів:

- Визначити, чи обговорюються в судовому рішенні суб'єктивні елементи (наприклад, намір, мотиви, психічний стан, показання свідків, намір, що впливає з дій, та непрямі докази). Чи зазначено в рішенні, чи був умисел обвинуваченого добровільним або вимушеним? Чи є протиріччя в показаннях підсудного і як вони вирішуються? Чи був присутній адвокат на критичних етапах (наприклад, під час дачі показань)?
- Класифікація. Не присутня, частково присутня або повністю присутня.
- Керівні принципи:
 - Відсутня. Жодної згадки про наміри, мотиви чи психічний стан.
 - Частково присутня. Згадуються суб'єктивні елементи, але бракує всебічного аналізу.
 - Повністю присутня. Всебічно аналізує суб'єктивні елементи поряд з об'єктивними доказами.
- Приклад. Шукати детальні обговорення наміру чи мотиву. Звернути увагу на будь-які прогалини в оцінці чи обґрунтуванні наміру або мотивів.

3. Покарання, яке вимагає прокурор:

- Оцінити, чи згадується у вироку покарання, якого вимагала сторона обвинувачення, та обвинувачення державного обвинувача.
- Класифікація. Не згадується, згадується стисло або ретельно перевірено.
- Керівні принципи:
 - Не згадується. Немає посилання на вимогу прокурора про покарання.
 - Згадується стисло. Згадується, але бракує детального аналізу.
 - Ретельно перевірено. Ретельна оцінка, що пов'язує покарання з правовими принципами та специфікою справи.
- Приклад. Визначити очевидні запити на покарання та їхній контекст.

4. Перегляд суворості судового покарання:

- Оцінити, чи переглядається в рішенні суворість покарання (наприклад, пропорційність злочину, пом'якшувальні / обтяжуючі обставини). Зазначити міру покарання, призначену суддею. Чи були враховані пом'якшувальні обставини, такі як процесуальні недоліки або невідповідність доказів? Чи є покарання пропорційним до доведеної ролі обвинуваченого? Як вирішуються суперечності у свідченнях чи доказах?
- Класифікація. Не переглянуто, переглянуто стисло або ретельно перевірено.
- Приклад. Виділити обговорення пом'якшуючих або обтяжуючих обставин.

5. Вирок містить політичні заяви:

- Перевірити, чи містить судове рішення політичні заяви або посилання.
- Класифікація. Відсутня, периферійна або домінуюча.
- Керівні принципи:
 - Відсутня. Без політичних коментарів.
 - Периферійна. Обмежена кількість політичних посилань, які не домінують в аргументації.
 - Домінуюча. Поширені політичні коментарі, що суттєво впливають на аргументацію.
- Приклад. Визначте політичні ідеології, державну політику або пов'язані з ними посилання. Визначте, чи вплинув політичний контекст на інтерпретацію наміру або причинно-наслідкового зв'язку.

6. Оцінки думок обвинуваченого:

- Оцінити, чи відображає судові рішення упередженість в оцінці думок підсудного. Чи ретельно розглядаються в рішенні аргументи захисту? Чи відхиляються клопотання захисту без процесуального обґрунтування?
- Класифікація. Без упередженості, з незначною упередженістю або зі значною упередженістю.
- Приклад. Шукати формулювання, що вказують на неупередженість або упередженість.

7. Судове рішення містить юридично несуттєву інформацію:

- Визначити, чи не містить текст несуттєвої юридичної інформації. Чи ретельно розглядаються в судовому рішенні аргументи захисту? Чи відхиляються вимоги захисту без процесуального обґрунтування?
- Класифікація. Відсутня, обмежена нерелевантність або суттєва нерелевантність.
- Приклад. Виокремити сторонні деталі, не пов'язані з основними питаннями. Виділити випадки, коли недоречна інформація може відволікати від основних правових питань.

8. Недоліки правового аналізу:

Об'єктивна сторона злочину (Actus Reus):

- Оцінити недоліки в описі фізичної дії злочину. Чи узгоджується опис фізичних дій злочину з доказами?
- Класифікація. Немає, незначні недоліки або значні недоліки.
- Приклад. Виявити невідповідності в описах фізичних дій.

Суб'єктивна сторона злочину (Mens Rea):

- Оцінити недоліки в описі наміру або психічного стану. Чи було з достатньою достовірністю встановлено умисел обвинуваченого? Чи були процесуальні прогалини у встановленні наміру (наприклад, відсутність адвоката)?
- Класифікація. Немає, незначні недоліки або значні недоліки.
- Приклад. Виділити слабкі місця в оцінці намірів.

Причинно-наслідковий зв'язок:

- Оцінити недоліки у зв'язку між діями та результатами. Чи встановлює рішення суду чіткий зв'язок між діями відповідача та заявленою шкодою? Чи є достатнє підтвердження ключових тверджень, особливо щодо наміру та причинно-наслідкового зв'язку?
- Класифікація. Немає, незначні недоліки або значні недоліки.
- Приклад. Шукати прогалини в причинно-наслідкових зв'язках.

9. Дискримінаційні підстави:

- *Визначити, чи відображає судове рішення дискримінаційні ознаки (наприклад, раса, етнічна належність, громадянство, стать). Чи існують зразки упередженості в оцінці доказів або призначенні покарань?*
- *Класифікація. Відсутня, неявна або явна.*
- *Приклад. Виявити дискримінаційну мову або упередженого ставлення.*

10. Тексти з обвинувального висновку прокурора:

- *Оцінити, чи ґрунтується судове рішення на текстах обвинувального акту прокурора. Чи є посилання на текст обвинувального адекватно обґрунтованим, чи свідчить воно про відсутність незалежної аргументації?*
- *Класифікація. Відсутня, обмежене використання або широке використання.*
- *Приклад. Виділити повторювані тексти з обвинувальних актів.*

11. Дотримання стандартів ЄКПЛ щодо справедливого судового розгляду:

- *Оцінити відповідність стандартам ЄКПЛ (наприклад, неупередженість, належна правова процедура). Чи були дотримані процесуальні гарантії, такі як право на правове представництво, на всіх етапах? Чи були дотримані всі процесуальні права (наприклад, на правове представництво, можливість оскаржити докази)? Чи були аргументи захисту розглянуті всебічно?*
- *Класифікація. Не відповідає, частково відповідає або повністю відповідає.*
- *Приклад. Шукати посилання на процесуальну справедливість.*

Політичний характер переслідування:

- *Визначити, чи відображає обвинувачення політичний характер або мотив. Оцінити відповідність дій обвинувачення стандартам справедливого судового розгляду.*
- *Класифікація. Відсутній, помірний або сильний.*
- *Приклад. Виявити політичний вплив або мотиви.*

Додаток 4.

Інформація про досліджувані медіа

Агентство	Лого	Орієнтовне охоплення / чисельність читачів	Фокус на Україні та питаннях війни
ФСБ		<1 мільйон відвідувань щомісяця	Високий
RT		90-100 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
РИА Новости		70-80 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Радио Спутник		10-15 мільйонів слухачів щомісяця	Високий
ТАСС		40-50 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Вести.ру		30-40 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
РГ (Русская газета)		15-20 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Вести-К		5-10 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Украина.ру		5-10 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
РАПСИ		<1 мільйон відвідувань щомісяця	Низький
Газета.ру		30-40 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Красная Весна		<1 мільйон відвідувань щомісяця	Високий
Царьград ТВ		5-10 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Завтра		<500 000 відвідувань щомісяця	Високий
РБК		60-70 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Коммерсантъ		30-40 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий

NewsFrol		<500 000 відвідувань щомісяця	Низький
Правда.ру		<1 мільйон відвідувань щомісяця	Високий
Политнавигатор		<1 мільйон відвідувань щомісяця	Високий
Блокнот Донецьк		<1 мільйон відвідувань щомісяця	Високий
Интерфакс		30-40 мільйонів відвідувань щомісяця	Помірний
Интерфакс-Россия		5-10 мільйонів відвідувань щомісяця	Помірний
Лента.ру		40-50 мільйонів відвідувань щомісяця	Помірний
АиФ (Аргументы и Факты)		20-30 мільйонів відвідувань щомісяця	Помірний
Рамблер Новости		15-20 мільйонів відвідувань щомісяця	Низький
Ura.news		5-10 мільйонів відвідувань щомісяця	Помірний
Regnum		5-10 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Новости Крыма		<1 мільйон відвідувань щомісяця	Високий
Антифашист		<500 000 відвідувань щомісяця	Високий
Известия		20-30 мільйонів відвідувань щомісяця	Високий
Дзен.ру		<500 000 відвідувань щомісяця	Високий
Новороссия инфо		<100 000 відвідувань щомісяця	Високий
Крымское Информационное Агентство		<200 000 відвідувань щомісяця	Високий
Ростовское городское инфо агентство		<100 000 відвідувань щомісяця	Високий
Симферопольское		<200 000 відвідувань щомісяця	Високий

Додаток 5.

Доповіді міжнародних організацій щодо судового переслідування українських цивільних та військовополонених у підконтрольних РФ судах

ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ОНОВЛЕНА ІНФОРМАЦІЯ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(1 червня – 31 серпня 2024 року)²⁹⁸

В. Українські військовополонені, утримувані Російською Федерацією

[...] 27. 3 березня 2023 року УВКПЛ провело конфіденційні інтерв'ю з 169 українськими військовополоненими та 5 утримуваними медичними працівниками (усі чоловіки) після їхнього звільнення з полону та отримання ними первинної медичної й психологічної допомоги від української влади. Більшість опитаних утримувалися в різних місцях, що дозволило УВКПЛ зафіксувати та проаналізувати 708 випадків інтернування (з яких 274 відбулися з березня 2023 року). УВКПЛ також опитало членів сімей, адвокатів, представників державних органів та інших відповідних респондентів, а також переглянуло відео- та фотоматеріали.

28. **Висновки УВКПЛ свідчать, що російська влада широко і систематично піддає українських військовополонених катуванням, жорсткому поводженню та утримує їх у нелюдських умовах.** Майже всі особи, опитані з березня 2023 року (169 зі 174), коли УВКПЛ опублікувало спеціальну доповідь про поводження з військовополоненими, надали послідовні та детальні свідчення про те, що їх катували або піддавали жорсткому поводженню під час перебування в полоні. Зі 165 військовополонених, які залишилися в полоні після 1 березня 2023 року, 132 повідомили, що порушення відбувалися або продовжувалися після березня 2023 року, що свідчить про існування раніше встановлених патернів. [...]

33. Допити: **139 опитаних повідомили, що під час допитів російська влада застосовувала катування чи жорстоке поводження, часто їх допитували по декілька разів у різних місцях. Допити, як правило, були спрямовані на отримання інформації або вимагання зізнань чи свідчень, зокрема щодо нібито скоєних воєнних злочинів.** Військовополонені зазначали, що таке жорстоке поводження відбувалося під час допитів, проведених Федеральною службою безпеки (ФСБ), російськими збройними силами, Федеральною службою виконання покарань (ФСВП) і, меншою мірою, Слідчим комітетом Російської Федерації (Слідчим комітетом) та прокуратурою. [...]

46. **Процесуальні гарантії та мінімальні стандарти, які відіграють вирішальну роль у запобіганні катуванням та жорсткому поводженню, часто не дотримувалися або дотримувалися неефективно.** Доступ військовополонених до зовнішнього світу, зокрема через засоби зв'язку, або взагалі заборонявся, або суттєво обмежувався та усклад-

298 Treatment of prisoners of war and update on the human rights situation in Ukraine (1 June to 31 August 2024): report. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report.pdf>

нювався. Лише деякі військовополонені мали змогу телефонувати своїм сім'ям упродовж перебування в полоні, іноді через окремих охоронців. [...]

47. Від початку повномасштабного вторгнення в Україну **Російська Федерація відмовляє УВКПЛ у доступі до українських військовополонених, які перебувають під її контролем. Більшість опитаних (134 військовополонених) повідомили, що під час перебування в полоні їх не відвідували незалежні спостерігачі.** У тих небагатьох випадках, коли відвідування відбувалися, військовополонені здебільшого не могли провести конфіденційні інтерв'ю зі спостерігачами. В одній з установ Російської Федерації кілька респондентів вказали, що адміністрація сховала велику групу військовополонених, водночас надаючи кращі умови утримання решті в'язнів перед візитом незалежних спостерігачів.

48. Прокурори з Російської Федерації регулярно відвідували установи. **Однак 59 опитаних заявили, що військовополонені не наважувалися подавати будь-які скарги через погрози з боку охоронців в умовах загальної атмосфери страху.** Вони також зазначили, що працівники прокуратури могли спостерігати за поганими умовами утримання в установах, але вони не вступали в конструктивну взаємодію з військовополоненими. Військовополонені також заявили, що не помітили жодних змін у поводженні або умовах після таких візитів.

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(1 березня – 31 травня 2024 року)²⁹⁹

КРИМІНАЛЬНЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

82. У період з 1 березня до 31 травня призначені Росією суди на окупованій території засудили щонайменше 24 українських військовополонених за різні злочини, включаючи жорстоке поводження із цивільними особами, (замах) на вбивство та умисне знищення майна, і засудили їх до тюремного ув'язнення, в тому числі довічного. **Розповіді звільнених українських військовополонених свідчать про поширеність катувань для отримання зізнань у кримінальних справах, пов'язаних із конфліктом в Україні. УВКПЛ не зафіксувало жодного виправдувального вироку щодо українських військовополонених, справи яких розглядалися впродовж звітного періоду.**

299 Report on the human rights situation in Ukraine (1 March – 31 May 2024). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/24-07-02-OHCHR-39th-periodic-report-Ukraine.pdf>

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(1 грудня 2023 – 29 лютого 2024)³⁰⁰

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

42. Упродовж звітнього періоду УВКПЛ опитало 60 українських військовополонених (усі чоловіки), які нещодавно були звільнені з російського полону під час обмінів полоненими між Україною та РФ. Опитані провели в полоні від кількох тижнів до 22 місяців, і багато з них утримувалися в різних місцях як на окупованій території, так і в РФ.

43. **Військовополонені надали достовірні та детальні свідчення, які узгоджуються з попередніми висновками УВКПЛ про те, що катування та жорстоке поводження з українськими військовополоненими в російських місцях несвободи є широко розповсюдженим і постійним явищем, а також про те, що військовополонені утримуються в умовах, які не відповідають вимогам МГП.**

44. **П'ятдесят вісім з 60 військовополонених, опитаних УВКПЛ, детально розповіли про те, як російські військовослужбовці або посадові особи катували або жорстоко поводитися з ними під час перебування в полоні.** Найпоширенішими методами катувань були побиття, застосування електричного струму, погрози страти, імітація страти та позиційні катування (коли жертву примушують залишатися в одному фіксованому положенні тривалий час). В одному випадку український військовополонений розповів, що його захопили російські збройні сили в листопаді 2023 року в Запорізькій області та привезли до сараю в приватному домоволодінні, де троє російських військовослужбовців допитували та катували його, щоб отримати інформацію військового характеру. Зловмисники били його ногами по обличчю та тулубу з такою силою, що в нього були зламані ребра, душили поліетиленовим пакетом та погрожували стратити його та відрізати вухо, притискаючи до нього ніж. [...]

58. Упродовж звітнього періоду призначені Росією суди на окупованій території та в РФ засудили щонайменше **76 українських військовополонених** за різні злочини та засудили їх до різних термінів ув'язнення – від 12 років до довічного ув'язнення. Наприклад, 7 лютого 2024 року призначений Росією суд у Донецькій області засудив 33 українських військовополонених чоловіків за звинуваченням у невибіркових обстрілах під час оборони Маріуполя, внаслідок яких загинула одна цивільна особа, ще одна отримала поранення та було пошкоджено майно. Це був найбільший випадок масового засудження військовополонених на окупованій території, задокументований УВКПЛ. Винесені вироки становили від 27 до 29 років позбавлення волі. Станом на 29 лютого 2024 р. УВКПЛ відомо про щонайменше 42 інших українських військовополонених, яких російська влада переслідує або судить за різними звинуваченнями. **Обвинувальні вироки в таких судових процесах часто ґрунтувалися на зізнаннях і свідченнях, отриманих під тортурами або жорстоким поводженням. Тридцять один з 60 опитаних УВКПЛ військовополонених надали узгоджені свідчення про те, що до них застосовували катування у полоні, щоб змусити їх зізнатися у скоєнні воєнних злочинів або дати свідчення проти інших українських**

300 Report on the human rights situation in Ukraine (1 December 2023 – 29 February 2024). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/report-human-rights-situation-ukraine-1-december-2023-29-february-2024>

військовослужбовців. Вони також розповіли УВКПЛ, що після допитів бачили сліди катувань або жорстокого поводження на своїх співкамерниках.

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(1 лютого – 31 липня 2023 року)³⁰¹

VII. ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

A. Кримінальне переслідування за злочини, пов'язані з конфліктом

120. Упродовж звітного періоду УВКПЛ задокументувало, що Південний окружний військовий суд у Ростові-на-Дону (Російська Федерація) засудив одного військовополоненого українця. Суди в окупованих частинах Донецької та Луганської областей засудили **36 українських військовополонених**. У цих випадках обвинувачених засудили до термінів від 12 до 22 років, а трьох чоловіків – до довічного ув'язнення. Усіх військовополонених, засуджених у Донецьку та Луганську, визнали винними за кримінальними звинуваченнями в тероризмі або спробі захоплення влади на підставі інкримінованих їм дій, таких як напади на цивільних осіб або цивільні об'єкти, а також вбивства цивільних осіб. **Проте більшість з них судили фактично за участь у бойових діях**. Станом на 31 липня ще 38 українських військовополонених (28 чоловіків, 9 жінок та 1 особа, стать якої невідома) перебували під слідством за схожими звинуваченнями у Ростові-на-Дону.

121. У квітні 2022 року п'ятеро українських чоловіків з Мелітополя Запорізької області зазнали катувань під час затримання російськими збройними силами, які змусили їх зізнатися в плануванні нападу на російську військову колону. Станом на 31 липня 2023 року за їхньою кримінальною справою очікується судовий розгляд у Ростові-на-Дону. За словами їхніх родичів і адвокатів, після взяття під контроль міста російська влада затримала чоловіків на початку квітня 2022 року, але відмовлялася визнати їхнє затримання до 20 квітня 2022 року, коли їх офіційно заарештували в Криму за звинуваченням у тероризмі. УВКПЛ нагадує, що МГП вимагає, щоб окупаційна держава дотримувалася законодавства, яке діє в країні, в тому числі кримінального, за винятком випадків, коли воно може бути скасоване або призупинене окупаційною державою у випадках, коли воно становить загрозу її безпеці або є перешкодою для застосування МГП. МГП вимагає також, щоб окупаційна держава продовжувала функціонування місцевих судів стосовно розгляду всіх правопорушень, визначених вищезгаданим кримінальним законодавством.

301 Report on the human rights situation in Ukraine (1 February to 31 July 2023). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/report-human-rights-situation-ukraine-1-february-31-july-2023>

ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ОСОБАМИ, ЯКІ ПРИПИНИЛИ УЧАСТЬ У ВОЄННИХ ДІЯХ, В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНОГО НАПАДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА УКРАЇНУ

(24 лютого 2022 року – 23 лютого 2023 року)³⁰²

58. Сто сімдесят три опитані українські військовополонені (153 чоловіка та 20 жінок) зазнавали катувань або інших форм жорстокого поводження під час інтернування Російською Федерацією в порушення статті 13 Третьої Женевської конвенції. Їхні свідчення вказували на широке застосування катувань або інших форм жорстокого поводження як для отримання військової інформації чи свідчень для судових процесів на окупованій території, так і для залякування та приниження військовополонених. [...]

С. СУДОВІ ПРОЦЕСИ НАД ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ

[...]

82. УВКПЛ опитало одинадцять українських військовополонених, які були піддані кримінальному переслідуванню за дії, що становили безпосередню участь у воєнних діях. Крім того, до 68 опитаних військовополонених застосовувалися катування, щоб змусити їх дати свідчення проти інших військовослужбовців в порушення статті 17 Третьої Женевської конвенції, яка забороняє фізичне чи моральне насильство чи будь-яку іншу форму примусу для одержання будь-яких відомостей.

83. УВКПЛ опитало 10 чоловіків-військовополонених і військовополонену, які були обвинувачені, постали перед судом та/або були засуджені в Донецьку так званими «судами» пов'язаних з Російською Федерацією озброєних груп за дії, що становили безпо-

302 Поводження з військовополоненими та особами, які припинили участь у воєнних діях, в контексті збройного нападу Російської Федерації на Україну (24 лютого 2022 року – 23 лютого 2023 року): доповідь. УВКПЛ. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/ohchr-report-treatment-prisoners-war-and-persons-hors-de-combat-context>

середню участь у воєнних діях. Згідно з міжнародним правом комбатанти користуються імунітетом від відповідальності за безпосередню участь у воєнних діях або за законні воєнні дії, вчинені під час збройного конфлікту, навіть якщо такі дії в іншому випадку є правопорушенням згідно з національним законодавством.

84. **Усі опитані військовополонені** повідомили, що до або під час допитів так звані «прокурори» пов'язаних з Російською Федерацією озброєних груп **катували чи піддавали їх жорстокому поводженню, щоб примусити зізнатися чи підписати протоколи допитів зі свідченнями, яких вони не давали. П'ять з них були змушені відмовитися від свого права на захисника під час розслідування через те, що не було вільних адвокатів.**

85. Щодо трьох військовополонених, опитаних УВКПЛ, розгляд справи проводився в **закритому режимі** так званим «судом», який не відповідав основоположними гарантіям законності, незалежності та неупередженості. Одного з цих військовополонених **не доставили на засідання під час його «судових засідань» і засудили до смертної кари.** Військовополонені, яких судили в Донецьку, поскаржилися, що «судді» були відверто упереджені проти них, вибираючи окремі частини їхніх свідчень, щоб визнати їх винними. Крім того, чотири військовополонені поскаржилися, що їхні адвокати не надали їм жодної правової допомоги, а лише порадили визнати себе винними. Один військовополонений також повідомив, що його адвокат зв'язався з його родичами та вимагав 5 тис. доларів США за подання апеляції на ухвалений проти нього смертний вирок. Іншому військовополоненому, який погано володіє російською, надали текст обвинувального **акту російською мовою**, хоча він просив його **переклад англійською**. [...] УВКПЛ занепокоєне тим, що ці військовополонені не були законно засуджені відповідно до положень МГП, особливо враховуючи ті випадки, коли вони зізналися під примусом і коли були порушені їхні права на захист. УВКПЛ нагадує, що умисне позбавлення військовополонених права на справедливий та звичайний судовий розгляд становить серйозне порушення Третньої Женевської конвенції.

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(1 лютого – 31 липня 2022 року)³⁰³

С. КАТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ

[...] 49. УВКПЛ задокументувало поширену практику катувань або жорстокого поводження із затриманими цивільними особами з боку російських збройних сил і правоохоронних органів, а також пов'язаних із Росією збройних груп. З 38 звільнених цивільних осіб (34 чоловіки, 4 жінки), опитаних УВКПЛ, **33 особи повідомили, що під час перебування під вартою до них застосовували різні форми катувань або жорстокого поводження, щоб змусити їх зізнатися у співпраці зі збройними силами України, змусити співпрацювати зі збройними силами Росії або пов'язаними з ними озброєними групами чи просто залякати їх.**

303 Report on the human rights situation in Ukraine (1 February to 31 July 2022). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-09-23/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-en.pdf>

Військовополонені у владі Російської Федерації. [...]

63. УВКПЛ задокументувало практику неналежного поводження з військовополоненими, затриманими російськими збройними силами та пов'язаними з ними озброєними групами, упродовж усіх періодів їхнього інтернування. УВКПЛ підтвердило, що з 35 опитаних 27 військовослужбовців Збройних сил України зазнали катувань з боку російських збройних сил і правоохоронних органів, а також пов'язаних з ними озброєних груп. Жертви розповідали, що їх били кулаками, ногами, міліцейськими кийками та дерев'яними молотками, катували електричним струмом, погрожували стратою або сексуальним насильством, а також стріляли в ноги. **Злочинці катували жертв з метою отримання військової інформації, отримання зізнань у скоєнні воєнних злочинів, примушення їх свідчити проти інших військовополонених або як форми покарання за участь у бойових діях.**

ПРАВА ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ВІДПРАВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОНФЛІКТАМИ В УКРАЇНІ

(квітень 2014 – квітень 2020)³⁰⁴

VI. ПРОБЛЕМИ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ НА ТЕРИТОРІЇ, ЯКА КОНТРОЛЮЄТЬСЯ ОЗБРОЄНИМИ ГРУПАМИ

С. ПРАВО НЕ БУТИ ПРИНЕВОЛЕНИМ ДО НАДАННЯ СВИДЧЕНЬ

[...] 112. УВКПЛ занепокоєне постійними повідомленнями про застосування **катувань і жорстокого поводження з метою одержання від ув'язнених осіб «зізнань»**, які потім використовуються у «судових провадженнях», пов'язаних із конфліктом [...]

113. УВКПЛ установило, що катування і залякування осіб, затриманих у зв'язку з конфліктом, зазвичай мали місце під час затримання і адміністративного затримання, коли особи утримувались без зв'язку з зовнішнім світом. До таких порушень вдавалися співробітники «міністерств державної безпеки», «поліції» та члени озброєних груп самопроголошених «республік». УВКПЛ задокументувало випадки, коли затриманих **били, душили, позбавляли їжі, води, сну або можливості користуватися туалетом**, а також піддавали **ударам електричним струмом, катуванням положенням, імітації страти** та іншим формам катувань. Серед задокументованих форм залякування були погрози стратою, катуваннями та сексуальним насильством, часто також щодо родичів затриманих, і погрози пред'явлення додаткових «обвинувачень» у скоєнні тяжких злочинів. Зокрема, існування **смертної кари за «кримінальним кодексом» «Донецької народної республіки»** дозволяло «прокуратурі» залякувати затриманих погрозами про пред'явлення додаткових обвинувачень, за які передбачено покарання у виді смертної кари.

304 Права людини в контексті відправлення правосуддя у кримінальних справах, пов'язаних з конфліктами в Україні квітень (2014 – квітень 2020): доповідь. УВКПЛ. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-08/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-ukr.pdf>

Див. також Human Rights in the Administration of Justice in Conflict. Related Criminal Cases in Ukraine (April 2014 – April 2020). OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-08/Ukraine-admin-justice-conflict-related-cases-en.pdf>

114. УВКПЛ установило, що примусові зізнання, одержані під час адміністративного затримання, фіксувалися у письмовій формі або на відеокамеру, після чого оформлювалися як «протоколи допитів», вже після початку «кримінальних проваджень». **Затримані підписували ці протоколи і не відмовлялися від своїх показань, побоюючись подальших катувань або жорстокого поводження, чи через раніше отримані погрози.**

115. Нормативна база, що застосовується обома самопроголошеними «республіками», ані зобов'язує «суддів» уживати «заходів» для розслідування тверджень про катування і жорстоке поводження під час «досудового розслідування», ані передбачає існування незалежного органу, на який було б покладено завдання «розслідувати» такі твердження. Крім того, УВКПЛ **отримало інформацію про те, що «суди» часто використовували зізнання, отримані під час «розслідування», навіть якщо обвинувачені пізніше відмовлялися від них під час «судового розгляду».**

VII. ПРОБЛЕМИ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ У ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КОНФЛІКТНОМ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ У КРИМУ

A. РЕТРОСПЕКТИВНЕ ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНУ

[...] 141. Відповідно до міжнародного гуманітарного права, окупаційна держава не може арештовувати, піддавати переслідуванню чи притягати до відповідальності осіб, що перебувають під захистом, за діяння чи думки, вчинені чи висловлені до окупації, за винятком порушень законів і звичаїв війни. Суди застосовують лише ті норми закону, які були чинними на момент вчинення правопорушення і які відповідають загальним принципам права, зокрема принципу пропорційності правопорушення і покарання. [...] **УВКПЛ задокументувало пов'язані із конфліктом справи стосовно 29 осіб (24 чоловіків і 5 жінок), засуджених у Криму відповідно до законів Російської Федерації за діяння, вчинені до початку окупації.**

[...]

B. Право на справедливий судовий розгляд

[...] 151. УВКПЛ задокументувало практику **визнання винними за вчинення інших злочинів обвинувачених, які спершу були затримані за підозрою у здійсненні диверсій чи тероризму.** Такі вироки ґрунтувалися на доказах, що викликають сумніви щодо їх достовірності, таких як покази, від яких свідки відмовились у суді, та спірні свідчення працівників поліції, котрі затримували цих обвинувачених. Аналіз судових рішень у цих справах також демонструє, що початкові обвинувачення в диверсіях та тероризмі були висунуті проти обвинувачених за відсутності будь-яких речових доказів. У цих справах суди не перевіряли підстави для затримання, а також не з'ясовували, чи нові обвинувачення не висувалися виключно для того, щоб виправдати свавільне затримання обвинувачених. У двох показових справах громадяни України, затримані за обвинуваченням в участі в українських диверсійних групах, відправлених до Криму для вчинення терористичних актів, були в результаті засуджені до позбавлення волі за обвинуваченням у вчиненні інших злочинів. 18 травня 2017 року одного із обвинувачених засудили до трьох років позбавлення волі за обвинувачення у злочині, пов'язаним із наркотиками. Він заявив у суді, що **співробітники Федеральної служби безпеки (ФСБ) катували його і змусили зізнатися**

на камеру, що було представлено як доказ. Він також скаржився, що наркотики, знайдені в його автомобілі, були підкинуті ФСБ. **Розслідування задля перевірки його тверджень щодо свідчення проти самого себе під примусом чи підкинутих доказів не було проведене.**

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(16 листопада 2015 – 15 лютого 2016)³⁰⁵

57. Протягом звітного періоду УВКПЛ задокументувало декілька випадків **позасудових страт**, скоєних членами озброєних груп у 2014 – 2015 роках. У серпні 2014 р. член “особливого комітету” батальйону “Восток” “Донецької народної республіки” зник після того, як був затриманий цим батальйоном на Платформі культурних ініціатив “Ізоляція” у Донецьку. У травні 2015 р. його обезголовлене тіло було знайдено у водоймі в Донецьку. В іншому випадку в період з 1 до 15 квітня 2015 р. у м. Докучаївськ Донецької області члени “Донецької народної республіки”, як стверджують, **стратили у позасудовому порядку** чоловіка, якого вони звинуватили в нападі на один із блокпостів. Дружина загиблого впізнала його тіло та помітила сліди катувань. [...]

80. У “Донецькій народній республіці» паралельна «система правосуддя” функціонує з 2014 року, що **складається переважно з осіб, які не мають відповідної кваліфікації.** Більшість професійних суддів виїхали з територій, які знаходяться під контролем озброєних груп, після рішення Уряду про евакуацію судів, прокуратури та нотаріату контролювані Урядом райони в листопаді 2014 року.

81. Крім того, створюється паралельне “законодавство”, яке складається з законодавства України та рішень, які приймаються “Донецькою народною республікою” або “Луганською народною республікою”. У грудні 2015 р. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні випустила звіт “Доступ до правосуддя в контексті конфлікту в Україні”, де вищезгадані **паралельні структури характеризуються як такі, що засновані на невизначеній, ситуативній, непрозорій нормативно-правовій базі, яка піддається постійним змінам та характеризується нестачею кваліфікованого персоналу, а у деяких випадках і неспроможністю функціонувати.**

82. На початку лютого 2016 р. “суд” “Донецької народної республіки” “засудив” українського військовослужбовця Євгена Чуднецова до 30 років позбавлення волі за **“спробу насильницької повалки конституційного ладу”³⁰⁶**. УВКПЛ закликає звільнити його та інших ув’язнених, “засуджених” паралельними, незаконними органами, а також всіх інших полонених, які тримаються під вартою у озброєних груп.

305 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 листопада 2015 р. – 15 лютого 2016 р.). УВКПЛ. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine_13th_HRMMU_Report_3March2016_Ukrainian.pdf

Див також Report on the human rights situation in Ukraine (16 November 2015 to 15 February 2016). OHCHR. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine_13th_HRMMU_Report_3March2016.pdf

306 Конституційного ладу так званого “ДНР”, тобто очевидне порушення принципу ніякого покарання без закону.

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(16 лютого – 15 травня 2016)³⁰⁷

67. У контексті збройного конфлікту ухвалювати рішення щодо обвинуваченої особи може лише неупереджений та належним чином утворений суд. **Несправедливі судові розгляди не можуть забезпечити правосуддя для жертв серйозного порушення прав людини та порушення міжнародного гуманітарного права** і тільки призводять до відсутності верховенства права та відповідальності, що **стало характерним для територій, підконтрольних озброєним групам**. [...]

С. ПРАВА НА НАЛЕЖНУ ПРАВОВУ ПРОЦЕДУРУ І НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

190. УВКПЛ слідувало за провадженнями щодо Андрія Коломійця, активіста Майдану, заарештованого у Російській Федерації 15 травня 2015 року та переданого до Криму (в Сімферополь), де він утримується під вартою з 13 серпня 2015 року. Будучи громадянином України, зареєстрованим у Київській області, він обвинувачується у вбивстві або в замаху на вбивство співробітника правоохоронних органів під час протестів на Майдані у Києві, а також у зберіганні наркотиків. В разі його засудження йому загрожує до 20 років ув'язнення. 30 березня у ході судового засідання адвокат Коломійця заявив, що після арешту його підзахисного піддавали катуванням, і це нібито підтвердили свідки сторони захисту. Адвокат також заявив, що висунуті звинувачення — сфабриковані, а пана **Коломійця змусили дати свідчення проти Олександра Костенка**.

191. Справа Коломійця повторює сценарій справи Костенка та проваджень щодо заступника голови Меджлісу та шести інших кримських татар. **Усі вони були засуджені або обвинувачені відповідно до законодавства, що почало діяти після “референдуму” у березні 2014 року щодо подій, які сталися до нього. Це викликає серйозне занепокоєння щодо дотримання принципу законності, та зокрема, щодо зворотної дії законодавства.**

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(16 травня – 15 серпня 2016)³⁰⁸

Г. ПАРАЛЕЛЬНІ СТРУКТУРИ НА ТЕРИТОРІЯХ, КОНТРОЛЬОВАНИХ ОЗБРОЄНИМИ ГРУПАМИ

91. У “Донецькій народній республіці” та “Луганській народній республіці” продовжують утворюватися та функціонувати паралельні структури влади, у т.ч. “суди”. УВКПЛ повторює, що такі структури не мають правового статусу відповідно до законодавства України та суперечать духу Мінських домовленостей. Крім того, такі структури впливають на ситуацію з дотриманням невід’ємних прав осіб, які проживають на підконтроль-

307 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 лютого – 15 травня 2016 р.). УВКПЛ. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report_UKRANIAN.pdf
Див. також Report on the human rights situation in Ukraine (16 February to 15 May 2016). OHCHR. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report.pdf

308 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 травня – 15 серпня 2016 р.). УВКПЛ. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine15thReport_ukr.pdf

них озброєним групам територіях. **Ці структури функціонують у свавільний спосіб та не створюють можливостей і механізмів отримання захисту і відшкодування шкоди для потерпілих від їх діяльності.**

92. За інформацією “верховного суду” “Донецької народної республіки”, у період з 1 січня до 1 червня 2016 р. “суди загальної юрисдикції” “прийняли до розгляду” 37,256 “справ”, зокрема 10,444 кримінальних “справ”. Крім того, як повідомила “генеральна прокуратура” “Луганської народної республіки”, протягом першого півріччя 2016 р. до різних видів “покарання”, у тому числі до позбавлення волі, було “засуджено” 2,215 осіб. **УВКПЛ регулярно отримує скарги від родичів осіб, яких “обвинувачують” у скоєнні злочинів до початку збройного конфлікту. Такі ув’язнені перебувають у СІЗО декілька років в очікуванні судового розгляду, і нині їхні “справи” будуть розглядатися “судами” “Донецької народної республіки”.**

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(16 серпня – 15 листопада 2016)³⁰⁹

В. ВПЛИВ СТРУКТУР ОЗБРОЄНИХ ГРУП НА СИТУАЦІЮ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

75. УВКПЛ продовжує слідкувати за тим, як структури, які озброєні групи називають “судами”, “суддями” та “прокурорами”, впливають на ситуацію з правами людини. **Ці структури не відповідають праву “на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону”, як це встановлено у статті 14 МПГПП.** УВКПЛ звертає увагу, що і міжнародне право прав людини і міжнародне гуманітарне право передбачають низку правових гарантій, таких як розгляд справи незалежним, неупередженим і належним чином заснованим судом. Вищезгадані структури, створені у “Донецькій народній республіці” та “Луганській народній республіці”, *prima facie* не відповідають цим вимогам.

76. УВКПЛ намагалося провести моніторинг «судового засідання» 4 жовтня 2016 р., яке проводилося «Донецькою народною республікою» з метою перевірки долі та місця перебування обвинуваченого, але отримало відмову в доступі, бо «слухання» **було закритим для громадськості.**

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(16 листопада 2016 – 15 лютого 2017)³¹⁰

В. ВПЛИВ СТРУКТУР ОЗБРОЄНИХ ГРУП НА СИТУАЦІЮ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

71. Отримані у ході проведених УВКПЛ у звітному періоді інтерв’ю свідчення цивільних осіб і військовослужбовців, затриманих озброєними групами у зв’язку з конфліктом,

309 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 серпня – 15 листопада 2016 р.). УВКПЛ. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UAReport16th_UKR.pdf

310 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 листопада 2016 р. – 15 лютого 2017 р.). УВКПЛ. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UAReport17th_UKR.pdf

вказують на те, що їхнє **право на адвоката не реалізовувалося вчасно і систематично**. “Генеральна прокуратура” “Донецької народної республіки” повідомила про “засудження” до 12 років позбавлення волі трьох цивільних осіб, 73 визнаних винними у шпигунстві з метою передачі Урядовим військам інформації про укріплення та блокпости озброєних груп.

72. УВКПЛ занепокоєне тим, що ці “засудження” можуть прирівнюватися **до воєнного злочину призначення кримінального покарання без дотримання належної правової процедури, адже вони здійснюються всупереч забороні призначення покарання інакше, ніж на основі судового рішення, прийнятого належним чином встановленим судом**, що здатен забезпечити основні гарантії незалежності і неупередженості.

ДОПОВІДЬ ЩОДО СИТУАЦІЇ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

(16 лютого – 15 травня 2017)³¹¹

D. ВПЛИВ ОЗБРОЄНИХ ГРУП НА СИТУАЦІЮ З ПРАВАМИ ЛЮДИНИ

98. УВКПЛ зібрало вагомі підтвердження того факту, що паралельні структури не забезпечують доступу жертв порушень прав людини до ефективних засобів правового захисту. [...]

VI. ПРАВА ЛЮДИНИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ ТА МІСТІ СЕВАСТОПОЛЬ

A. ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ТА ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД

141. Кримські суди припинили розглядати справи відповідно до законодавства України і **ретроактивно застосовують кримінальне законодавство Російської Федерації під час повторного розгляду окремих справ, що суперечить принципу міжнародного гуманітарного права**, відповідно до якого кримінальне законодавство окупованої території залишається чинним.

311 Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні (16 лютого – 15 травня 2017 року). УВКПЛ. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/UAReport18th_UKR.pdf

